

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ
«ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ХУҶАНД БА НОМИ АКАДЕМИК
БОБОҶОН ҒАФУРОВ»**

Ба ҳуқуқи дастнавис

ТДК-81.2 Тоҷ.
ТДУ-811.222.8'28.
Ҳ. 94.

ҲУСАНБОЕВ НОДИР АБДУЛҲАМИДОВИЧ

ИСТИЛОҶОТИ ТИББИИ ОСОРИ ҲОМИД ЗОҶИДОВ
(чанбаи лингвистӣ)

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи
ихтисоси 10.02.01 – забони тоҷикӣ

Роҳбари илмӣ:
Ваҳҳобов Толиб, доктори
илмҳои филологӣ, профессор

Хуҷанд – 2023

МУНДАРИҶА

ИХТИСОРАҶО.....	4
МУҚАДДИМА.....	5
БОБИ 1. МАСЪАЛАҶОИ НАЗАРИЯВИЮ АМАЛИИ ИСТИЛОҶНИГОРӢ ВА ХУСУСИЯТҶОИ СОҶТОРИИ ИСТИЛОҶОТИ ТИББИ СУННАТИИ ХАЛҚИ ТОҶИК.....	14
1.1.1. Омӯзиши истилоҳоти илмӣ дар забоншиносии тоҷик.....	14
1.1.2. Маълумоти мухтасар дар бораи манбаъҳои осори тиббии Ҷомид Зоҳидов.....	18
1.1.3. Сохт ва вижагиҳои «Канзи шифо»-и Ҷомид Зоҳидов.....	21
1.1.4. Маълумот дар бораи луғати тиббии «Ҳазинаи тибби қадим», сохтор ва хусусиятҳои он.....	25
1.2. Усулҳои истилоҳсозӣ дар «Канзи Шифо» ва «Ҳазинаи тибби қадим»-и Ҷомид Зоҳидов.....	26
1.2.1. Усули сарфии истилоҳсозӣ.....	28
1.2.2. Усули наҳвию сарфии истилоҳсозӣ.....	34
1.2.3. Усули луғавию наҳвии истилоҳсозӣ.....	40
БОБИ 2. ТАСНИФОТИ ИСТИЛОҶОТИ ТИББИИ «КАНЗИ ШИФО» ВА «ХАЗИНАИ ТИББИ ҚАДИМ» АЗ РӢӢИ МАӢНО.....	47
2.1. Гурӯҳҳои маъноии истилоҳоти тиббии «Канзи шифо» ва «Ҳазинаи тибби қадим».....	47
2.1.1. Истилоҳоти тиббии марбут ба бемориҳо (амроз).....	48
2.1.2. Истилоҳоти марбут ба номи аъзои бадани инсон.....	53
2.1.3. Истилоҳоти марбут ба номи ахлот, рутубат ва моддаҳои бадани инсон.....	57
2.2.1. Истилоҳоти марбут ба номи давоҳо.....	61
2.2.2. Истилоҳоти марбут ба роҳҳои табобат.....	71
2.2.3. Истилоҳоти марбут ба номи мизоч ва кайфияти давоҳову таъсири онҳо ба мизочи беморон.....	72

2.3. Истилоҳоти марбут ба номи мавҷудоти ангал (муфтхӯр, паразит) дар аъзои бадани инсон.....	74
2.4. Истилоҳоти марбут ба воҳидҳои ченак дар «Канзи шифо» ва «Ҳазинаи тибби қадим».....	76
2.5. Истилоҳоти марбут ба номи олот ва зарфҳое, ки барои тайёр кардани давоҳо истифода бурда мешаванд.....	82
БОБИ 3. ИСТИЛОҲОТИ ТИББИИ «КАНЗИ ШИФО» ВА «ҲАЗИНАИ ТИББИ ҚАДИМ» АЗ ҶИҲАТИ БАРОМАД.....	87
3.1. Истилоҳоти аслий.....	86
3.2. Истилоҳоти иқтибосӣ.....	110
3.2.1. Истилоҳоти арабии «Канзи шифо» ва «Ҳазинаи тибби қадим»....	110
3.2.1.1. Истилоҳоти арабии номи аъзои инсон.....	116
3.2.1.2. Истилоҳоти арабии ифодакунандаи ахлот, рутубат ва моддаҳои бадани инсон.....	118
3.2.1.3. Калимаҳои иқтибосии арабӣ дар таркиби истилоҳоти номи давоҳо.....	120
3.2.1.4. Истилоҳоти дорои шакли ибораҳо.....	123
3.2.2. Истилоҳоти юнонӣ.....	127
3.2.2.1. Истилоҳоти номи амроз, ахлот, табҳо, исҳол.....	128
3.2.2.2. Истилоҳоти номи аъзои инсон.....	130
3.2.2.3. Вожаҳои ифодакунандаи номи адвия, ахлот, маъҷун ва шаробҳои шифобахш.....	131
3.2.2.4. Истилоҳоти миқдори ченаки давоҳо.....	132
3.2.2.5. Истилоҳоти муштаракӣ бо вожаҳои юнонӣ сохташуда.....	132
3.2.3. Истилоҳоти туркӣ (ӯзбекӣ).....	135
3.2.4. Истилоҳоти суриёнӣ.....	140
3.2.5. Истилоҳоти ҳиндӣ.....	144
3.2.6. Истилоҳоти муарраби тоҷикӣ.....	149
ХУЛОСА.....	156
НОМГҶҲИ АДАБИЁТ.....	160

ИХТИСОРАҶО

а. – арабӣ
а.-т. – арабӣ-тоҷикӣ
а.-ҳ. – арабӣ-ҳиндӣ
а.-ю.- арабӣ-юнонӣ
г – грамм
гр. – грамматика
г. – гайра
«КШ» – «Канзи шифо»
кг - килограмм
«ЛД» – “Луғатнома”-и Деҳхудо
м.-т. – муарраби тоҷикӣ
м.-ю. – муарраби юнонӣ
пах. - паҳлавӣ
с./сур. – суриёнӣ
тиб. – тиббӣ
т. – тоҷикӣ
т.-ф. – тоҷикӣ-форсӣ
т.-ю. – тоҷикӣ-юнонӣ
«ФЗТ» – «Фарҳанги забони тоҷикӣ»
«ФТЗТ» – «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ»
«ФФ» – «Фарҳанги форсӣ»-и Муҳаммад Муин
ф. – форсӣ
ф.-т. – форсӣ-тоҷикӣ
«ХТҚ» – «Хазинаи тибби қадим»
ҳ./ҳинд – ҳиндӣ
ҳ.-а. – ҳиндӣ-арабӣ
ҳ. – ҳичрӣ
ҳ.қ. – ҳичрӣ-қамарӣ
ҶТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон
ш.қ. – шамсӣ-қамарӣ
«ЭСТ» – «Энциклопедияи советии тоҷик»
ю. - юнонӣ
ю.-с. – юнонӣ-суриёнӣ

Муқаддима

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Тибби суннати мо таърихи ниҳоят қадима дорад. Дар давраи сосонӣ бо ибтикори Шопури аввал дар ибтидои асри IV таъсис додани омӯзишгоҳи “Қунди Шопур” дар таърихи умумии фарҳанги миллати мо ва махсусан дар таърихи тибби қадим мақоми арҷманд дорад. Дар таркиби “Қунди Шопур” бемористоне низ ҷаъл будааст, ки дар замони худ аз бузургтарин марказҳои тиббии Шарқ ба ҳисоб мерафт. Пизишконро дар он давра дастурбуд ва раиси онҳоро Эрондастурбуд ё дастур меномиданд. Мувофиқи ахбори Ибни Надим дар “Ал-Феҳрист» аз он замон асарҳои пизишкии ба забони паҳлавӣ, ки баъдан ба арабӣ тарҷума шудаанд, танҳо номашон дар сарчашмаҳои тозӣ боқӣ мондаанд, аз ҷумла «ал-Битра» (оид ба гиёҳшиносӣ), “Бунёндухт”, “Бунённафс” ва “Баҳромдухт”. Ҳар се асари охириро донишманди эронӣ Муҳаммади Муҳаммадӣ ҷузъи он осори тиббӣ медонад, ки ба тавонбахшии ҷинсӣ марбут аст. Баъд аз густариши ислом дар қаламрави императории Сосониён, хусусан дар даврони садри ислом ва аббосиён бисёр китобҳои тиббии паҳлавӣ ба арабӣ тарҷума шуданд, ки метавон аз “Ақарободин” (формакология, гиёҳшиносӣ)-и Шопур писари Саҳл ва “ал-Кинош”-и Ҷирҷис писари Бахтияшӯ ном бурд. Муҳим ин аст, ки бисёр истилоҳоти тиббии паҳлавӣ, бавижа дар самти гиёҳшиносӣ ва дорушиносӣ дар ин замон вориди забони арабӣ шуд.

Дар даврони исломӣ низ дар Хуросону Мовароуннаҳр ба рушди илми тиб таваҷҷуҳи хоса дода мешуд. Аз ҷумла, Ҷобири Хайём (722-813), ки дар Аврупо бо номи Гебер машҳур аст, дар тиб хидмати бузурге кардааст. Закариёи Розӣ (865-925), ки соҳиби китобҳои тиббии «Китоби Мансурӣ», «Ал-ҳовӣ» ва «Китоб-ул-ҷудорӣ ва-л-ҳасбо» мебошад, имрӯз машҳури ҷаҳон гардидааст.

Дар аҳди сулолаи Сомониён илми тибро олимони бузург, ба монанди Абурайҳони Берунӣ, Абуалӣ ибни Сино ва Абунастри Форобӣ

ба авчи аъло расониданд. Китобҳои «Ал-қонун фӣ-т-тиб» ва «Аш-шифо»-и Ибни Сино имрӯз раҳнамои тамоми табибону донишмандон мебошад. Абумансури Ҳиравӣ дар асри IX номгӯи 585 доруро номбар карда бошад, Абуалӣ ибни Сино дар амалияи худ 811 доруро истифода бурдааст. Ҳатто асари махсус барои таълимгирандагони илми тиб таҳти унвони «Ҳидоят-ул-мутааллимин фӣ-т-тиб» аз ҷониби Ахвайнӣ ал-Бухорӣ таҳия шуда буд, ки аз ривочи илми тиб гувоҳӣ медиҳад. Дар асри XIX дар китоби «Муҳити аъзам» 17000 навъи доруҳо сабт шудааст.¹ Мутаассифона, имрӯз омӯзиши ин гуна асарҳои илмӣ аз мадди назари донишмандон дур монда, ба онҳо эътибори ҷиддӣ дода намешавад. Омӯзиш ва баррасии ин мероси бемисли ниёгонамон ва забони илмии ин осор ба мо имконият фароҳам меорад, ки дар соҳаи тиб ва омӯзиши истилоҳоту вожаҳои хосси соҳаи мазкур ба дастовардҳои назаррас ноил гардем ва аз ҳисоби онҳо ҷойгоҳи холии истилоҳоти соҳаи тибро такмил намоем.

Дар замони Шӯравӣ таваччуқи олимони соҳа нисбат ба тибби халқӣ хеле заиф буд. Бо вучуди ин як гурӯҳ олимон ва гиёҳшиносон, аз ҷумла, Ҷ. Азонов «Рустаниҳои ғизоӣ», Ю. Нуралиев «Лекарственные растения» ва Ҳ. Зоҳидов «Канзи шифо»² ва «Ҳазинаи тибби қадим» (минбаъд «КШ» ва «ХТҚ») ва монанди ин асарҳои худро дар ин самт ба нашр расониданд.

Хушбахтона, баъди соҳибистиклол шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд ҚТ), махсусан баъди қабули Қонун “Дар бораи забони давлатии ҚТ” ва ҳамчун забони давлатӣ пазируфта шудани забони тоҷикӣ, як зумра олимону муҳаққиқони забоншинос, ба монанди М.Н. Қосимова («Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ (маълумоти мухтасар)»), Д. Саймиддинов («Вожашиносии забони форсии миёна»), С. Назарзода

¹ Зоҳидов Ҳ. Ҳазинаи тибби қадим. – Душанбе: Ирфон, 1990. С. 5. – 624 с.; шакли ихтисорааш “ХТҚ”.

² Зоҳидов Ҳ. Канзи шифо (нашри дуум) [Матн] / Ҳ. Зоҳидов. – Душанбе: Ирфон, 1993. – 720 с.; шакли ихтисорааш “КШ”.

(«Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гароиш ва дурнамо»), Мирзо Ҳасани Султон («Истилоҳоти илмӣ «Китоб-ут-тафҳим»-и Абурайҳони Берунӣ») бевосита ба омӯзиши истилоҳоти тиббии осори ниёгон пардохтанд ва таҳқиқоти хешро ба чоп расонидаанд. Вале сарфи назар аз ин, то ҳол пажӯҳиши ҷудоғона ва мушаххас оид ба таърихи инкишофи истилоҳоти тиббии суннатӣ дар забони тоҷикӣ вучуд надорад. Дар ин асос, мо тасмим гирифтаем, ки вожаву истилоҳоти осори тиббии қадимро, ки Ҳ. Зоҳидов асарҳои КШ» ва «ХТҚ»-ро бо таълиф ба онҳо таълиф кардааст, мавриди таҳқиқ қарор бидеҳем. Зеро омӯхтани вожаву истилоҳоти тиббии дар осори Ҳ. Зоҳидов ва баррасии онҳо аз ҷиҳати забонӣ (сохтор, этимология, маъно ва лексикография) тақозои замони муосир аст. Ҳ. Зоҳидов дар амри бозбину бозшиносии дастовардҳои ниёгон барои муосирон саҳми арзандае дорад. Яке аз мазиятҳои осори Ҳ. Зоҳидов дар он аст, ки ӯ хусусиятҳои истилоҳифаринӣ ва истилоҳгузинии тиббии қадим ва тиббии муосирро бо ҳамдигар омезиш додааст. Баррасии истилоҳоти тиббии асарҳои мазкурро мо вобаста ба чунин хусусиятҳо мубрам мешуморем:

1. Имрӯз як гурӯҳ муҳаққиқон таъкид менамоянд, ки яке аз роҳҳои беҳтарини инкишофи забони илм ва шеваю равишҳои истилоҳнигории илмӣ форсии тоҷикӣ истифода бурдани сарчашмаҳо ва осори илмие мебошад, ки аз ҷониби олимони забардасти мо дар замонҳои пеш таълиф ёфтаанд. Аз ин ҷиҳат, таълифоти Ҳ. Зоҳидов дар омӯзиши истилоҳоти тиббии қадим аз ҷумлаи беҳтарин маъхазҳо ба шумор рафта, бисёр масъалаҳои илмӣ истилоҳшиносиро равшан мекунад.

2. Нақши дигари осори мазкур дар он зоҳир мешавад, ки дар онҳо хусусиятҳои тиббии қадим ва тиббии имрӯза ба ҳам наздик ва махлут шудаанд. Азбаски дар замони таълифи осори тиббии ниёғони мо забони илм забони арабӣ маҳсуб мешуд, асоси истилоҳоти тиббии онҳоро калима ва ибораҳои арабӣ ташкил медоданд. Муаллиф хангоми таҳия намудани китобҳои «КШ» ва «ХТҚ» услуби хосеро пеш гирифтааст, ки

ба мазмуни китоб муносиб аст, яъне, аз як сӯ, ин забони мураккабу рамзомези печдарпечи асарҳои тибби қадимӣ нест, аз сӯи дигар, забони имрӯзаи софу тозаю содаи тоҷикӣ ҳам нест, балки услубест, ки гӯё хардуи ин услубҳо махлут гаштаанд. Муаллиф чунин тарафҳои масъаларо ба назар гирифта, кӯшиш намудааст, то ҳадди имкон матни асарро суфта намояд ва муҳимтар аз ҳама дар асли он низ тағйироти чиддӣ ворид насозад.

3. «КШ» ва «ХТҚ» бештар истилоҳотеро дар бар мегиранд, ки аз давраи пайдоиши илми тиб то замони мо дар гардиш будаанд.

4. Имрӯз яке аз масъалаҳои муҳими ҷомеаи мо ба забони илм табдил додани забони тоҷикӣ мебошад. Чунонки ба мо маълум аст, дар инкишофи забони тоҷикӣ дар шароити имрӯза масъалаҳову проблемаҳои ҳалталаб хеле зиёд ба назар мерасанд, махсусан системаи истилоҳсозии илми тиб, ба такмил ва навоарӣ ниёз дорад. Шояд яке аз сабабҳои бархӯрди истилоҳшиносии ин соҳаи илм ба чунин пешомади ҳалталаб аз таваҷҷуҳи олимони соҳа берун мондани осори пурғановати тиббии ниёгонамон бошад.

5. Таҳқиқ ва нашри ин асарҳо дар рушди илми тибби муосир нақши назаррас дошта, зеро дар онҳо рамзу рози зиёди тибби қадим ва фазилату заковати аҷдоди мо, ки дар давоми асрҳо сайқал ёфта, ба дурри ноёбе мубаддал шудааст, ниҳон аст.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Доир ба масъалаи илмии истилоҳоти тиббии халқи тоҷик аз ҷониби як гурӯҳ олимони забоншиносии тоҷик, аз ҷумла М. Н. Қосимова, М.Я. Расулов, М. Султонов, А. Юсупов, Ш. Ҳайитова, А. Байзоев, П. Абдулҳамидова, С.А. Аноятшоев, Ҳ.Қ. Рофиев, Қ.Ш. Тӯраҳасанов пажӯҳишҳо сурат гирифта, оид ба истилоҳоти тиббии асарҳои ҷудогонаи донишмандони форсии тоҷикӣ ва соҳаҳои мухталифи тиб якҷанд фарҳанг, мақола ва рисола ба нашр расидаанд, ки имрӯз дар хидмати аҳли илм қарор доранд. Асарҳои Ҳ. Зоҳидов «КШ» ва «ХТҚ» дар заминаи осори тиббие таълиф шудаанд, ки асосан баъди асри XVII

дар кишварҳои Форсу Ҳинд бо забони форсии тоҷикӣ таҳия шудаанд.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳои ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти мазкур бо барномаи илмии кафедраи забони тоҷикии МДТ-и «ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров», ки «Масъалаҳои мубрами забоншиносии тоҷик: вижагиҳои маъноиву сохтори забони осори аҳли адаби тоҷик» унвон дорад, мувофиқат менамояд.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқ. Мақсади асосии кори диссертатсионӣ, пеш аз ҳама, таҳқиқи вожагону истилоҳоти тиббӣ ва таснифу таҳлил ва баррасии онҳо дар китобҳои «Канзи Шифо» ва «Ҳазинаи тибби қадим»-и Ҳ. Зоҳидов мебошад. Дар ин замина мо мақсад гузоштем, ки истилоҳоти тиббии ин осорро дар робита ба масъалаҳои зерин баррасӣ намоем:

- муайян намудани мафҳуми истилоҳ ва моҳияту хусусиятҳои онҳо дар асоси осори фаровони назарӣ;

- гурӯҳбандии истилоҳоти тиббӣ аз рӯи самтҳои илми тиб;

- таснифи истилоҳоти тиббӣ аз ҷиҳати сохтор;

- тавзеҳи маънии мушаххаси истилоҳоти ҷудогонаи тиббӣ;

- шарҳи ба вазифаи истилоҳ истифода шудани калимаҳои ғаълӣ;

- муайян намудани тағйири маънии ин навъи истилоҳот;

- нишон додани мавқеи калимаҳои иқтибосӣ, нақши иқтибосот ва тарҷумаи иқтибос дар ғанӣ гардидани истилоҳоти тибби муосири тоҷикӣ.

Вазифаҳои таҳқиқ

- масъалаҳои назарии истилоҳот аз ҷониби муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ;

- мавқеи истилоҳоти тибби суннатӣ дар осори Ҳ. Зоҳидов;

- шарҳу тавзеҳи истилоҳоти тиббӣ аз ҷиҳати сохтор;

- хусусиятҳои маъноии истилоҳоти тиббии осори Ҳ. Зоҳидов;

- таҳлили истилоҳоти тиббӣ аз ҷиҳати иштиқоқи калима.

Объекти таҳқиқ. Истилоҳоти тиббӣ дар осори Ҳ. Зоҳидов «Канзи

Шифо» ва «Хазинаи тибби қадим» мебошад.

Предмети таҳқиқ. Дар рисола масъалаҳои назарӣ ва вижагиҳои луғавию маъноии истилоҳоти тибби суннатии мардуми тоҷик, ки табиби мардумӣ ва луғатшинос Ҳ. Зоҳидов мавриди истифода қарор додааст, ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст.

Асосҳои назарии таҳқиқ. Доир ба мафҳуми истилоҳ, сохтмони дастурии вожагону истилоҳот донишмандони маъруф, ба монанди В.В. Виноградов, Д.Лотте, Н.П. Кузкин, А.А. Реформатский, А.Д. Хаютин, Ж. Лазар, В.С. Расторгуева, И.М. Оранский, Т. Чавчавадзе, Л.Пейсиков, Ю.А. Рубинчик, Ч.И. Эделман, М. Муин, М.Т. Баҳор, М. Шакурӣ, Д. Саймиддинов, Ш. Рустамов, М. Қосимова, С. Назарзода, С. Сулаймонов, М.Ҳ. Султон, А. Байзоев, П. Нуров, О. Қосимов, С. Раҳматуллозода, Т. Ваҳҳобов, Т. Шокиров, А. Юсуфов, Ш. Ҳайтова, И. Эшматова ва дигарон таҳқиқот анҷом додаанд, ки заминаҳои методологии рисоларо ташкил медиҳанд.

Асосҳои методологии таҳқиқ. Дар рисола хусусиятҳои луғавию маъноӣ, сохторӣ ва иштиқоқи истилоҳоти тибби суннатии «КШ» ва «ХТҚ»-и Ҳ. Зоҳидов ҳадафи омӯзишу таҳлил қарор дода шудааст ва аз силсилаи методҳои зерин истифода гардидааст: методи тавсифӣ, ки яке аз методҳои асосии таҳқиқот ба шумор меравад, ҳангоми гирдоварӣ ва танзими истилоҳоти тибби суннатӣ, шарҳу тафсир ва таснифи истилоҳот; методи таърихӣ ҳангоми шарҳи диахронии истилоҳоти тибби суннатӣ; методи муқоисавӣ зимни муайяну возеҳ намудани вижагиҳои ташаккул, амалқард ва рушди минбаъдаи истилоҳоти тибби суннатӣ; методи таҳлилий-чӯзӣ ҳангоми тавсифи луғавӣ-маъноии истилоҳоти тиббӣ ба қор бурда шудаанд. Дар баробари ин методҳо таҳлили этимологӣ ва сохтори истилоҳоти тиббӣ низ ба қор рафтааст.

Сарчашмаҳои таҳқиқро истилоҳоти тиббӣ дар осори Ҳ. Зоҳидов «Канзи шифо» (Душанбе: Ирфон, 1993. - 720 с.) ва «Хазинаи тибби қадим» (Душанбе: Ирфон, 1990. - 624 с.) ташкил менамоянд. Илова бар

ин, хангоми таҳлил ва баррасии истилоҳоти тиббӣ аз корҳои илмӣ-таҳқиқии дигар забоншиносон чун М.Н. Қосимова, Д. Саймиддинов, С. Назарзода, М. Ҳ. Султон, Т. Шокиров, А. Юсупов ва Ш. Ҳайтова ва дигарон истифода бурда шудаанд.

Навовариҳои илмӣ таҳқиқ. Мавзуи мавриди пажӯҳиш дар заминаи истилоҳоти тибби халқии мардуми тоҷик бори аввал мавриди таҳқиқи густарда қарор гирифта, вижагиҳои истилоҳоти тибби суннатӣ аз ҷиҳати маъно ва истифодаи онҳо дар ҷабҳаҳои гуногуни соҳаи тиб ба риштаи таҳлил кашида шудаанд.

Истилоҳоти тибби суннатӣ аз ҷиҳати ифодаи маъно ва мансубияти онҳо ба зершӯбаҳои тиб ба монанди номи бемориҳо, номи давоҳо, номи ахлоту рутубатҳо, номи васоили тиббӣ хангоми муолиҷа ва воҳиди вазну андозаҳои тиббӣ тасниф гардида, шарҳ дода шудаанд.

Истилоҳоти тибби суннатӣ аз ҷиҳати решашиносӣ ва истифодаи муродифоти онҳо дар забони тоҷикӣ, ҳамчунин дар тибби муосир нишон дода шудааст.

Истилоҳоти тибби суннатӣ аз ҷиҳати сохтор таҳлил ва баррасӣ карда шуда, ба сода, сохта ва мураккаб тасниф гардидаанд.

Мавқеи ибораҳои истилоҳӣ ва истифодаи онҳо дар тибби суннатӣ нишон дода шудааст.

Доир ба этимологияи истилоҳоти тибби суннатӣ ва хусусиятҳои забонии онҳо маълумот дода шудааст.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда аз инҳо иборатанд:

1. Истилоҳоти тиббии «КШ» ва «ХТҚ»-и Ҳ. Зоҳидов ҷузъи ҷудонашавандаи лексикаи таркиби луғавии забони тоҷикӣ буда, дар ташаккулу таҳаввули он мақом ва ҷойгоҳи хос дорад;

2. Истилоҳоти тиббии «КШ» ва «ХТҚ»-и Ҳ. Зоҳидов яке аз намунаҳои истилоҳоти тибби суннатии халқи тоҷик буда, қисмати муҳимми лексикаи соҳавии забони тоҷикиро ташкил медиҳад;

3. Мақоми вожа ва истилоҳоти «КШ» ва «ХТҚ»-и Ҳ. Зоҳидов дар

ташаккули истилоҳоти тиббӣ, густаришу инкишофи истилоҳгузинии тибби муосир назаррас мебошад;

4. Воҳидҳои истилоҳии «ХТҚ» ва «КШ»-и Ҳ. Зоҳидов чун сарчашмаи муътамад барои муайян намудани хусусиятҳои сохторию маъноии истилоҳоти тиббӣ хидмат мекунанд.

5. Калимаҳои маъмули забони тоҷикӣ дар осори Ҳ. Зоҳидов ба вазифаи истилоҳоти тиббӣ ба назар мерасанд;

6. Таҳлилу баррасии истилоҳоти тибби суннатӣ аз ҷиҳати решашиносӣ (арабӣ, юнонӣ, суриёнӣ, туркӣ, ҳиндӣ ва амсоли инҳо);

Аҳаммияти назарӣ ва амалии таҳқиқ аз он иборат аст, ки дар забоншиносии тоҷик истилоҳоти тибби суннатӣ ба таври бояду шояд омӯхта нашудааст. Омӯзиши ин масъала шароит фароҳам меорад, ки бо муҳтавои асарҳои доир ба тибби суннатӣ, ки дар гузашта аз ҷониби табибони мардумӣ офарида шудаанд, шиносоии бештар пайдо намояд. Натиҷаҳои таҳқиқи илмӣ ва маводи ҷамъоваришуда метавонад барои коркард ва таҳияи фарҳанги истилоҳоти тибби суннатӣ мусоидат намояд. Ҳамчунин, таҳқиқи мазкур барои муайян намудани хусусиятҳои истилоҳоти асарҳои тибби қадим ва роҳҳои пажӯҳиши онҳо дар забоншиносӣ ёрӣ медиҳад.

Маводи диссертатсияи мазкур барои омӯзиши тибби қадим дар тадриси донишгоҳу муассисаҳои олий, хусусан соҳаи тиббу филология, ҳамчун маводи дарсӣ аз аҳаммият холӣ нест.

Мутобиқати мавзӯи диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мазмуни таҳқиқи диссертатсионии мо ба соҳаҳои таърихи забони тоҷикӣ, таърихи забони адабии тоҷикӣ, вожашиносӣ (лексикология), луғатнигорӣ (лексикография), этимология, истилоҳшиносӣ (терминология) ва ихтисоси илмии 10.02.01.- Забони тоҷикӣ мувофиқат менамояд.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ иборат аз он аст, ки дар заминаи баррасии осори таҳқиқотии олимону муҳаққиқони

забоншиноси ватаниву хориҷӣ истилоҳоти тиббии осори табиб ва луғатшинос Х. Зоҳидовро ба таҳқиқ кашида, роҳу усулҳои истилоҳшиносии муосирро ба қор бурда, низоми истилоҳоти тиббии «КШ» ва «ХТҚ»-ро аз ҷиҳати маъно, сохтори истилоҳот ва этимология мавриди баррасии ҳамачониба қарор додааст.

Тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқ. Рисола дар ҷаласаи кафедраи забони тоҷикии МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров» (қарори № 9-ум аз 25-уми апрелии соли 2022-юм) ва маҷлиси Шурои олимони назди факултети филологияи тоҷики МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров» муҳокима гардидааст (қарори № 10 -ум аз соли 2022-ум).

Наشري таълифоти илмӣ дар мавзӯи диссертатсия. Бахшҳои асосии рисолаи мазкур дар ҷаласаҳо ва семинарҳои назди кафедраи забони тоҷикии МДТ-и “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Ғафуров” мавриди муҳокима қарор гирифтааст. Аз рӯйи мавзӯи рисола дар конференсу симпозиумҳои байналмилалӣ, инчунин конференсияҳои илмии солонаи устодону кормандони МДТ-и “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Ғафуров” (солҳои 2011-2021-ум) маъруза хонда шуд.

Доир ба мавзӯи рисола 3 мақолаи илмӣ дар маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи КОА-и ҚТ интишор ёфтаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, фаслҳову зерфаслҳо, инчунин, хулоса ва номгӯи адабиёт иборат буда, дар маҷмуъ 176 саҳифаи чопи компютериро дарбар мегирад.

БОБИ 1. МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИЮ АМАЛИИ ИСТИЛОҲНИГОРӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ СОҲТОРИИ ИСТИЛОҲОТИ ТИББИ СУННАТИИ ХАЛҚИ ТОҶИК

1.1.1. Омӯзиши истилоҳоти илмӣ дар забоншиносии тоҷик

Истилоҳшиносӣ ва омӯзиши истилоҳоти соҳавӣ барои рушди илму фарҳанги ҷомеа нақши аввалиндараҷа дошта, инсоният дар ҳама давру замон ба он эътибори махсус зоҳир намудааст. Дар ҳаёти инсон соҳаҳои зиёд мавҷуд аст, ки онҳо дорои калимот ва вожаҳои ифодакунандаи худ мебошанд. Аз ин рӯ, сохтани истилоҳот ва омӯзиши соҳаҳои гуногуни илмӣ-техникӣ, иҷтимоӣ сиёсӣ фаҳмотар, дақиқтар ва равшантар будани калимаҳои ифодакунандаи он соҳаҳо мебошад. Дар раванди ташаккули таҳаввули дастовардҳои гуногуни илмӣ дар ғӯшаву канори мамолики дунё соҳибони ҳар як забон кӯшиш менамоянд, ки истилоҳоти соҳаҳои илмро дар забони хеш дошта бошанд ё худ калима, ибора ва таркибҳои дар забони хеш дарёфт намоянд, ки аз ҷиҳати маъно ба онҳо наздикиву монандӣ дошта бошад.

Дар давраҳои гузашта, вақте ки истилоҳот ҳанӯз кам истифода мешуд, ҷудо кардани онҳо аз таркиби вожаҳои умумӣ мушкил буд. Вақте ки дар ибтидои асри XIX соҳаҳои илм босуръат ба пешравӣ оғоз намуд, ин соҳаҳои илму фан вожаҳои ифодакунандаи худро тақозо мекарданд.

Аввалин назарияҳои истилоҳшиносӣ дар илми забоншиносӣ дар ибтидои асри XX пайдо шуданд. Дар Ғарб нахустин донишмандоне, ки ақоиди худро оид ба истилоҳшиносӣ баён намуданд, олими австриягӣ Ойген Вюстер ва истилоҳшиноси шӯравӣ Д. Лотте мебошанд, ки бори нахуст назарияҳои худро оид ба истилоҳшиносӣ дар солҳои 30-юми асри XX пешниҳод намуданд [31, с.27]. Имрӯз низ як идда мактабҳои забоншиносӣ дар Аврупо ва Россия ба омӯзиши махсусиятҳои лексикаи соҳавӣ машғул мебошанд.

Дар забоншиносии тоҷик низ як гурӯҳ олимон, ба монанди С. Айнӣ, С. Ализода, Ш. Рустамов, Н. Шаропов, М.Муҳаммадиев, С.

Сулаймонов, С. Назарзода, М. Султон, Т. Шокиров, П. Нуров, Ш. Ҳайитова, А. Юсупов ва амсоли инҳо дар ин соҳа корҳои назаррасро анҷом додаанд.

Мақсади аввалиндараҷае, ки олимони забоншинос пешниҳод карданд, муайян намудани фарқи истилоҳот аз калимаҳои маъмули забон буд. Забоншиносон вожа ва калимаро дар аксари ҳолат ҳамтоӣ яқдигар шумурда, ба як маънӣ истифода мекунанд. Бо вуҷуди он, дар мавридҳои зарурӣ тафовути байни онҳоро низ муайян кардаанд. Истилоҳшиноси тоҷик С. Назарзода дар таърифи ба афкори олимони дигар доир ба истилоҳ ибраз менамояд, ки вожа “муҷаррадтар ва омтар аз калима буда, дар фарҳангҳо ба сурати мадхали мустақил оварда мешавад, ки ин мақомро калима надорад. Инчунин, истилоҳ ҳамчун калима ё иборае дар як соҳаи муайяни илм мафҳуми хосеро доро мебошад ва онро дар шакли дақиқ истифода мекунанд” [31, с.21].

Истилоҳи як соҳа метавонад дар соҳаи дигар ба маънои дигар ва чун калимаи муқаррарӣ истифода бурда шавад. Дар бораи таърифи истилоҳ дар байни забоншиносон фикри якхела вуҷуд надорад ва мо ақидаи забоншинос А.А. Реформатскийро манзур менамоем: «Истилоҳот ин вожагонро мебошанд махсус ва назар ба вазоифи хоси худ маҳдуд, ҳамчун истилоҳи дақиқи мафҳумҳо ва номи ашё якмаъно бошанд. Ин дар илм ва техника, сиёсат ва дипломатия зарур аст» [93, с.116].

Дар фарҳангҳои гузашта муосир низ аз ҷониби фарҳангшиносон оид ба истилоҳ таърифоти ҷолиб пешниҳод гардидааст. «ЛД» маънои калимаи «истилоҳ»-ро дар таърифи фарҳангии ҷомеи форсии Онандроҷ ба тариқи зер маънидод менамояд: “Истилоҳ (арабӣ, бо касра) дар луғат бо ҳам сулҳ кардан ва маънии истилоҳии лафзи истилоҳ бо ҳам иттифоқ намудани қавме барои муайян доштани маънии лафз” [158, ҷ.7, с.2763]. Таърифи мазкур дар фарҳангҳои дигар, аз ҷумла, «Фарҳанги форсӣ»-и М. Муин, «ФЗТ», «ФТЗТ» бо андаке таҳрир омадааст:

«Истилоҳ а. 1. Ба ҳам сохтан, созиш кардан, сулҳ кардан, (*ғайримустаъмал*); 2. (исми масдар) созиш, сулҳ (*ғайримустаъмал*); 3. (*масдари мутамодӣ*) иттифоқ кардани ҷамъи махсус барои вазъи калимае; 4. (*исм*) луғате, ки ҷамъе барои худ вазъ кунанд» [161, ҷ.2, с.584].

Дар “ЭСТ” таърифи зерин манзур шудааст: «Истилоҳ (арабӣ, сулҳ кардан, оштӣ кардан), «термин» калима ё иборае, ки предмет, мафҳуму ҷараёнҳои илм, санъат, техника ва ғайраро аниқ ифода мекунад. Истилоҳ аз калимаҳои маъмулӣ, ба мафҳуми махсус, якмаъноӣ ва муайянии худуди худ фарқ мекунад» [142, ҷ.3, с.141].

Ба ақидаи истилоҳотшинос С. Назарзода, «Кулли таърифҳои, ки роҷеъ ба мафҳуми истилоҳ то кунун сохта шудааст, ҳанӯз яке аз онҳо ба ҳайси қоидаи собити умумӣ эътироф нашуда ва забоншиносону истилоҳгузинонро қонеъ накардааст. Муҳаққиқон аз маҷмуи ҷанбаҳои он якеро пазируфта, боқимондаҳояшонро нодуруст мешуморанд [30, с.27-28].

Бо вучуди ин, истилоҳотро аз калимаҳои маъмулии забон бо якҷанд хусусияти ба худ хос фарқ кардан ба мақсад мувофиқ аст:

1. Калимаҳои маъмулии забон хусусияти сермаъноӣ гирифтандро доро мебошанд, аммо истилоҳот, баръакси онҳо, аз ин махсусият маҳруманд ва ҳамеша ба сӯйи якмаъноӣ майл мекунанд.

2. Маъноӣ калимаҳои муқаррарӣ, одатан, дар матн дар алоқамандӣ бо дигар калимаҳо муайян карда мешаванд, аммо истилоҳот берун аз матн низ маъноӣ худро нигоҳ дошта метавонанд.

3. Баъзе истилоҳоте вучуддоранд, ки дар якҷанд соҳа ба қор бурда мешаванд. Сермаъноии истилоҳот фаҳмидани маъноӣ аслии онҳоро душвор менамояд. Барои мисол, мо калима-истилоҳҳои «морфология», «овоз»-ро мегирем. Хонанда дар назари аввал муайян карда наметавонад, ки *морфология* истилоҳи забоншиносӣ ё истилоҳи биологист, зеро ин истилоҳ дар фанҳои забоншиносӣ ва биология

баробар истифода бурда мешавад. Калимаи *овоз* низ ду хусусият дорад, чун истилоҳ овозҳои алоҳидаи фонетикиро мефаҳмонад. Аз тарафи дигар, чун калимаи муқаррарӣ ҳама гуна овозҳоро ифода мекунад.

4. Истилоҳот аз калимаҳои муқаррарии забон бо он фарқ мекунад, ки маънои онҳо барои мутахассисони соҳа маълуманд. Масалан, истилоҳҳои *синтаксис*, *грамматика*, *лексика*, *вожа*, аз терминҳои забоншиносианд. Истилоҳоти *ҷарроҳӣ*, *тиф*, *саратон*, *сил*, *диқ* ва монанди инҳо истилоҳоти тиббӣ мебошанд. Ин гуна истилоҳот барои мутахассисони забоншинос ва соҳаи тиб чун калимаҳои муқаррарии забон фаҳмо мебошанд.

5. Истилоҳот бо калимаҳои умумихалқӣ алоқаи зич доранд. Баъзан калимаҳои муқаррарии забон хусусияти истилоҳиро мегиранд ва бо ҳамин роҳ ба гурӯҳи истилоҳот мегузаранд.

6. Истилоҳот аз обуранги бадеӣ маҳруманд. Масалан, калимаҳои *гул*, *шиқ*, *фараҳбахш* вобаста ба тарз ва мавқеи истемол хусусиятҳои гуногуни ҳиссӣ гирифта метавонанд, аммо истилоҳот ин гуна хусусиятро доро нест.

Аз гуфтаҳои боло ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки истилоҳоти соҳаҳои илм, калима, вожа, ибораҳои ҳастанд, ки дар дохили матни илмӣ моҳияти хешро вобаста ба матни соҳавӣ ба таври комил ифода менамоянд. Дар тибби суннатӣ бисёр калима ва вожаҳои маъмул, ба монанди *сар*, *ҷигар*, *гул*, *реша* ва амсоли инҳо чун истилоҳ кор фармуда шудаанд, ки дар забони адабӣ низ истифода бурда мешаванд. Ин хусусиятҳои истилоҳотро ба назар гирифта, омӯзиш ва баррасии истилоҳоти тиббии «КШ» ва «ХТҚ»-и Ҳ. Зоҳидовро мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

1.1.2. Маълумоти мухтасар дар бораи манбаъҳои осори тиббии Ҳомид Зоҳидов

Дар таълифи асарҳои хеш Ҳ. Зоҳидов аз осори гаронбаҳои тибби суннатии ниёгон истифода бурдааст, ки онҳо дар ҳавзаи Эрону Ҳинд дар қарнҳои XVI-XIX милодӣ нашр шудаанд. Дар пешгуфтори «КШ» ва «ХТҚ» муаллиф оид ба сарчашмаҳои осори тиббии хеш ишора намудааст. Ин асарҳо сарчашмаҳои муътамади тибби суннатии ниёгон буда, дар замони муосир низ дар марказҳои тиббии ватаниву хориҷӣ мавриди омӯзиш ва истифода қарор доранд. Аз ин рӯ, мо низ дар мавриди ин осор маълумоти мухтасаре ба даст овардем, ки муҳим мебошад.

«Муҳити аъзам». Ин асари калонҳаҷм дар Ҳиндустон аз ҷониби яке аз уламои тибби асри XIX Муҳаммад Аъзамхон алмухотаб ба Нозими Чаҳон таълиф гардидааст. Дар китоби «Ҳикмати асрҳо» (Душанбе, 1975), ки аз ҷониби В.А. Капранов ва Раҳим Ҳошим таҳия шудааст, гуфта мешавад, ки ин асар тахминан солҳои 1860-1865 таълиф гардидааст. Китоби мазкур аз чор ҷилд иборат буда, дар онҳо хусусиятҳои зиёда аз 17000 истилоҳоти ифодакунандаи адвияи тибби суннатӣ, аз ҷумла, гиёҳҳо, ҳайвонот ва моддаҳои гуногун (муфрад) баррасӣ гардидааст [22, с.31].

«Илоҷ-ул-ғурабо». Ин асар аз ҷониби яке аз табибони эронӣ Ҳаким Ғулом Имом таҳия карда шудааст.

Ҳаким Ғулом Имом пизишки эронӣ ва нависандаи рисолаи тиббии машҳур «Илоҷ-ул-ғурабо» аст, ки таърихи ҳаёт, маҳалли тавлид ва даврони зиндагии ӯ ба дурустӣ мушаххас нест. Шухрати ӯ дар тибби қадими Эрон ба воситаи асари машҳури ӯст, ки он рисолаест ба забони форсӣ бо унвони «Илоҷ-ул-ғурабо», ки дар он ба тарзи дармони бемориҳои аҷиб ва нодир пардохтааст. Аз асли ин китоби пизишки форсӣ зоҳиран танҳо як нусхае боқӣ монда, ки дар ҳоли ҳозир дар Ҳинд

нигоҳдорӣ мешавад. Бо вучуди ин, китоб дар қарни XIX чандин бор ба чоп расидааст.

Дар бораи ин табиб ва нависандаи эронӣ тақрибан ҳеҷ чиз ҷуз китобе, ки аз вай ба ёдгори монда, мавҷуд намебошад ва зиндагиву зодгоҳи ӯ ба дурустӣ шинохта нашудааст. Бо ин вучуд, китобхонаи миллии пизишкии Амрико вайро бо унвони пизишки эронӣ, ки қабл аз қарни XIX дар Ҳиндустон ба фаъолият иштиғолдошта мушаххас кардааст [166].

«Қарободини кабир» ё «Захоир-ут-тарокиб», бештар аз он бо унвони «Қарободини кабир» ва «Қарободини Оқилӣ» ёд мешавад, ба қалами Муҳаммад Хусайн Оқилӣ мансуб буда, дар соли 1195 ш.қ. ба риштаи таҳрир даромадааст. Ин китоб ба баёни сохти доруҳои мураккаб дар тибби суннатӣ ихтисос дорад. Муаллиф дар китоби дигараш, яъне «Хулосат-ул-ҳикмат» чунин меорад, ки нигориши китобро бо дастури устодаш Мир Муҳаммад Алии Хусайнӣ ба анҷом расонидааст. Китоб муштамил ба як муқаддима ва 28 бахш аст. Ҳар як аз бахшҳои китоб худ шомили чанд фасл аст. Бахшҳои китоб ба манзури истифодаи осони он ба тартиби ҳуруфи алифбо муназзам шудааст. Шеваи муаллиф дар баёни сохти доруҳо чунин аст, ки дар ибтидо манофеи доруҳо зикр ва, сипас, дар зайли унвони «санъати он» шеваи сохти доруҳо баён кардааст. Муаллиф дар ин қисмат аҷзҳои ташкилдихандаи ҳар дору, миқдори ҳар ҷузъу тарикаи таркиби аҷзҳо зикр намуда ва дар охир миқдори масрафи ҳар дору ва аҳёнан замони масрафи онро баён кардааст.

Муқаддимаи китоб, ки дар бист фасл нигошта шуда, дар баёни куллиёте аст, ки донишмандони онҳо қабл аз мутолиа ва ба қор бастанӣ матолиби китоб зарурӣ аст. Баёни мафҳуми ғизо, дору, зулхосията, мураккабулқуво, мизоҷ ва ақсоми мизоҷҳо, шинохти мизоҷи давоҳо ва ғизоҳо, кайфият ва таркиби адвия, шинохти мизоҷи давоҳои мураккаб, миқдори масрафи давоҳо оварда шудааст. Муаллиф дар таълифи ин асар аз таҷрибаҳои афроди зиёд истифода намудааст ва, ҳамчунин, дар нигориши он аз китобхонаи бузурге аз осори ҳукамои собиқ дар ихтиёр

доштааст. Аҳамияти китоб дар ин аст, ки ин китоб бо таваҷҷуҳ ба адами дастрасе ба бисёре аз манобеи он метавонад моро ба назариёти ҳукамои гузашта раҳнамун бошад. Ҳамчунин, бо таваҷҷуҳ ба иттилооте, ки аз пизишкони пешин дар ин асар омадааст, ин китоб метавонад манбаи чомеа дар таърихи тиб маҳсуб шавад.

Хотимаи ин асар, ки қисмати каме аз ҳаҷми китобро дар муқоиса бо бахшҳои дигар ба худ ихтисос медиҳад, дар баёни дорухоест, ки муаллиф аз онҳо ба адвияи ҷадида таъбир намудааст. Муаллиф дар ин бахш дорухоеро зикр мекунад, ки аз Аврупо ба Ҳинд роҳ ёфтаанд [167].

«**Махзан-ул-адвия**». Ин китоб аз барҷастатарин осори Сайид Муҳаммад Ҳусайни Оқилии Алавию Хуросонии Шерозӣ мебошад, ки соли 1776 дар Ҳинд дар шакли луғат таълиф гардидааст. Китобе аст нафис дар боби муфрадот, ки бо насри шево ва равон ба забон форсӣ нигошта шудааст.

Сайид Муҳаммад Ҳусайн Оқилии Алавию Хуросонии Шерозӣ дар ин китоб оид ба тарзи тайёр намудан ва хусусияти гиёҳҳои шифобахш маълумот медиҳад. Ин китоб аз чордах фасл иборат будааст. Сохтори муқаддимавии «КШ» ва фаслу бобҳои ин асари Ҳ. Зоҳидов низ дар таърих ба ин асар офарида шудаанд [22, с.28].

«**Ихтиёроти бадеӣ**» ба қалами яке аз мутафаккирони форс Алӣ ибни Ҳусайни Ансори Шерозӣ, ки соли 729 ҳ. дар Шероз ба дунё омадааст, мансуб мебошад. Ин асар соли 767 ҳ. бо номи «Мифтоҳ-ул-хазоин» нашр шудааст, ки як нусхаи он дар китобхонаи Бодниёни Оксфорд нигоҳдорӣ шудааст.

Баъдан муаллиф ин асарро соли 770 ҳ.к. бо таҳрири илова аз нав бо номи «Ихтиёроти бадеӣ» мунташир сохт. Ин китоб аз муқаддима, ду мақола ва хулоса иборат аст [117, с.115].

«**Тухфат-ул-муъминин**» ба қалами яке аз табибони форсинаҷод, Ҳаким Сайид Муҳаммад Муъмини Танқобанӣ мансуб буда, дар соли 1080 ҳ.к. таълиф шудааст. Ин китоб доруномаи чомеа аст, ки аз доруҳои муфрад ва мураккаб маълумот медиҳад. Таълифи «Тухфат-ул-муъминин»

низ дар асоси осори табибони суннатии ниёгон сураат гирифта, муаллиф ба он натиҷаҳои таҷрибаҳои хешро илова намудааст. Ин асар бо таҳрири илова бар китоби «Ихтиёрооти бадеӣ» сураат гирифта, ба яке аз шоҳони сулолаи Сафавиён – Сулаймони Сафавӣ тақдим гардидааст. Асари мазкур аз муқаддима, 24 боб ва хулоса иборат мебошад. Баъдан он ба забонҳои арабӣ ва туркӣ тарҷума шуда, дар тибби суннатӣ шухрати беандоза дошта, то кунун аз он истифода бурда мешавад [168].

«Мизон-ут-тиб» яке аз китобҳои муҳимми Ҳаким Муҳаммад Акбари Арзонӣ дар тибби суннатӣ мебошад, ки дар заминаи он чандин осори тиббии эронӣ дар ҳавзаи Ҳинд таълиф ёфтаанд. Мундариҷаи он аз се мақола иборат буда, дар бораи номи бемориҳо ва дармони ҳар яки онҳо маълумот медиҳад. Мақолаи аввали китоб мухтасар буда, оид ба муфрадот ва мураккабот, дуҷум беморшиносӣ мебошад. Ҳаҷми асосии онро мақолаи сеюм ташкил медиҳад, ки оид ба дармоншиносӣ буда, аз 25 боб иборат аст. Матолиби асар дар чор китоб нигошта шудааст. Асар якҷанд маротиба аз замони таълифаш то кунун ба нашр расидааст [169].

1.1.3. Сохт ва вижагиҳои «Канзи шифо»-и Ҳомид Зоҳидов

«КШ» асари тиббии табиби халқӣ ва луғатшиноси маъруфи тоҷик Ҳ. Зоҳидов мебошад, ки дар он ҷузъе аз тибби қадимии мардуми тоҷик мавриди бозомӯзӣ қарор дода шудааст. Маънои калимаи «канз» дар «ФЗТ» чунин шарҳ дода шудааст: **Канз** كنز кит. муарраби ганҷ, хазина [136, ҷ.1, с.593]. Дар баёни мазмуни калимаи «шифо» дар «ФЗТ» чунин омадааст: **Шифо** شفا *a.* 1. тандурустӣ, раҳой аз беморӣ, сиҳатшавӣ. 2. даво, дармон; шифо ёфтани, сиҳат шудани, аз беморӣ раҳой ёфтани [136, ҷ.2, с.647] ташреҳ гардидааст.

Чӣ тавре ки аз номи асар бармеояд, муаллиф беҳтарин ганҷинаҳои осори муътабари тибби қадим, аз ҷумла, «Тухфат-ал-муъминин»-и Муҳаммад Муъмин Ҳусайни Дайламӣ, «Муҳити аъзам»-и Ҳаким Муҳаммад Аъзамхон, «Ихтиёрооти бадеӣ»-и Алӣ ибни Ҳусайн Ансори

Шерозӣ, «Махзан-ул-адвия» ва «Қарободини кабир»-и Муҳаммад Ҳусайн ва «Илоҷ-ул-ғурабо»-и Ғулом Имомро ҷамъоварӣ намудааст.

«КШ» аз пешгуфтори муаллиф, муқаддима ва се боб иборат аст. Муқаддима шонздаҳ фасро фаро гирифта, ҳар як фасли он дар бораи мавзӯҳои мушаххас баҳс мекунад.

Фасли аввал «Дар баёни баъзе ҳолатҳо доир ба ситора ва сайёраҳо ва табиӣёт» ном дошта, тамоми мавҷудоти оламро аз се гуруҳ: ҷамод (ҷисмҳои бечон), набот (рустаниҳо) ва ҳайвон (ҷонварон) иборат медонад. Асоси мавҷудоти сегоноро чор унсур (аркон): об, ҳаво, оташ ва хок ташкил мекунад. Ин фасл оид ба муносибати чор унсури асосӣ бо сайёра ва ситораҳои ҳафтгона (Зуҳал, Муштарӣ, Миррих, Шамс, Зӯҳра, Уторид, Қамар) бахшида шудааст, ки онҳо мунтазам таъсири хешро ба сайёраи Замин ва мавҷудоти он мерасонанд, маълумот медиҳад. Муаллиф мизочи давоҳоро дар робита ба ин сайёраҳо муайян мекунад [1, с.4].

Фасли дуюм «Дар баёни ғизо, давои зулхосията аз подзаҳр ва заҳр, давои мусҳил ва мулайин ва қисмҳои ҳар як аз онҳо» мебошад. Дар ин фасл дар бораи кайфият, хусусияти ғизо ва давоҳо маълумот дода, муносибати онҳоро ба организми инсон ва мизочи онҳо нишон медиҳад. Дар ин боб давоҳоро аз ҷиҳати хислат ва ғизоияташон ба 18 қисм ҷудо намудааст [1, с.12].

Фасли сеюм «Дар баёни мураккаб-ул-қуво, зулхосията ва таъсири ҳар яки онҳо» ном дорад. Дар ин фасл дар бораи давоҳои мураккаб-ул-қуво (давое, ки асоси онро якчанд чизи бо ҳам омехташуда ташкил мекунанд ва дорои мизочи хос мебошанд) баёни афкор намудааст [1, с.20].

Фасли чорум «Дар баёни мизоч, қисмҳои он ва шинохтани дараҷаҳои он» аст, ки дар фасли мазкур оид ба мизоч, навъҳои он ва қисмҳои даво маълумот дода шудааст. Мизочро ба 9 қисм ҷудо намуда,

ҳамаи онҳоро дар нисбати мизочи муътадил, ки мизочи марказӣ ва фарзияи тиббӣ ба ҳисоб меравад, муайян мекунад. Инчунин, мизочи давоҳоро аз ҷиҳати таъсири он ба вучуди инсон ба чор дараҷа мансуб мешуморад [1, с.25].

Фасли панҷум «Дар баёни усули шинохтани мизочҳои давоҳо ва ғизоҳо бо воситаи таҷриба ва қиёс» мебошад. Дар ин фасл сухан дар бораи муайян намудани мизочи давоҳо, мизочи беморон ва интиҳоб намудани давоҳои ба мизоч мувофиқ ва ғизоҳо баҳс менамояд [1, с.32].

Фасли шашум «Дар баёни эҳтиёҷ ба мураккаб сохтани даво» мебошад. Дар ин фасл муаллиф доир ба сохтани давоҳои мураккаб аз давоҳои сода баёни фикр намудааст [1, с.45].

Фасли ҳафтум «Дар баёни кайфияти давоҳои мураккаб ва муайян кардани хӯрдани миқдори онҳо» аст. Дар ин фасл бо кадом усул омехтани давоҳои сода ҳангоми тартиб додани давоҳои мураккаб ва миқдори истеъмоли онҳо маълумот дарҷ мегардад [1, с.54].

Фасли ҳаштум «Дар баёни доништани дараҷаҳои давоҳои мураккаб ва муайян кардани онҳо» мебошад, ки дар ин фасл дар бораи роҳҳои муайян кардани мизочи давоҳо ва дараҷаи мизочи онҳо маълумот дода шудааст [1, с.56].

Дар фасли нухум, ки «Дар баёни тариқи муайян кардани миқдори хӯрдани давоҳо» ном дорад, тарзи истеъмоли давоҳои мураккаб ва миқдору вазни онҳо ба таври мушаххас нишон дода шудааст [1, с.58].

Фасли даҳум «Дар баёни умрҳои давоҳои муфрад (сода)» мебошад, ки дар ин фасл оид ба муҳлати нигоҳ доштани давоҳои сода ва ҷинсҳои онҳо маълумот дода шудааст [1, с.59].

Фасли ёздаҳум «Дар баёни расидан (болиғ шудан) ва муддати умрҳои давоҳои мураккаб» буда, дар ин фасл вақти тайёр ва барои истифода мувофиқ шудани давоҳои мураккаб, муҳлати нигоҳдорӣ ва табақаҳои онҳо маълумот дода мешавад [1, с.61].

Фасли дувоздаҳум «Дар баёни сабаби ихтилофнок будани қавли табибон дар моҳият ва хусусияти давоҳо» мебошад, ки муаллиф дар ин фасл афкори худро оид ба мавзеъ ва макони сабзиши рустаниҳо, таъсири иқлими минтақа ба мизочи онҳо ва таъсири шароити табиӣ, обу ҳаво ба таркиб ва мизочи рустаниҳо баён намудааст. Табибони манотиқи гуногун мизочи давоҳо ва хусусиятҳои баъзеи онҳоро ба таври мухталиф нишон додаанд. Дар ин маврид муаллиф низ афкори хешро манзур намудааст [1, с.63].

Фасли сездарум «Дар баёни тариқи гирифтани ва нигоҳ доштани давоҳо» буда, дар ин фасл дар бораи тарзи ҳосил намудани давоҳо ва мутобиқати мизочи рустаниҳои дар маҳалҳои муайян рӯйида ва мувофиқати он ба мизочи одамони маскуни ҳамон маҳал нишон дода мешавад [1, с.64].

Фасли чордаҳум «Дар баёни одоби таом хӯрдан, об нӯшидан ва таомхӯе, ки бо ҳам якҷо хӯрдан раво нест» буда, дар ин фасл тарзи хӯрдани таом, вақти истеъмол ва ғизохӯе, ки ҳангоми якҷо истеъмол кардани онҳо дар бадан хилтҳои гуногун пайдо мекунанд, маълумот додааст [1, с.68].

Фасли понздаҳум «Дар баёни сӯхтан, таҳмис, ташвия, қалъа, тадбир (парварда кардан), шустан ва ихкоми (устувор кардани) давоҳо» мебошад. Дар ин фасл дар бораи усулҳои сӯзондани давоҳо, пухтани онҳо, ислоҳ намудан ва шустании давоҳо маълумот дода шудааст [1, с.71].

Фасли шонздаҳум «Дар баёни танқияи бадан» аст, ки дар ин фасл оид ба тоза кардани бадан аз ахлооти зараровар ва барои бадани инсон бегона маълумот дода шудааст [1, с.78].

Боби аввали китоб «Давоҳои ҳайвонӣ» номида шуда, дар он оид ба хусусиятҳои давоии узвҳои 68 номгӯи ҳайвонот, парандаҳо, хазандагон ва ҳашарот, аз ҷумла, инсон низ маълумот дода шудааст. Муаллиф ҳангоми шарҳ додани давоҳо аввал дар бораи намуди онҳо маълумот додааст ва қобили истифода будани кадом навъи онро баён намудааст.

Баъдан, дар бораи мизоҷ ва дараҷаи онҳо маълумот дода, минбаъд дар бораи хислатҳои шифобахши он нақл мекунад. Номи давоҳое, ки истифода шудаанд, тартиби муайян надошта, ҷойгиршавии онҳо омехта мебошанд. Дар баъзе мавридҳо муаллиф дар бораи хусусиятҳои узвҳои алоҳидаи ҷонварон аз ҷумла, хун, шир, пешоб низ ҷун давои алоҳида шарҳ додааст [1, с.81].

Боби дуюми асар «Давоҳои наботӣ» мебошад, ки дар он дар бораи 222 гиёҳ маълумот нашр гардидааст. Дар ин боб низ ба монанди боби якум аввал оид ба худи рустани, навъи он ва шакли баргаш маълумот дода, баъдан, дар бораи дараҷаи мизоҷ ва хусусиятҳои шифоии реша, барг, поя, тухм ва гули рустани сухан меравад. Ҳангоми истифодаи даво миқдор ва тарзҳои тайёр кардани онро бо воҳиди ченакҳо нишон медиҳад [1, с.200].

Боби сеюми китоб «Давоҳои бечон» номида шуда, дар мавриди 33 даво маълумот медиҳад. Дар ин боб хусусиятҳои шифобахшии баъзе филизот ва минералҳо баррасӣ гардидаанд [1, с.662].

Дар маҷмуъ, дар «КШ» оид ба хислатҳои 322 навъи даво маълумот дода шудааст.

1.1.4. Маълумот дар бораи луғати тиббии «Ҳазинаи тибби қадим», сохтор ва хусусиятҳои он

Дар раванди ташаккули илм истилоҳот ва вожаҳои соҳавӣ мақоми асосиро доро мебошанд. Аз ин рӯ, таълифу тадвини луғоти соҳавӣ дар ҷараёни густариши ҷабҳаҳои мухталифи илм, аз ҷумла, соҳаи тиб мавқеи назаррасро ишғол менамояд.

«ХТҚ»-и Ҳ. Зоҳидов аввалин луғати тафсирии тиббие мебошад, ки дар заминаи осори тибби суннатӣ офарида шудааст. Сарчашмаи ин луғат асарҳои тибби қадим, аз қабилӣ «Қарободини кабир»-и Муҳаммад Ҳусайни Алавихон, «Мизон-ут-тиб»-и Акбар Арзонӣ, «Қарободини акмал ва аъзам»-и Муҳаммад Акмалхон, «Тухфат-ул-муъминин»-и

Муҳаммад Муъмин Ҳусайни Дайламӣ, «Муҳити аъзам»-и Ҳаким Муҳаммад Аъзамхон, «Ихтиёроти бадеӣ»-и Алӣ ибни Ҳусайни Ансори Шерозӣ (729-806 қ.), «Махзан-ул-адвия» ва «Илоҷ-ул-ғурабо»-и Ғулом Имом маҳсуб ёфта, асосан, истилоҳот ва вожаҳои ифодакунандаи соҳаи тибби суннатиро мавриди шарҳу тавзеҳ қарор медиҳад.

Муаллиф бо мазмуну муҳтавои асарҳои мазкур шинос шуда, маводи онҳоро ҷамъоварӣ ва баъдан таҳқиқу муқоиса ва баррасӣ намуда, сипас, онҳоро дар китоб ҷой додааст. Азбаски забони асарҳои тиббии қадима мушкилфаҳм буданд ва асоси онҳоро вожаҳои иқтибосии забонҳои арабӣ, юнонӣ, суриёнӣ, ҳиндӣ ва ғ. ташкил медоданд, муаллиф саъй кардааст, ки забони онҳоро то қадри имкон сода намояд. Ҳамчунин, муаллиф ҳангоми таълифи осори қадима, ки аз ҷониби котибони гуногун китобат шуда, баъзе ғалатҳо роҳ ёфта буданд, ба ислоҳи онҳо кӯшидааст. Дар ин бора муаллифи асар чунин менависад: «Барои осон кардани мушкили хонанда мо забони баёни ин истилоҳотро содатар ва фаҳмотар гардонидем. Дар қатори ин амал дар матни муаллифони ин се китоби мазкур саҳлангорӣ ва муғлақбаёниҳо ба назар расида буданд, масалан, ба ҷои «сафро» «савдо», ё ба ҷои «ахлот» «ихтилот» дарҷ гардидаанд ва ғайра, ба ислоҳашон кӯшидем...» [2, с.7]. Дар ин асар зиёда аз 3600 истилоҳоти тиббӣ шарҳу тавзеҳ дода шудааст.

Усули нигориши луғат аз рӯйи луғатнигории муосир сурат гирифтааст. Истилоҳот ва вожаҳо мувофиқи алифбои имрӯзаи тоҷикӣ ҷойгузорӣ шудаанд. Ба кадом забон мансуб будани ҳар як вожа ва истилоҳот дар қавсгаҳ оварда шуда, баъдан шакли навишти он бо алифбои арабиасос нишон дода шудааст.

1.2. Усулҳои истилоҳсозӣ дар «Канзи шифо» ва «Ҳазинаи тибби қадим»-и Ҳомид Зоҳидов

Истилоҳоти ҳар соҳаи илм, пеш аз ҳама, дар заминаи калимасозӣ ва истилоҳсозии забони мавриди истифода сурат мегирад. Дар осори

тиббии Ҳ. Зоҳидов «КШ» ва «ХТҚ», ки фарогири истилоҳот ва вожаҳои сершумори тиббианд, усулҳои хоси истилоҳозии забони тоҷикӣ ба таври васеъ истифода шудаанд.

Доир ба масъалаи калимасозии забонҳои тоҷикию форсӣ, ки дорои решаи ягона ва қолабҳои муштаракӣ калимасозӣ мебошанд, забоншиносон ақоиди мухталиф баён намудаанд. Дар осори бештари муҳаққиқони забони тоҷикию форсӣ дар бораи се роҳи калимасозии исму сифат дар забони тоҷикӣ: бо пасвандҳо, бо пешвандҳо ва таркиббандӣ маълумот дарҷ гардидааст.

Эроншиноси маъруфи рус Ю.А. Рубинчик панҷ усули сохтани калимасозии исму сифатро дар забони форсӣ зикр намудааст, аз ҷумла: 1) калимасозӣ бо ёрии вандҳо (аффиксация); 2) васлшавии асосҳои луғавӣ бо нимвандҳои номи ва феълӣ (полуаффиксация); 3) асосбандӣ - пайваст шудани асосҳои исмӣ ва феълӣ (словосложение); 4) калимашавии ибораҳо (лексикализация словосочетаний); 5) ба исму сифат гузаштани ҳиссаҳои дигари нутқ (транспозиция) [95, с.141].

Эроншинос Пейсиков Л.С. панҷ усули калимасозиро дар забони тоҷикию форсӣ зикр намудааст: 1. вандафзой (аффиксация); 2. нимвандафзой (полуаффиксация); 3. ҷотабдилӣ (транспозиция); 4. вожаафзой (словосложение); 5. калимашавии ибораҳо (лексикализация словосочетаний) [87, с.152].

Ш. Рустамов доир ба калимасозӣ дар забони тоҷикӣ чор усули калимасозиро зикр менамояд: “Дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ чаҳор роҳи калимасозӣ мавҷуд аст: морфологӣ, морфологӣ-синтаксисӣ, луғавӣ-синтаксисӣ, луғавӣ-семантикӣ. Калимасозии морфологӣ дар исм равиши сермахсултарин буда, бештар бо воситаи вандҳо сурат мегирад” (38, с.12).

Дар заминаи осори муҳаққиқони номбурда мо сохтори истилоҳоти тибби суннатии мардуми тоҷикро дар «КШ» ва «ХТҚ» чунин табақабандӣ менамоем:

1. Истилоҳоти сода: *бод, реш, захм, чигар, қўтур, дард, чурра, саръ, боҳ, нисён, дулум, балча, зуком, шаро* ва ғ.;

2. Истилоҳоти сохта: *шукуфа, шилнуқӣ, мористон, ларзак, гавҳарак, чӯшиши, часпандагӣ, ширинча, ҳофиза* ва ғ.;

3. Истилоҳоти мураккаб: *зардпарвин, обилафаранг, обгӯшт, захрмӯхра, зардҷӯба, дамкӯтаҳӣ, дилтапак, сиркоасал, хукгардан* ва ғ.;

4. Ибораҳои истилоҳӣ: *кирми кадудона, ҷавзи бавво, дарди тиҳигоҳ, қач шудани рӯй, бастагии сӯрохи бинӣ, беихтиёр равон шудани пешоб, бадбӯии зер бағал, бӯи бади даҳон.*

Дар сохтори истилоҳоти тиббии «КШ» ва «ХТҚ» роҳҳои зерини калимасозии (истилоҳсозӣ)-и забони тоҷикӣ истифода шудаанд: сарфӣ, наҳвию сарфӣ, луғавию наҳвӣ.

1.2.1. Усули сарфии истилоҳсозӣ

Калимасозӣ тавассути вандҳо (пешванд ва пасванд) яке аз роҳҳои мубрами бой гардидани таркиби луғавӣ махсуб меёбад, ки имрӯз мавриди омӯзиши забоншиносон қарор гирифтааст. Махсусан, дар соҳаи омӯзиши истилоҳоти фанӣ ва вожашиносии асарҳои гуногуни илмӣ, аз ҷумла, осори тиббӣ ин роҳи тадқиқ аҳамияти хосаро доро мебошад. Тавре ки Мирзо Ҳасани Султон таъкид менамояд, «... роҳҳои асосии калимасозии ҳар кадом забон, ки ба забон қудрату тавон мебахшад, бегумон сохтани калима бо истифода аз пешванду пасвандҳои забон аст» [43, с.102]. Муҳаққиқи дигар С. Назарзода ин нуктаро ба тариқи зайл баён намудааст: «Аз ҷиҳати пайвасти ҳиссаҳои гуногуни нутқ ва дар асоси ин гуна пайвандшавӣ ба василаи вандҳо (пасванду пешванд ва миёновандҳо) пайдо шудани калимаҳо ва истилоҳоти нав аз хусусиятҳои хоси забони тоҷикӣ мебошад» [30, с.304].

Яке аз усулҳои сермаҳсули истилоҳсозӣ дар «КШ» ва «ХТҚ» бо усули сарфӣ шакл гирифтани истилоҳоти тиббии суннати мардуми тоҷик аст, ки хеле сермаҳсул мебошад. Чанд пешванду пасвандҳоро, ки дар

калимасозӣ, ё худ сохтмони истилоҳот дар китобҳои мазкур фаъоланд, дар заминаи мисолҳо нишон додан мумкин аст.

Сохтани истилоҳот бо воситаи пешвандҳо. Пешвандҳои калимасоз дар сохтори истилоҳоти тиббии осори Ҳ. Зоҳидов хеле бамавқеъ истифода шудаанд, ки инро мо дар заминаи мисолҳо ташреҳ менамоем.

Пешванди ба-. Ин пешванд аксар вақт бо исмҳо ҳамроҳ шуда, сифат ва зарф месозад. Дар ташаккули истилоҳоти тиббӣ ҳамин вазифаро низ адо мекунад. Мисол: Ҳамчунин аст аксари гиёҳҳои хушк ва давоҳои захрнокӣ мизочи гармиашону сардиашон **башиддат**, ки ғизои аксари ҳайвонот мебошанд [1, с.33]; беҳтар аст, гулисурхро пеш аз **батамом** бишкуфтан бичинанд [1, с.66]; марворид дар ҳаҷм гуногун аст: майдаи он аз тухми кӯкнор резатар ва калони он то миқдори тухми гунчишк ва **банудрат** ба андозаи тухми кабӯтар низ ёфт мешавад [1, с.148]. Истилоҳи **башиддат** сифат буда, барои ифодаи хусусияти мизочи ғизо, истилоҳҳои **батамом** ва **банудрат** зарфанд, ки яқум барои ифодаи маънои замони гирифтани даво ва дуҷум миқдору андозаи даворо ифода намудааст.

Пешванди бар-. Пешванди мазкур, асосан, пешванди феълӣ буда, дар сохтани исму сифатҳо ба назар мерасад ва каммаҳсул мебошад. Дар истилоҳи тиббӣ барои сохтани номи бемориҳо ва миқдору андозаи истифодаи давоҳо ва илочи онҳо ба кор рафтааст: ...барои ларзак, дамкӯтаҳӣ, дарди буғумҳо, **бардамидани** меъда, беҳад нармии узвҳо ва кулинҷ даво мебошад [1, с.98]; каботи бачаи кабӯтарро бо давоҳои гарм **бардавом** (*бар+давом*) бихӯранд, хунро месӯзонад ва иллати песро пайдо мекунад [1, с.86]; агар инро (равғани хирсро – Н. Ҳ.) гузошта банданд, дарди кӯҳнаи буғумҳоро **бартараф** (*бар+тараф*) мекунад [1, с.97].

Пешванди бо-. Ин пешванд бо исм ҳамроҳ шуда, сифати аслие месозад, ки дорой ва соҳибиятро ифода мекунад, ҳамчунин, зарфи тарзи амал низ месозад. Дар осори таърихӣ забони форсӣ дар шакли **abag**, **арак** мушоҳида мешавад [43, с. 56]. Дар истилоҳоти тиббӣ ин пешванд дар сифатҳое, ки хусусияти даво, тарзи истифода ва таъсири онҳоро

нишон медиҳанд, кор фармуда мешавад: Гоҳо як қисм аз ду чиз бо ҳам таркиб меёбад: яке аз он сардмизоҷи бетаъм ва дигараш гарммизоҷи **ботаъм** буда, сардмизоҷ бинобар бисёр будани миқдори ҷавҳари худ ба ҷавҳари гарммизоҷ бартарӣ дорад [1, с.41]; он чиро, ки ба ресмон кашиданааш матлуб бошад, аз рӯйи тақозо дар соя ё офтоб **боэҳтиёт** бихушконанд [1, с.65]; заҳри ҷонварони газандаро **бошиддат** берун месозад [1, с.121]. Истилоҳҳои **боэҳтиёт** ва **бошиддат** зарфи тарзи амал мебошанд.

Пешванди бе-. Ин пешванд низ дар сохти сифатҳои асли ба маънои манфӣ ба кор рафта, дар истилоҳоти тиббӣ хусусиятҳои гуногуни давоҳо ва бемориҳоро ифода менамояд: ...**беҳузур** (бечо) шудани дил ва қайро манъ месозад [1, с.215]; агар бӯйи бисёр нохуш ва қарех дошта бошад, бидонанд, ки он даво **безарар** нест ва бидуни озмоиш набояд истеъмол фармоянд [1, с.34]. Пешванди **бе-** дар сохтори истилоҳоти тиббӣ серистеъмол буда, онро дар истилоҳоте, ба монанди **бемаза** [1, с.38], **бепӯст** [1, с.63], **бейб** [1, с.67], **беҳуш** [1, с.79], **бечо** [1, с.78], **бедаво** [1, с.95], **безаҳр** [1, с.102], **беҳузур** [1, с.115], **бенамак** [1, с.135] дучор мегардем, ки бештар бо калимаҳои тоҷикӣ омадааст.

Пешванди но-. Ин пешванд дар забони тоҷикӣ, асосан, барои ифодаи маънои инкор истифода бурда мешавад. Пешванди мазкур барои шарҳи хусусияти давоҳо ва бемориҳо истифода шуда, сифат сохтааст. Он дар истилоҳоти навъи зерин, махсусан, дар сохтори калимаҳои асли зиёд ба назар мерасад: **нодаркор** [1, с.339], **ноҳамвор** [1, с.7], **нотавон** [1, с.215], **норас** [1, с.230], **номарғуб** [1, с.18], **ночор** [1, с.35], **нохуш** [1, с.45], **носара** [1, с.125].

Пешванди ҳам- низ дар забони тоҷикӣ сермаҳсул буда, дар сохтори истилоҳоти тиббӣ барои ифодаи маънои соҳибият истифода мешавад. Дар истилоҳоти тиббӣ истифодаи ин пешванд каммаҳсул аст ва дар баъзе мавридҳо мушоҳида мешавад: Бо гурба **ҳамнафас** шудан ва

хӯрдани гӯшти он лоғар мекунад ва илллати силро баҳам мерасонад [1, с.117].

Сохтани истилоҳот бо воситаи пасвандҳо. Пасванди **-а** (форсии миёна **-аг /-ак**). Ин пасванди сермаҳсул аст, ки исм, сифат ва зарф месозад [95, с.142]. Дар сохтори истилоҳоти тиббӣ нақши назаррасро доро буда, чунин истилоҳот дар заминаи ин пасванд арзи вучуд кардаанд. Масалан, дар калимаи **нохуна** аз исми **нохун** ва пасванди **-а** истилоҳ сохта шудааст: **Нохуна** ناخنه *m.* ин бемории чашм аст [2, с.313]; истилоҳи **обкома**, аз исмҳои **об+ком+а** сохта шудааст: **обкома** ابكامه *m.* обест, туршмаза... [2, с.322]; ё худ истилоҳи **табёза** аз исми таб+асоси феъли замони ҳозира **ёз+а** ба вучуд омадааст; **табёза** تبيازه *m.* таб ва ларзаро мегӯянд [2, с.419]; ё ки аз сифати аслии **хушк** тавассути пасванди **-а** истилоҳи **хушка** خشكه *m.* палави беравған [2, с.492] сохта шудааст. Чунин истилоҳот, ба монанди **хофиза** [1, с.332], **шукуфа** [1, с.343], **зарба** [1, с.215], **захра** [1, с.120] ва ғ. мебошанд. Истилоҳоти **занбӯргазид**, **кабобкарда** бошанд, аз исм (занбӯр, кабоб, об) ва сифати феълӣ (газида, карда) сохта шудаанд.

Баъзан пасванди мазкурро дар калимаҳое, ки бо садонокҳо ё ҳарфи “й” ба охир мерасанд, варианти он - **-я** иваз мекунад. Масалан, дар истилоҳи **пошӯя**, ки аз чузъҳои **по+шӯй+а** сохта шудааст: **пошӯя** پاشويه *m.* он ки дар оби гарм ё обе, ки давои муфрад ё мураккаб чӯшонида бошанд [2, с.325]. Пасванди **-а**, асосан, дар сохтори истилоҳоти аслии истифода шудааст, ки номи беморӣ ва давоҳоро ифода менамояд.

Пасванди -ак низ яке аз маъмултарин пасвандҳо буда, дар забони тоҷикӣ маънои хурдию навозишро ифода мекунад ва исм месозад, дар истилоҳоти тиббӣ мавқеи назаррас дорад: **оташак** *m.* обилафаранг [2, с.324], ки аз калимаи **оташ** ва пасванди **-ак** сохта шуда, номи бемориро ифода менамояд. Ин гуна истилоҳот дар осори тиббӣ барои ифодаи номи бемориҳо, давоҳо ва хусусияти онҳо ба кор бурда шудаанд: **ҳиккак//ҳуккак** [2, с.587], **дилтапак** (дилбозӣ) [1, с.320], **часпак** [1, с.322],

рихинак [1, с.334], пиёзак [1, с.327], кунчидак [1, с.335], сабӯсак [1, с.339], гавҳарак [1, с.312], печак [1, с.422], шилмак [1, с.84], садафак [1, с.118], зардак [1, с.135], аспак [1, с.155], ларзак [1, с.262] ва ғ. Пасванди мазкур дар истилоҳоти тиббӣ дар сохтори калимаҳои аслии истифода шудааст.

Пасванди -ча. Дар истилоҳоти тиббӣ ин пасванд барои сохтани номи баъзе бемориҳо, воҳиди вазн ва номи узв истифода шудааст, ки маънои хурдиро ифода мекунад: **сурхича** سرخی چه *ф.* навъе аз дамидагӣ ва ҳасба мебошад, ки ба бадани кӯдакон медамад [2, с.407]; **тӯлача** - миқдори вазнест, иборат аз 96 ҳабба, ба 6,816 грамм иборат аст [2, 450]; **забонча** [1, 116], **ширинча** [1, 99]. Пасванди **-ча**, асосан, дар сохтори калимаҳои аслии ба назар мерасад.

Пасванди -анда. Ин пасванд дар сохтани сифатҳои феълӣ тавассути асосҳои феъл истифода бурда мешавад. Истилоҳоти бо ин пасванд сохташуда дар тибби суннатӣ хусусиятҳои давоҳоро ифода мекунанд, ки инро мо дар заминаи истилоҳоти тиббии зерин мушоҳида менамоем: **мулоимкунанда** [1, с.333], **гардонанда** [1, с.333], **ислоҳкунанда** [1, с.333], **пазонанда** [1, с.333], **қабзкунанда** [1, с.333], **хӯранда** [1, с.322], **хунукхӯронанда** [1, с.335], **ларзонанда** [1, с.335], **часпанда** [1, с.323], **лоғаркунанда** [1, с.340] ва ғ.

Пасванди -ӣ (-гӣ, -вӣ). Ин пасванд хусусияти калимасозӣ дошта, асосан, аз ҳиссаҳои дигари нутқ исм ва сифат месозад, дар сохтори истилоҳоти осори тиббӣ истифодаи ин пасванд хеле маъмул аст. Он дар сохтани истилоҳоти марбут ба номи давоҳо, хусусияти давоҳо, нишонаҳои бемориҳо ва ғ. ба назар мерасад: **сахтӣ** [1, с.322], **карахтӣ** [1, с.322] **раддӣ** [1, с.321], **хушкӣ** [1, с.326], **талхӣ** [1, с.328], **рустанӣ** [1, с.330], **ширинӣ** [1, с.343], **мардӣ** [1, с.347], **обӣ** [1, с.117], **давоӣ** [1, с.117], **мурдорӣ** [1, с.118], **аҳлӣ** [1, с.119], **хунукӣ** [1, с.123], **сафровӣ** [1, с.341], **бӯстонӣ** [1, с.252], **сахрой** [1, с.252], **тарӣ** [1, с.254], **дағалӣ** [1, с.259]. Истилоҳоти **холкӯбӣ** [1, с.324], **шахшӯлӣ** [1, 332], **пӯстпартоӣ** [1, 343] ва мисли инҳо дар қолаби омехта шакл гирифтаанд. Пасванди **-ӣ** дар сохтори истилоҳот бо

калимаҳои калимаҳои аслий ва иқтибосӣ (**раддӣ, сафровӣ**) истифода шудааст.

Шакли дигари пасванди **-ӯ -гӯ**-ро низ дар сохтори баъзе истилоҳоти тиббӣ мушоҳида менамоем, ки ин хусусиятро ифода намуда, бештар сифат ва сифатҳои феълӣ сохтааст: **давогӣ** [1, с.324], **сӯхтагӣ** [1, с.324], **мондагӣ** [1, с.334], **ташнагӣ** [1, с.116], **хонагӣ** [1, с.116] **пухтагӣ** [1, с.255] ва ғ. Пасванди **-гӯ** дар сохтани истилоҳоти тиббӣ сермаҳсул буда, дар сохтори калимаҳои аслий бештар дида мешавад.

Пасванди -иш. Ин пасванд аз асоси замони ҳозираи феъл исм сохта, дар ифодаи ҳолат омадааст: **сӯзиш** [1, с.325], **чӯшиш** [1, с.325], **хориш** [1, с.339], **олоиш** [1, с.46], **гувориш** [1, с.62]. Пасванди **-иш** бештар дар сохтани истилоҳоти аслий ба кор рафтааст.

Пасванди -нок. Ин пасванд барои сохтани сифатҳои аслий истифода мешавад [Рубинчик, 145]. Дар истилоҳоти тиббӣ барои ифодаи хусусияти давоҳо ба кор рафтааст: **боднок** [1, с.318], **заҳрнок** [1, с.18], **таъсирнок** [1, с.7], **зарарнок** [1, с.33], **таъмнок** [1, с.36], **чарбнок** [1, с.37], **зиддиятнок** [1, с.45], **намнок** [1, с.92], **табнок** [1, с.104]. Пасванди **-нок** дар сохтани истилоҳоти тиббӣ сермаҳсул аст ва аксаран калимаҳои аслий сохтааст.

Пасванди -тар. Ин пасванд маънои қиёсро дар сифатҳо ифода менамояд, ки дар як идда истилоҳоти тиббӣ истифода шуда, маънои хусусиятҳои давоҳоро ташреҳ мекунад: **шаффофтар** [1, с.64], **обдортар** [1, с.64], **холистар** [1, с.64], **бузургтар** [1, с.64], **хушктар** [1, с.85] ва ғ.

Пасванди -дон. Ин пасванди исмсоз буда, барои ифодаи маънои макон истифода бурда мешавад [75, с.63]. Он дар истилоҳоти тиббӣ барои сохтани истилоҳоти ифодакунандаи номи увҳои инсон ва ҳайвонот истифода мегардад: **пешобдон** [1, с.21], **бачадон** [1, с.237], **ширдон** [1, с.137].

Гурӯҳи дигари пасвандҳои калимасоз, ки нисбатан каммаҳсуланд, дар сохтмони истилоҳоти тиббии «КШ» ва «ХТҚ» истифода шудаанд. Ба

ин гурӯҳ пасвандҳои зайл дохил мешаванд: пасванди **-гоҳ**, ки маънои мавқеъро ифода менамояд: **-гоҳ: тихигоҳ** [1, с.221] ё **холигоҳ** барои ифодаи номи узви инсон; **-ок: сӯзок** [1, с.223] барои ифодаи номи беморӣ; **-ин: захмин** [1, с.31], **хунин** [1, с.139], **бадтарин** [1, с.144]; **-о: гузаро** [1, с.36] ифодагари хусусияти беморӣ; **-ворӣ: сурмаворӣ** [1, с.62]; **-чак: тарсончак** [1, с.83], **гирёнчак** [1, с.83]; **-он: гурезон** [1, с.137], **тафсон** [1, с.139], **ғаввосон** [1, с.149]; **-гин: пахтагин** [1, с.143].

Аз рӯйи маводи зикршуда ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки дар ташаккули истилоҳоти тиббии «КШ» ва «ХТҚ» калимасозӣ тавассути пасвандҳо ва пешвандҳо мақоми чашмрас дорад.

1.2.2. Усули наҳвию сарфии истилоҳсозӣ

Усули вожасозии мураккаб яке аз маъмултарин роҳҳо дар сохтани истилоҳоти тиббии суннатии халқи тоҷик ба шумор меравад. Доир ба масъалаи вожасозии мураккаб дар забони форсии нав як идда олимони забоншинос, ба монанди В. С. Расторгуева, Ж. Лазар, Т.Д. Чхеидзе, Ю.А. Рубинчик ва Л. Пейсиков тадқиқот анҷом додаанд [107, с.5-6]. Забоншинос Т.А. Чавчавадзе доир ба созмони вожаҳои мураккаб дар забони форсии нав тадқиқоти ҷиддӣ бурда, роҳҳои вожасозии мураккабро дар ин забон вобаста ба масъалаҳои алоҳида: 1) монандии калимаи мураккаб; 2) пайдоиши вожаҳои мураккаб; 3) таносуби вожаҳои мураккаб бо ибора; 4) масъалаи вобастагии вожаҳои мураккаб бо сохтори сарфӣ ва наҳвии забон; 5) таснифоти вожаҳои мураккаб; 6) тасвири моделҳои вожаҳои мураккаб; 7) масъалаи нишон додани иштироки омилҳои семантикӣ дар ҷараёни созмони вожаҳои мураккаб ва монанди инҳо ҷоиз меҳисобад [107, с.6].

Дар забоншиносии тоҷик оид ба сохти вожаҳои мураккаб байни олимони забоншинос назарияҳои мухталиф пешниҳод гардидааст. Профессор Ш. Рустамов ду роҳи вожасозии мураккаби забони тоҷикиро ба сохтани вожаҳои мураккаб нисбат медиҳад: синтаксисию морфологӣ:

а) исмҳои мураккаб; б) исмҳои омехта ва луғавию синтаксисӣ - ба вожаҳои мураккаб гузаштани ибораҳо [37, с.95].

Дар пажӯҳишҳои гурӯҳи дигари олимони забоншинос, аз ҷумла, Д. Саймиддинов, М.Ҳ. Султон, оид ба сохтани вожаҳои мураккаб дар забони форсии миёна ва форсии нав қолабҳои маъруфе, ки дар забони ҳиндии бостон ба миён омадаанд, маълумот дода шудааст [40; 43]. Ин қолабҳо, ба монанди 1) таркибҳои копулатив (*composita copulativa*; *dvandva* дар ҳиндии бостон), истилоҳоти мураккабе, ки аз ҷузъҳои баробархуқ ба миён омадаанд; 2) таркибҳои редупликатив (*amredita* дар ҳиндии бостон), яъне, истилоҳоти мураккабе, ки бо такрор омадани ҳамон як ҷузъи асосӣ сохта мешаванд; 3) таркибҳои детерминатив (*composite determinative*; *tatpuruṣa*, *karmadharaya*, *dvigu* дар Ҳинди бостон), сохтани таркибҳои мураккаби тобеъ, ки як ҷузъ (бештар ҷузъи аввал) ба ҷузъи дигар тобеъ аст; 4) таркибҳои поссессив (*ḥ* атрибутив) (*composite possessiva* ва *ḥ composite attributiva*; *bahuvrīhi* дар ҳиндии бостон); 5) таркибҳои адвербиал (*adverbial composita*), яъне, зарфҳои мураккаб [42, с.226] мебошанд. Мо дар тадқиқоти хеш истилоҳоти мураккаби тиббии «КШ» ва «ХТҚ»-ро дар асоси ин роҳҳои вожасозии мураккаб баррасӣ менамоем.

Истилоҳоти тиббии суннатии мардуми тоҷик дар тӯли асрҳо шакл гирифта, вожаҳои мураккаб дар он ба таври васеъ истифода шудаанд. Масалан, 1) таркибҳои копулатив (*composita copulativa*; *dvandva* дар ҳиндии бостон) *ḥ* таркибҳои мураккаби пайваст. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки як гурӯҳ истилоҳоти тиббии суннатии мардуми тоҷик дар асоси қолабҳои мазкур шакл гирифтаанд, ки онҳоро дар мисоли истилоҳоти тиббии осори Ҳ. Зоҳидов «КШ» ва «ХТҚ» ба мақсад мувофиқ мебошад.

А) истилоҳоти мураккабе, ки аз ду ҷузъи баробар шакл гирифта, дар қолаби *исм+исм* сохта шудаанд: **говмеш** [1, с.142], **мумравған** [1, с.121],

тӯқумшулук [1, с.82], **сиркоасал** [1, с.115], **саломалек** [1, с.585], **сиканчабин** [1, с.255] ва ғ.

Б) *шумора+шумора*: ин навъи вожаҳо асосан дар заминаи шумораҳои мураккаби аз 13 то 19 ба назар мерасад: **Чаҳордаҳ** мисқол рағани зайтунро бо шароб ва оби гарм биёшоманд, арақро меронад [3, с.37].

Дар мисолҳои мазкур ҷузъҳои истилоҳ баробарҳуқуқ мебошанд, ки тобеияти як ҷузъ ба дигараш ба назар намерасад;

2) таркибҳои редупликатив (*amredita* дар Ҳинди бостон), яъне, истилоҳоти мураккабе, ки бо такрор омадани ҳамон як ҷузъи асосӣ сохта мешаванд. Масалан, “Хуни **гармогарми** онро ба ҷароҳати сар бимоланд ё бирезанд, агар он ҷароҳат ба устухони сар расида бошад, дору мешавад” [2, с.84]. Ин истилоҳ аз такрори сифати **гарм** тавассути миёнванди *-о-* сохта шудааст. “Сӯхтаи онро (гӯшти қурбоққаро – Н. Ҳ.) ба зифт даромехта, гузошта банданд, ба ҷоҳои **гирдак-гирдак** мӯйрехтаи риш ва сар мӯй мерӯёнад” [1, с.122]. Истилоҳи **гирдак-гирдак** барои ифодаи хусусияти беморӣ кор фармуда шудааст. Инчунин, истилоҳоти дигаре низ, ба монанди: **тез-тез** [1, с.323], **майда-майда** [1, с.81], **реза-реза** [1, с.569], **пора-пора** [1, с.585], **калон-калон** [1, с.588], **гоҳ-гоҳ** [3, с.81], **рехта-рехта** [1, с.616], **рафта-рафта** [1, с.617], **баланд-баланд** [1, с.29], **гарм-гарм** [1, с.143], **чурья-чурья** [1, с.68] дар қолаби мазкур дар бисёр маврид ба назар мерасанд, ки ба таркибҳои редупликатив мансуб мебошанд. Гарчанде истилоҳоти мазкур асосан аз сифатҳо ва зарфҳо иборатанд, хусусияти номифодакуниро доро нестанд, дар тиб барои ифодаи мафҳумҳои махсуси ин соҳа ба кор рафта, миқдору дараҷаи истифодаи давоҳо ва дигар ашёи тиббиро ифода менамоянд;

3) таркибҳои детерминатив (*composite determinative; tatpurusa, karmadharaya, dvigu*, бахувриҳи дар ҳиндии бостон) сохтани таркибҳои мураккаби тобеъ, ки як ҷузъ (бештар ҷузъи аввал) ба ҷузъи дигар тобеъ аст:

1. Истилоҳоте, ки дар қолаби *исм+исм* сохта шудаанд ва яке аз ҷузъи онҳо тобеъ мебошад, дар «КШ» ва «ХТҚ» хеле сершуморанд. Ин истилоҳот барои ифодаи номҳои беморӣ ва давоҳо истифода шудаанд. Масалан, истилоҳи **сагангур** аз ҷузъҳои *саг+ангур* таркиб ёфта, ҷузъи якум тобеъ мебошад ва барои ифодаи номи даво ба кор рафтааст. Ба ин гурӯҳ истилоҳоти **арпабодиён** [1, с.321], **обилафаранг** [1, с.321], **намакоб** [1, с.116], **говчашм** [1, с.576], **говзабон** [1, с.620], **кашқоб** [1, с.228], **обгӯшт** [1, с.322], **олтингӯгирд** [1, с.81], **панирмоя** [1, с.618], **сагангур** [1, с.620], **сагпистон** [1, с.519], **сангреза** [1, с.576], **сарсабил** [1, с.603], **тугмачагул** [1, с.572], **фаромӯшхотир** [1, с.120], **ҷулоб** [1, с.617], **чирқоб** [1, с.612], **бодзахр//подзахр** [1, с.76], **шаҳтут** [1, с.81], **поғурра** [1, с.326] ва ғ. дохил мешаванд.

2. Истилоҳоте, ки дар қолаби *сифат+исм* ё худ қолаби татпуруша сохта шудаанд, асосан, сифатҳои мураккабе мебошанд, ки хусусияти даво ва аломатҳои онҳоро ифода менамоянд. Истилоҳи **хушқанҷабин** [1, с.492], шакли муарраби вожаи **хушқангабин** аз ҷузъҳои *хушка* ва *ангабин//ангубин* таркиб ёфтааст. Ба ин қабил истилоҳот вожаҳои зеринро мисол овардан мумкин аст: **бадбӯй** [1, с.591], **бадфиол** [1, с.88], **гарммизоч** [1, с.86], **заифмизоч** [1, с.175], **камдард** [1, с.82], **камхатар** [1, с.83], **сабзранг** [1, с.578], **сурхранг** [3, с.615], **сурхрӯда** [3, с.82], **хунукмизоч**, **ҳамвордаҳон** [1, с.608], **тармизоч** [1, с.114] **туршмаза** [1, с.322] ва амсоли инҳо.

Гарчанде қисми зиёди ин қабил истилоҳотро сифатҳои мураккаб ташкил менамоянд, аммо як гурӯҳ исмҳо низ бо қолаби мазкур сохта шудаанд. Инҳо, аз қабилҳои **зардпарвин** [1, с.82], **зардоб**, [1, с.199], **кӯршабпарак** [1, с.89], **кӯрмуш** [1, с.92], **ҳароммағз** [1, с.82], **гармбандӣ**, **гармбод** [1, с.573], **алокузанг** [1, с.104], **талхшувуқ** [1, с.316] мебошанд.

3. Истилоҳоте, ки дар қолаби татпуруша (*исм +асоси ҳозираи феъл*) таркиб ёфтаанд. Истилоҳи **шифобахш** аз ҷузъҳои исми *шифо* ва асоси

замони ҳозираи феъл *бахш* таркиб ёфта, хусусияти даворо ифода менамояд: “Хислатҳои **шифобахши** он: самари онро бихӯранд, қабзият меоварад” [1, с.321]. Ба ин гурӯҳи истилоҳот вожаҳои зерин мансубанд: **обзан** [1, с.321], **офтобпараст** [1, с.574], **қабзиятовар** [1, с.292], **пешоброн** [1, 167].

4. Истилоҳоте, ки дар қолаби сарфии двигу (*шумора+исм*) шакл гирифтаанд:

Истилоҳи **панҷнор** аз ҷузъи шумораи *панҷ* ва исми *нор* таркиб ёфтааст. Ин истилоҳ барои ифодаи воҳиди вазн, ки баробари 66,75 грамм аст, истифода бурда мешавад. Истилоҳоте, ки дар ин қолаб таркиб ёфтаанд, ба монанди **ҳафтандом** [2, с.578], **нимбиришт** [1, с.306], **нимпӯхта** [1, с.306], **нимбирён** [1, с.306], **нимсар** [1, с.85], **панҷнор** [2, с.325], **ҳазориспанд** [1, с.94], **чаҳорраг** [1, с.493] ва амсоли инҳо мебошанд.

5. Истилоҳоте, ки дар қолаби баҳувриҳӣ сохта шуда, аз сифатҳои мураккаб ташкил ёфтаанд. Ин навъи сифатҳои мураккаб дар забоншиносӣ ба истилоҳҳои махсус ёд мешаванд: *composita possessiva*, *composite attributiva*, дар забоншиносии суннати ҳиндӣ бостон *bahuvrihi*. Ин навъи қолабҳои мураккаб аз дигар вожаҳои мураккаби бо ҷузъи тобеъ, аз қабилӣ татпуруша дар баёни маъно тафовут доранд. Маънои дорандагӣ ва ё вобастагӣ, мансубият асоси пайдоиши ин сифатҳои мураккаб маҳсуб мегардад.

Дар таркиби истилоҳоти осори мавриди пажӯҳиш вожаҳои мансуби қолаби боло низ ба назар мерасанд, ки чунин мисолҳоро овардан мумкин аст: **сангпушт** [1, с.110], **хорпушт** [1, с.79], **каждум** [1, с.126], **заргӯш** [1, с.159].

Дар истилоҳоти тиббии асарҳои Ҳ. Зоҳидов истилоҳоти мураккаб, ки бо роҳи омехта сохта шудаанд низ зиёд ба назар мерасанд, ки дар чунин қолабҳо ташаккул ёфтаанд:

Вожаҳои мураккаб, ки аз *исм+сифат* ва пасванд таркиб ёфтаанд: Истилоҳи **дамкӯтаҳӣ** аз ҷузъҳои *дам+кутаҳ+ӣ* иборат аст: “...иллатҳои **дамкӯтаҳӣ**, сурфа ва дарди паҳлӯро, ки аз ҷамъ шудани моддаи ғализ (ғафс) ба амал омада бошад, шифо мебахшад” [1, с.206].

Вожаҳои мураккаб, ки аз *исм+феъл+пасванд* сохта шудаанд: **пӯстпартоӣ**. “Пешоби инсонро бо танакори сурх сиришта, баъд бо он бишӯянд, ё онро бимоланд, иллоти **пӯстпартоиро** ба ибро меоварад” [1, с.196]. Ба ин қабил истилоҳот вожаҳои мураккаби **дилтапак** [1, с.101], **табёза** [3, с.419], **пошӯя** [2, с.325] ва амсоли инҳо мансуб мебошанд.

Вожаҳои мураккабе, ки бо сифатҳои феълӣ ифода ёфтаанд: “Саргини хари гиёҳхӯрро дар шароб як шабонарӯз тар карда, онро соф намуда биёшоманд, **каждумгазидаро** даво мешавад” [1, с.83] Истилоҳи мазкур аз ҷузъҳои *каждум+газид+а* сохта шудааст. Вожаҳои мураккаби **зарбхӯрда** [1, с.87] **бардамидагӣ** [2, с.515] низ ба ин гурӯҳ шомил мебошанд.

Вожаҳои мураккаб, ки аз ду исм ва пасванд (*исм+исм+пасванд*) таркиб ёфтаанд: **дулобия** [2, с.149], **обкома** [2, с.322], **рӯзкӯрӣ** [2, с.349], **шабкӯрӣ** [2, с.493], **ғамбода** [2, с.515], **чойкаҳак** [3, с.603] ва ғ..

Вожаҳои мураккабе, ки аз иборати изофӣ таркиб ёфтаанд: **гулисурх** [1, с.81].

Тадқиқу баррасии сохтори истилоҳоти тибби суннати мардуми тоҷик дар осори Ҳ. Зоҳидов нишон медиҳад, ки истилоҳоти тиббӣ дар чанд қолаби мураккаб ташаккул ёфтаанд. Дар сохтори истилоҳоти тибби суннатӣ қолабҳои вожасозии мураккаб, аз ҷумла, қолаби двандва таркибҳои копулатив, амредита ё редупликатив, татпуруша ва зернавҳои он кармадҳорая ва двигу ба назар мерасанд. Умуман, метавон ба чунин хулоса омад, ки қолабҳои вожасозии форсӣ дар ташаккули истилоҳоти тибби суннати мардуми тоҷик моҳирона истифода шудаанд.

1.2.3. Усули луғавию нахвии истилоҳсоzӣ

Усули луғавию нахвии истилоҳсоzӣ, яъне тавассути ибораҳо шакл гирифтани истилоҳоти тибби суннатӣ яке аз роҳҳои маъмули истилоҳсоzӣ махсуб меёбад. Дар натиҷаи омӯзиши истилоҳот муайян карда шудааст, ки истилоҳоти илмӣ на танҳо калимаҳо, балки дар заминаи таркибҳо ва ибораҳо низ истифода бурда мешавад. Доир ба ибораҳо ва хусусиятҳои онҳо дар забони тоҷикӣ муҳаққиқони ватанӣ, ба монанди Р. Ғаффоров, С. Абдурахимов, А. Мирзоев, М. Акрамов, А. Халилов ва дигарон тадқиқоти вижаро анҷом додаанд. Онҳо хусусиятҳои ибораҳо, сохтори онҳо ва фарқи онҳоро аз калима, таркиб ва ҷумлаҳо ба таври мушаххас баён намудаанд. Забоншинос А. Мирзоев хусусиятҳои ибораро дар забони тоҷикӣ омӯхта, дар масъалаи фарқи ибора аз калимаву ҷумла хидмати шоистаеро ба анҷом додааст [28].

Дар забони илм ибораҳо ҳамчун истилоҳ васеъ истифода мешаванд. Доир ба истифодаи ибораҳо дар истилоҳоти илмӣ ва мавқеи онҳо истилоҳшиносон низ тавачҷуҳ намуда, назарияҳои хешро пешниҳод намудаанд. Аз ҷумла, Н. Шарофов дар асари худ «Инкишофи лексикаи забони адабии тоҷик бо терминҳои ҷарбӣ» иштибоҳан ибораҳои истилоҳиро ба калимаҳои таркибӣ омехта намуда, чунин зикр намудааст: “Дар забон як мафҳум ба воситаи на як калима (чунончи, калимаҳои сода, сохта ё мураккаб), балки ба воситаи калимаҳои таркибӣ, ки аз ду ва ё зиёда калимаҳо иборатанд, низ ифода меёбад. Ин қонуният дар забони модарии мо ҳам мавҷуд аст ва асрҳо боз давом карда меояд. Калимаҳои таркибӣ, хусусан, вақтҳои охир аз рӯи эҳтиёҷ ниҳоят серистеъмол гардидаанд. Дар давраи пас аз солҳои 40-ум дар асоси инкишофи илму техника ва дигар соҳаҳои хоҷагии халқ истеъмоли калимаҳои таркибӣ фаъол гардиданд. Онҳо чи аз калимаҳои тоҷикӣ ва чи аз иқтибосӣ таркиб ёфтаанд. Масалан, пулемеёти дастӣ, полки пиёда [50, с.110]. Муаллиф истилоҳоти «пулемеёти дастӣ» ва «полки пиёда»-ро

истилоҳоти таркибӣ ном бурда, онҳоро аз ҷиҳати сохт калимаҳои таркибӣ меномад, ки ғалат аст. Зеро онҳо ибораҳои изофии исмӣ мебошанд, ки дар онҳо муносибати атрибутивӣ мавҷуд аст.

Истилоҳшиноси муосири тоҷик М.Ҳ. Султон аз рӯйи таҳлилҳои хеш доир ба таърифи истилоҳот ба чунин хулоса омадааст: “Истилоҳ калима (ё ибораест), ки дар ҳавзаи амалкарди як илм мафҳуми комилу мушаххасеро ифода мекунад ва, ҳамзамон, бо воҳидҳои дигари забонӣ, ки бо онҳо дар робита аст, як системаи муназзаму томи истилоҳотро ташкил медиҳад [43, с.52].

Дар така ба афкори забоншиносони мазкур мо ба хулосае омадем, ки чанд истилоҳи тиббии осори суннатиро дар заминаи осори табиби халқӣ ва луғатшинос Ҳ. Зоҳидов баррасӣ карда, мавқеи ибораҳои истилоҳиро дар заминаи осори ин муаллиф таҳқиқ намоем.

Аз таҳлили истилоҳоти тиббии осори Ҳ. Зоҳидов чунин ба назар мерасад, ки дар истилоҳоти тиббии суннати мардуми тоҷик ибораҳои истилоҳӣ сершумор мебошанд. Ибораҳои истилоҳӣ дар осори мазкур васеъ истифода шуда, барои ифодаи мафҳумҳои ҷанбаҳои мухталифи илми тиб истифода гаштаанд. Ба ин қабил истилоҳоти тиббӣ истилоҳоте мансубанд, ки бо қолабҳои иборасозии забони тоҷикӣ шакл гирифтаанд. Ибораҳои истилоҳии асарҳои номбурдаро аз ҷиҳати сохти грамматикӣ онҳо ба тариқи зайл гурӯҳбандӣ намудан ба мақсад мувофиқ аст:

1. Ибораҳои исмӣ, ки дар шакли ибори изофии исмӣ сурат гирифтаанд, яъне, ҳар ду ҷузъи чунин ибораҳоро исмҳо ташкил медиҳанд: **бучулаки пой**: “Бучулаки пойи онро (хукро – Н. Ҳ.) орд барин кӯфта, 9 г онро бо шароб бихӯранд, барои газидани ҷонварони захрнок дору мебошад” [1, с.94]. Ибори **бучулаки пой** ифодакунандаи номи қисме аз тани мавҷудоти зинда аст, аммо дар ин маврид дар тибби суннатӣ барои ифодаи номи даво ба кор рафтааст. Ибори **гули чашм** низ ба маънои номи беморӣ истифода мегардад: “Хуни тарафи дунболаи

онро (кӯрмушро – Н. Ҳ.) бимоланд, гули чашмро дафъ менамояд” [1, с.92]. Ҷузъҳои ин гуна ибораҳои истилоҳӣ, асосан, аз калимаҳои аслии иборат мебошанд: **боди хояҳо** [1, с.301], **дахани рағҳо** [1, с.182], **гавмижаи чашм** [1, с.102], **сӯзиши пешоб** [1, с.198], **боди кулаҳ** [2, с.76], **кашби бед** [2, с.228], **пайсаи оламгирӣ** [2, с.325], **пайсаи Фарғона** [3, с.325], **равғани оқирқирҳо** [1, с.328], **хориши дандон** [1, с.487], **кирми кадудона** [1, с.255], **доғи кунчидак** [1, с.92], **дарди гӯш** [1, с.87], **дарди миён** [1, с.172], **дарди буғумҳо** [1, с.116], **дарди сар** [1, с.43], **доғи кунчидак** [1, с.95], **захми шуш** [1, с.121], **карии гӯш** [1, с.95], **масомҳои пӯст** [1, с.293], **тафсидани хун** [1, с.195], **фишори хун** [1, с.197] ва ғ.

Гурӯҳи дигари ибораҳои истилоҳӣ, ки яке аз ҷузъи онҳо ва ё ҳар ду ҷузъи онҳо калимаҳои иқтибосӣ мебошанд ва дар шакли ибораи изофӣ сохта шудаанд: **варами мақъад** [1, с.142], **варами пистон** [1, с.164], **иштиёқи мубошарат** [1, с.309], **маҷроҳои шоша** [1, с.143], **иллати лаҳс** [1, с.112] **усораи арпабодиён** [1, с.288] ва ғ.

2. Ибораҳои истилоҳие, ки бо воситаи бандаки изофӣ аз исму сифат сохта шудаанд. Ин гурӯҳи истилоҳот навъҳои гуногуни беморӣ, давоҳо ва хусусияти онҳоро ифода менамоянд ва ҷузъи якум исм ва ҷузъи дуюми онҳоро сифатҳо ташкил менамоянд ва ё баръакс. Ин навъи ибораҳо ба се гурӯҳ: а) ибораҳои истилоҳие, ки ҳар ду ҷузъи онҳоро калимаҳои аслии ташкил мекунанд: **абрешими хом** [3, с.17], **андӯҳи нафасгир** [1, с.112], **гаронии гӯш** [1, с.103], **нори форсӣ** [1, с.169], **зардпарвини сиёҳ** [1, с.309], **девонаи нав** [1, с.200], **дағалии овоз** [1, с.302], **захмҳои бедаво** [1, с.95] **кирми кадудона** [1, с.25], **кулинчи бодӣ** [1, с.311] **захрҳои ҳайвонӣ** [1, с.301] ва ғ.; б) ибораҳои истилоҳие, ки яке аз ҷузъҳои он калимаи иқтибосӣ мебошад: **ахлоти часпак** [1, с.309], **балғами шахшул** [1, с.203], **варами вабой** [1, с.301], **балғами шӯр** [1, с.302], **бавосири овехташакл** [1, с.320], **дуруштии ҳалқ** [1, с.323], **бухорҳои зарарнок** [1, с.214] ва ғ.; в) ибораҳои истилоҳие, ки ҳар ду ҷузъи онҳоро калимаҳои иқтибосӣ

ташкил менамоянд: **исҳоли сафровӣ** [1, с.307], **қуввати ҳофиза** [1, с.157], **моддаҳои ғализ** [1, с.135], **васвоси савдовӣ** [1, с.557], **варами мақъад** [2, с.92], **давои мутадаххин** [2, с.125], **маҷории бавл** [2, с.257], **рамади реҳӣ** [2, с.332] ва ғ.

3. Ибораҳои истилоҳие, ки аз исм ва сифати феълӣ ё баръакс, бо роҳи алоқаи изофӣ сохта шудаанд: **дандони кирмхӯрда**: “... инчунин, дарди **дандони кирмхӯрдари** таскин медиҳад” (гарди самари гули татум – Н. Ҳ.) [1, с.321]. Ин истилоҳ ифодакунандаи номи бемории дандон аст. Инчунин, ибораҳои истилоҳии **бастагии дарун** [1, с.134], **кушоюндаи рағҳо** [1, с.352], **гӯшти намакхӯрда** [1, с.135], **марвориди сӯрохнокарда** [1, с.135], **саргини сӯхта** [1, с.137], **пилкҳои ғафсгашта** [1, с.92] ва ғ. низ аз ҳамин қабил ибораҳост.

Ибораҳои истилоҳии мураккаби изофӣ. Ба гурӯҳи ибораҳои истилоҳии мураккаби изофӣ, ибораҳое, ки аз се ё зиёда калимаҳо, ки бо роҳи алоқаи изофӣ аз калимаҳои аслий шакл гирифтаанд, дохил мешаванд. Аз ҷумла, **бадбӯии зери бағал** [1, с.204], **бӯии бади даҳон** [1, с.304], **кашида шудани мушаки рӯй** [1, с.211], **зарари гармии офтоб** [1, с.308] **бастагии сӯрохи бинӣ** [1, 1, с.199], **доғи сафеди пӯст** [1, с.88], **хафа шудани гулӯгоҳи бачадон** [1, с.200]; аз калимаҳои аслий ва иқтибосӣ: **варамҳои гарми чашм** [1, с.307], **захмҳои қасабаи шуш** [1, с.170], **қуввати бинии чашм** [1, с.88] сохта шудаанд. Ин гуна истилоҳот барои ифодаи номи амроз кор фармуда шуда, аксари онҳо дар забони тибби муосир истифода мешаванд ва дар «КШ» ба таври фаровон корбаст гардидаанд.

Истилоҳоти тибби суннатӣ, ки бо ибораҳои ғайриизофӣ сохта шудаанд. Ин гурӯҳ истилоҳот ба воситаи алоқаи ҳамроҳӣ ва пешояндӣ сурат гирифта, барои ифодаи номи бемориҳо, аъзои бадани инсон, адвия ва ахлоқи гуногун ба кор рафтаанд. Ба ин гурӯҳи истилоҳот ибораҳои зеринро мисол овардан мумкин аст: **аз дарун хунравӣ** [1, с.298], **хун қай**

кардан [1, с.298], **беихтиёр равон шудани пешоб** [1, с.119], **бухорҳои зарарноки ба сар бароянда** [1, с.319] ва ғ.

Ибораҳои истилоҳии мураккабе, ки дар заминаи калимаҳо ва таркибҳои забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ бо усулҳои иборасозии забони тоҷикӣ сурат гирифтаанд. Дар «ХТҚ» барои шарҳу маънидоди истилоҳоти душворфаҳм истилоҳоте оварда шудаанд, ки онҳо на дар заминаи калимаҳои аслий ба вучуд омадаанд, балки дар омезиш бо калимаҳои иқтибосии арабӣ ва ибораҳо созмон ёфтаанд. Ин қабил истилоҳот, асосан, аз калимаҳои арабӣ ва тоҷикӣ ва ё ибораҳо, ки аз калимаҳои иқтибосии арабӣ дар қолаби ибораҳои изофии тоҷикӣ сохта шудаанд, шакл гирифтаанд. Ба ин қабил ибораҳои истилоҳии тиббӣ ибораҳои мансубанд, ки дар заминаи калимаҳои аслий ва иқтибосӣ таркиб ёфта, дар қолаби иборасозӣ ва ибораоронии забони тоҷикӣ арзи вучуд кардаанд. Ин навъ истилоҳот ҳангоми шарҳ дар «ХТҚ» дар шакли “арабӣ-тоҷикӣ (а-т)” ва “тоҷикӣ-арабӣ (т-а)” оварда шуда, мисолҳои зерин дар чунин қолабҳо арзи вучуд намудаанд: **авром ва тамаддуди пистон** (а-т), яъне, тарангии пистон [2, с.20]. Дар ибораи мазкур калимаҳои **авром** ва **тамаддуд** вожаҳои арабӣ буда, пистон калимаи тоҷикӣ мебошад. Ин истилоҳ номи як навъи бемории занонаро ифода менамояд. Истилоҳоти **зиқуннафас аз сабаби бухороти ҳорраи қалб** [2, с.167], **интихоф ва хориши азфор** [2, с.181], **интифохи савдовии чашм** [2, с.183], **инҷимоди хуни зери нохун** [2, с.184], **истирҳои меъда ва таҳаллули насчи он** [2, с.195], **салис ул-бавл аз гармии масона** [2, с.360], **саялони манӣ аз истирҳои авъияи манӣ ва сардии мизочи он** [2, с.377], **чӯъ-ул-қалб аз ҳарорати меъда ва ҳамаи аъзо** [2, с.622] аз ҷумлаи чунин истилоҳот ба шумор мераванд.

Ибораҳои истилоҳӣ барои ифодаи номи чунин воҳидҳои тиббӣ истифода бурда шудаанд, ки ба тариқи зайл аст: а) ибораҳои истилоҳие, ки барои ифодаи номи бемориҳо ба кор мераванд, ба монанди **зардпарвини сиёх** [1, с.309], **андӯҳи нафасгир** [1, с.112], **варамҳои гарми**

чашм [1, с.307] ва ғ.; б) ибораҳои истилоҳие, ки номи давоҳоро ифода менамоянд, амсоли **равғани оқирқирҳо** [1, с.328], **гандуми девона** [1, с.349], **тарбузи абӯчаҳл** [1, с.345]; в) ибораҳои истилоҳии ифодакунандаи хусусияти давоҳо, ба мисоли **давоҳои мудирри пешоб** [2, с. 126], **давоҳои пайдокунандаи манӣ** [1, с.128], **давои поккунандаи сина ва шуш** [2, с.128], **давоҳои қотеи шир** [2, с.129]; г) ибораҳои истилоҳие, ки воҳиди ченаку андозаро ифода менамоянд, ба монанди **пайсаи оламгирӣ** [2, с.325], **тӯлаи Бангола** [2, с.450], **ним манни табризии** [2, с.306]; ғ) ибораҳои истилоҳии ифодакунандаи номи ахлот, ба мисли **ахлоти арбаа** [2, с.44], **балғами табъӣ** [2, с.62], **ашки чашм** [2, с.131] ва ғ.

Чунонки аз мисолҳои дар боло овардашуда ба назар мерасад, дар ташаккули истилоҳоти тиббӣ нақши ибораҳо хеле назаррас аст. Бо воситаи ибораҳо сохтани истилоҳот дар тибби суннатӣ хеле сермахсул буда, онҳо барои ифодаи чанбаҳои соҳаҳои алоҳидаи тиб истифода шудаанд.

Дар заминаи таҳлили истилоҳоти тиббӣ дар осори Ҳ. Зоҳидов мо ба чунин хулоса омадем, ки:

1. Ҳ. Зоҳидов дар таълифи осори хеш намунаҳои беҳтарини осори тибби суннатии мардуми тоҷику форсро чун сарчашма истифода бурдааст, ки фарогири вожагону истилоҳоти дар тӯли таърихи ташаккули тиб истифодашуда мебошад.

2. Усули интихоби истилоҳоти тиббии “КШ”-ро, асосан, номи давоҳо (давоҳои ҳайвонӣ, давоҳои наботӣ, давоҳои бечон) ташкил намуда, дар заминаи шарҳи хусусиятҳои давоии онҳо матолиби асар баён мегардад.

3. Китоби “ХТҚ”-и Ҳ. Зоҳидов дар шакли луғати тафсирий таълиф ёфтааст, ки дар он вожаву истилоҳоти душворфаҳм ташреҳ гардидааст. Аксари истилоҳоти ин асарро вожаҳои таърихиву архаистӣ

ташкил менамоянд, ки ҳоло дар забони тоҷикии адабӣ мавриди истифода қарор надоранд.

4. Дар сохтори истилоҳоти тибби суннати “КШ” усули истилоҳозии сарфӣ (морфологӣ) сермаҳсул буда, сохтани истилоҳот тавассути пешвандҳои калимасозии тоҷикӣ, ба монанди: *ба-, бе-, но-* хеле зиёд мушоҳида мешаванд, аммо пешвандҳои *бар-, ҳам-* нисбатан каммаҳсуланд.

5. Пасвандҳои калимасоз, ба монанди *-а, -ак, -ча, -анда, -ӯ (-гӯ), -ии, -нок* дар сохтани истилоҳот зиёд истифода шуда, пасвандҳои *-тар, -дон, -гоҳ, -ок, -о, -ин, -он, -чак* кам истифода гардидаанд.

6. Усули наҳвию сарфии воҷасозӣ дар сохтори истилоҳоти осори Ҳ. Зоҳидов яке аз роҳҳои маъмули истилоҳозӣ ба шумор рафта, дар қолабҳои гуногуни вожаҳои мураккаб ба назар мерасад.

7. Усули луғавию наҳвии истилоҳозӣ дар сохтори ибораҳои истилоҳии осори Ҳ. Зоҳидов ба таври васеъ истифода шудааст. Ин қабил истилоҳотро ибораҳои сода ва мураккаби изофӣ ва ибораҳои ғайриизофии истилоҳӣ фаро мегиранд, ки хеле сермаҳсуланд.

БОБИ 2. ТАСНИФОТИ ИСТИЛОҲОТИ ТИББИИ «КАНЗИ ШИФО» ВА «ХАЗИНАИ ТИББИ ҚАДИМ» АЗ РҶЙИ МАЪНО

2.1. Гурӯҳҳои маъноии истилоҳоти тиббии «Канзи шифо» ва «Хазинаи тибби қадим»

Таснифоти истилоҳоти тиббӣ аз рӯйи ифодаи маъно, муайян кардани мавқеи онҳо дар илми тиб вижагиҳои хешро доро мебошад. Ин гуна таснифот барои равшану возеҳ баён намудани хусусияти маъноии онҳо имкони мусоид фароҳам меорад. Дар тибби муосир барои табobati бемориҳои гуногун шӯбаҳои алоҳида, табибон ва мутахассисони алоҳида ва, ҳатто, муассисаҳои алоҳида шӯғл меварзанд, ки дар маҷмӯъ фаро гирифтани онҳо аз ҷониби як ё якчанд табиб имконнопазир аст. Ҳар як соҳаи тиб дорои истилоҳоти махсуси худ мебошад, ки танҳо мутахассисони ҳамон соҳа барои дарёфти маъно ва моҳияти он кодиранд. Дар давраҳои гузашта олимону табибоне, ки ба омӯзиши илми тиб мепардохтанд, ҳамаи қисматҳои ин илмро дар шакли умумӣ вобаста ба мизоҷи бемор ва таъсири адвияи дорои мизоҷи мухталиф мавриди омӯзиш қарор медоданд. Аз ин рӯ, онҳо дар осори хеш доир ба ҷанбаҳои гуногуни ин илм маълумот додаанд. Барои дуруст маънидод намудани истилоҳоти тиббӣ хидмати олимони забоншинос, ки барои шарҳу тавзеҳи онҳо ва муайян намудани мавқеи истилоҳот машғуланд, аз аҳамият холӣ набуда, дар рушду пешравии соҳа нақши бориз дорад. Дар забоншиносии муосири тоҷик ба омӯзиши истилоҳоти тибби суннатӣ аз ҷониби забоншиносону истилоҳшиносон таваҷҷуҳи хос зоҳир карда шудааст, ки дар ин замина луғатҳо ва фарҳангҳои соҳаҳои алоҳидаи онро ба нашр мерасонанд.

Омӯзиш ва баррасии истилоҳоти тибби суннатии мардуми тоҷик, ки дорои истилоҳоти зиёди тиббӣ мебошад, хеле мураккаб аст. Дар асарҳои гуногуни тиббӣ, ки дар минтақаҳои мухталиф ва санаҳои гуногуни таърихӣ арзи вучуд кардаанд, баёни матолиби муаллифон бо вожаҳо ва истилоҳоти гуногун сурат гирифтаанд. Вожагону истилоҳоти тибби

қадим аз ҷиҳати истифодаи муродифоти луғавӣ, калимаҳои иқтибосии забонҳои гуногун хеле пурпечутоб мебошанд. Ин хусусияти онҳо ба осори тиббии табиб ва луғатшиноси халқи тоҷик Ҳ. Зоҳидов, ки маҳз дар заминаи осори тиббии суннатӣ таълиф ёфтааст, бетаъсир намондааст. Уламои тиббии қадим бо баробари муайян намудани беморӣ ва табобати маризон, давоҳоро низ месохтанд, хусусияту кайфият ва мизочи онҳоро меомӯхтанд, сипас, онро вобаста ба мизочи маризон истифода мебуданд.

Истилоҳоти тиббии «КШ» ва «ХТҚ»-ро аз рӯи ифодаи маъно вобаста ба зерсоҳаҳои тиб метавон ба тариқи зерин гурӯҳбандӣ намуд.

2.1.1. Истилоҳоти тиббии марбут ба бемориҳо (амроз)

Бояд зикр намуд, пайдоиши илми тиб аз вуқӯи бемориҳо дар бадани инсон ба вуҷуд омадааст. Аз ин рӯ, инсоният аз замонҳои қадим барои мубориза бар зидди бемориҳо кӯшиш менамуд ва чораандешӣ мекард. Баъдан, илми тиб низ бо баробари тараққиёти ҷамъияти инсонӣ дар баробари улуми дигар рушд намуд. Дар осори тиббии суннатии мардуми тоҷик истифодаи истилоҳоти ягона барои ҳар беморӣ интихоб карда нашудааст, ё худ меъёри муайяни забони тиббӣ вуҷуд надошт. Гарчанде Ҳ. Зоҳидов ҳангоми таълифи осораш кӯшиш намудааст, ки матолиби асарҳои хешро бо забони сода ва оммафаҳм баён намояд, бо вуҷуди ин, ҳамаи вожаву истилоҳотро дар шакли ягона ба қор бурда натавониста, дар истифодаи истилоҳоти тиббии асарҳояш мушкилоти забонӣ зиёд ба назар мерасад. Барои ифодаи номи як беморӣ дар бисёр маврид зиёда аз ду-се истилоҳ мавриди истифода қарор гирифтааст.

Барои ифодаи номи бемориҳо дар «КШ» ва «ХТҚ» калима ва истилоҳоти зиёде ба қор бурда мешаванд, ки онро дар мисоли истилоҳоти зерин баррасӣ намудан мумкин аст: **беморӣ, дард, иллат, мараз**, ки дорои маънои воҳид ҳастанд, дар тиббии суннатӣ (мардумӣ) баробар истифода бурда шудаанд, ки ин сабаби душвор шудани мафҳуми истилоҳоти асарҳои мазкур мегардад.

Истилоҳи **беморӣ** маънои ранҷурӣ ё нотобиरो ифода намуда, дар тиб маънои умумии тағйироти аъзои инсонро доро мебошад: “Инро бихӯранд, ҳамаи **бемориҳои** аз хунукӣ баамаломадаи вобаста ба сарро шифо мебахшад” [1, с.231]. Луғатҳои муътабари форсӣ ин вожаро ба тариқи зайл маънидод мекунанд: **Беморӣ** - нотандурустӣ, нохушӣ, озор, инҳирофи мизоч бар асари тағйири вазъи сохтмон ё амали ансоҷ (шакли чамъи арабии насҷ, яъне, бофтаҳо) [158, ҷ.11, с.595]. Муродифоти ин истилоҳ низ дар фарҳангҳои мазкур, ба монанди **нолонӣ, ранҷурӣ, ранҷ, дард, иллат, нохӯшӣ, дардмандӣ, суқм, офат** [158, ҷ.11, с.595] оварда шудаанд. Бо баробари калимаҳо дар таркиби истилоҳоти тибби суннатӣ ибораҳои истилоҳӣ низ хеле серистеъмоланд. Масалан, дар истилоҳоти **бемориҳои чигар** [1, с.104] **бемориҳои сипурз** [1, с.104], **бемориҳои чашм** [1, с.142], **бемориҳои сардмизочи асаб** [1, с.157], **хушкӣи узвҳои даруни сина** [1, с.165] ва монанди инҳо истифода бурда шудааст.

Калимаи **беморӣ** дар «КШ» дар аксар маврид истифода бурда шуда, муродифи дигари ин истилоҳ **иллат** низ дар «КШ» хеле зиёд ба чашм мерасад: “Ба **иллатҳои** девонагӣ, молихулиё, тарсончакӣ ва истисқо гирифтзор месозад” [1, с.235]. “**Иллат** ба маънои беморӣ аст, ки муродифи мараз мебошад” [2, с.176]. Истилоҳи **иллат** низ дар таркиби истилоҳоти зиёд, ба монанди **иллати маҳав** [1, с.248] **иллати сакта** [1, с.472], **иллати саръ** [1, с.472] ва амсоли инҳо истифода мешавад. Муродифи дигари ин истилоҳ **до** аст, ки дар калимаҳои мураккаби арабӣ дар баёни баъзе бемориҳо, ба монанди **до-ул-асад** (иллати шер), **до-ул-қалб** (иллати сағ), **до-ул-сомонин** (иллати ҳаштодсолагӣ) [2, с.142-143] ва амсоли инҳо ба назар мерасад.

Дар «ХТҚ», ки шакли луғати тафсириро дорад, муродифи дигари калимаи **беморӣ амроз** (шакли чамъи калимаи арабии мараз) истифода шудааст. Дар «КШ» ин истилоҳ дар шарҳи хусусияти бемориҳо омада, асосан, муродифҳои он **беморӣ** ва **иллат** бештар истифода гардидаанд. Дар тибби муосир бошад, ин вожаҳо нисбатан камистеъмол буда, ба

ивази онҳо калимаҳои **касали** ё **амроз** истифода бурда мешаванд. Масалан, дар беморхонаҳо (бемористонҳо) номи шӯбаҳои тиббӣ, ба монанди шӯбаи **амрози** дарунӣ ё шӯбаи **амрози** занона ва ғайраро дучор шудан мумкин аст, ки ба меъёри имрӯзаи забони тоҷикии адабӣ мутобиқ гаштаанд. Аслан, истилоҳи **касал** маънои сустиву коҳилӣ ва танбалиро ифода менамояд, ки он аз аломатҳои беморӣ мебошад. Дар забони илми тибби суннатии мардуми тоҷик истилоҳоти **беморӣ**, **амроз**, **иллат** ва **дард** истилоҳоти соҳавӣ буда, дар сохтори истилоҳоти тиббӣ мақоми хосро доро буданд ва муродифоти онҳо, ба монанди **ранҷ**, **алам**, **озор**, **суқм** ва амсоли он хоси услуби бадеӣ мебошанд ва ҳамчун истилоҳот дар осори тиббӣ ба қор бурда намешаванд. Аммо истилоҳи **касал**, ки имрӯз дар тиб роиҷ аст, дар осори тибби суннатӣ истифода бурда нашудааст.

Истилоҳи **дард** ба маънои ифодакунандаи аломати беморӣ зиёд истифода бурда мешавад: “Арасту фармудааст, ки 4,5 грамм аз хояи хушки он (гург – Н.Ҳ.) бо оби индов ва бо кокутӣ бихӯранд, **дарди** узвҳои даруни сина, **дарди** паҳлу, **дарди** тихигоҳ (ҳолияки паҳлу)-ро дафъ мекунад” [1, с.106]. Истилоҳи **дард** дар «ЛД» чунин шарҳ ёфтааст: “**ранчи** тану **ранчи** рӯҳ ва **ранчи** дилу озор, ваҷаъ ва алам” [158, ҷ.22, с.383]. Калимаи **дард** дар осори мавриди баррасӣ дар таркиби як қатор истилоҳот, амсоли **дарди** гӯши **бориди** **рехӣ** ва **тараш** [2, с.132], **дарди** **чигар аз нӯшидани оби сард** [2, с.134], **дарди** **сурини** **куҳна** [1, с.198] ва ғ. ба назар мерасад. Ин истилоҳ дар тибби муосир низ ба таври васеъ истифода бурда мешавад ва моҳияти истилоҳии худро гум накардааст.

Истилоҳи **таб** низ барои ифода намудани аломати беморӣ дар тибби суннатӣ зиёд истифода бурда мешавад. Масалан, “Як адад кирмаки калонро дар латтаи арғувонӣ баста ба худ биёвезанд, **табро** дафъ мекунад” [1, с.101]. **Таб** вожаи арабӣ буда, таъсири бемориҳои гуногун тавассути он зоҳир мегардад. Дар «ФЗТ» истилоҳи **таб** ба ин тариқ маънидод шудааст: “**Таб** ҳолати беморе, ки набз тез зада ва ҳарорати

бадан аз дараҷаи муқаррарӣ баландтар мебарояд” [136, с.284]. Истилоҳи мазкур дар ибораҳои истилоҳии **таби дурӯздармиён** [1, с.195], **таби дамавӣ** (хунӣ), **таби вабой**, **таби ғибб** [2, с.419] низ истифода бурда шудааст, ки дар тибби муосир мустаъмал аст.

Дар «КШ» ва «ХТҚ» истилоҳоти зиёде ба мушоҳида мерасанд, ба монанди **сӯзиш**, **хориш**, **бусур** (донаҳои кӯчаки обиламонанд), **варам**, **истирхо** (суст шудан), **заъф** (нотавон), **иҳтибос** (банд шудан), **касрат** (бисёрӣ), **аломот** (аломатҳо), **саръ** (афтидан), **судда** (бастагӣ), **ҷумуд** (шахшавӣ) ва ғ. аломат ва нишонаҳои бемориҳои гуногунро ифода мекунанд. Дар байни онҳо истилоҳоти **хориш**, **сӯзиш** ва **варам** дар тиб истифода бурда шуда, боқимонда бемаҳсуланд. Истилоҳоти мазкур вобаста ба бемориҳои гуногун ва аъзои мухталифи тани инсон маънои умумиро доро мебошанд, ки ба воситаи онҳо истилоҳоти зиёди тиббӣ сохта мешаванд.

Дар баробари инҳо дар «КШ» як қатор истилоҳотро дучор шудан мумкин аст, ки онҳо номи бемориҳои як узви алоҳидаро ифода менамоянд. Масалан, истилоҳи **гаронии гӯш** дар «КШ» ба маънои дуруст нашунидани гӯш ба қор меравад: “...**гаронии гӯш** ва дарди гӯшро ба ибро меоварад” [1, с.103]. Истилоҳи мазкур дар шаклҳои **карии гӯш** [1, с.95] ва **ҷаранги гӯш** [1, с.155] низ истифода шудааст. “Чун мӯрро дар рағғани зайтун бичӯшонанд ва он рағғанро дар гӯш чаконанд, **карӣ**, **ҷаранг** ва **бодҳои даруни гӯш**ро дафъ мекунад” [1, с.155]. Дар мисолҳои мазкур номи бемории гӯш бо якчанд истилоҳ (**карӣ**, **ҷаранг** ва **бодҳои даруни гӯш**) тавзеҳ ёфтааст, ки яке аз вижагиҳои осори муаллиф ба шумор меравад.

Истилоҳоти ифодакунандаи номи бемориҳои чашмро низ ба тариқи зерин дучор шудан мумкин аст: “Хуни тарафи дунболаи онро (кӯрмуш – Н. Ҳ.) бимоланд, **гули чашм**ро дафъ менамояд [1, с.92]. Ин истилоҳ номи беморию ифода намуда, номи доғи сафедест аст, ки дар сиёҳии чашм пайдо мешавад. Доир ба бемориҳои чашм истилоҳоти **шилпуқӣ** [1, с.109],

беқуввати чашм [1, с.221], **варами чашм**, **тирагии чашм** [2, с.27] ва ғайра истифода бурда мешаванд.

Истилоҳи **девона** низ ҳамчун номи бемории рӯҳӣ ном бурда мешавад. “Чун саги девона касеро газад, ҳолаташ монанди саги девона мегардад, яъне, тарсанда аз обу оташ ва дигар аломатҳои молихулиё (меланхолия) рӯй медиҳад” [1, с.141].

Истилоҳоти дигаре, ки муродифоти ин калима буда, дар осори Ҳ. Зоҳидов ба кор рафтаанд, ба монанди **чунун**, **молихулиё**, **васвос** ва **савдоӣ** мебошанд. Сабаби ин беморӣ ба қисмҳои майнаи сари инсон фурумадани рутубатҳои савдоӣ (хуни сиёҳ ё сӯхта) мебошад, ки ақли инсонро коҳиш медиҳад.

Истилоҳи **душвории нафас** номи бемориеро ифода менамояд, ки гирифтори он дуруст нафас кашида наметавонад. Дар «КШ» ин истилоҳ дар шабеҳи мисоли зерин зиёд ба назар мерасад: “3,5 грамм решаи хушкашро кӯфта, бо асал сиришта, лесиди бихӯранд, барои сурфа, дамкӯтаҳӣ ва **душвории нафас** дору мешавад” [1, с.290]. **Душвории нафас** боз бо истилоҳҳои **зикқуннафас** ва **диққи нафас**, **дамкӯтаҳӣ** ифода мегардад.

Истилоҳи **нисён** дар ифодаи маънои бемории рӯҳӣ, ки ба забони тоҷикӣ **фаромӯшхотирӣ** меноманд, кор фармуда мешавад: “Зардаи тухмашро (ғоз – Н.Ҳ.) нимпукта бихӯранд, ақро афзун мегардонад, қуввати ҳофизаро мустаҳкам мекунад, нисён (фаромӯшхотирӣ)-ро дафъ месозад” [1, с.164].

Дар баъзе мавридҳо муаллифи асар якчанд намуди бемории як узвро бо шарҳу тавзеҳ ва истилоҳоти ба мардум фаҳмо ба кор бурдааст. Масалан, дар нишон додани хусусиятҳои давобахшии пудина чанд намуди бемориҳои бачадонро шарҳ додааст: “Пудинаи даштиро дар об чӯшониди, ба таги шикам кам-кам бардавом бирезанд, **хориши бачадон** (бешенная матка), **бодҳои бачадон ва сахтии он**, ки дар тибби ҳозира **ноболиғии бачадон** меноманд – ҳамаашро дафъ мекунад” [1, с.392]. Дар

ин ҷумла, муаллиф кӯшиш намудааст, ки маънои истилоҳоти мазкурро барои хонанда равшантару возеҳтар баён созад. Аз ин сабаб, дар дохили кавсак шакли русии истилоҳро оварда ва муродифи онро бо истилоҳи муосир, ки дар забони гуфтугӯии мардум серистеъмол аст, шарҳ медиҳад. Ё истилоҳи дигаре, ки имрӯз дар забони гуфтугӯии мардум истифода бурда мешавад, истилоҳи **дарунравӣ** ё **исҳол** аст, ки муаллиф дар баробари нишон додани таъбири он барои возеҳ нишон додани маънои истилоҳи мазкур кӯшиш намудааст: “Агар инро (пудинаи даштӣ – Н.Ҳ.) бо шароб биёшоманд, даридани мушакҳо ва рафтани дарунро, яъне, исҳолро ба ибро меоварад” [1, с.393].

“Агар ба кабу́тарон наздик зиндагонӣ ба сар баранд, аз бемориҳои вобаста ба майна, асабонӣ ва уфунӣ (сирояткунанда), монанди **фолич**, **сакта**, **субот** (летаргия), **саръи кӯдакон** (карахтӣ) ва **тоун** эмин мемонанд, инчунин, **иллати тарсончакӣ** ва **вайронии ҳаворо** дафъ мекунад” [1, с.86]. Умуман, дар «КШ» ва «ХТҚ» ин қабил истилоҳот ба миқдори зиёд истифода шудаанд.

Гарчанде чунин истилоҳот дар осори Ҳ. Зоҳидов хеле сершумор аст, бо нишон додани чанд истилоҳ хусусиятҳои умумии забонии онро кифоя доништа, дар қисматҳои дигари кор номгӯи зиёди ин қабил истилоҳотро шарҳу баррасӣ менамоем.

2.1.2. Истилоҳоти марбут ба номи аъзои бадани инсон

Дар «КШ» ва «ХТҚ» истилоҳоте, ки дар ифодаи номи узвҳои инсон истифода мешаванд, фаровон ба кор рафтаанд. Ин гурӯҳ истилоҳот номи аъзои бадан: **аъзои берунӣ** (дасту пой ва ақсоми он, сару гардан, сина, рӯй ва қисмҳои он, шикам, аъзои таносул), **дохилӣ** (асаб, дилу чигар, меъда, гурда, хичак, хояҳо, рағҳои хунгард, рағу пайванд ва буғумҳо) ва **тарашшухотро** (сипурз, талха, ғадудҳо) фаро гирифта, барои нишон додани мавқеи беморӣ истифода бурда мешаванд.

Дар «КШ» Ҳ. Зоҳидов **чаккаро** чун истилоҳ истифода намудааст: “Чун тори танидаи онро (тортанакро – Н.Ҳ.) бо шилми пухтагии

санавбар ба латтаи зағирпоягӣ молида, бар **пешонӣ** ва **чаккаҳои** сар бичаспонанд, таби дурӯздармиёро шифо мебахшад” [1, с.131]. Дар ҷумлаи мазкур истилоҳоти **пешонӣ** ва **чакка** барои ифодаи қисмҳои рӯи инсон истифода шудаанд. **Пешониро** дар забони адабӣ дар аксар маврид бо калимаи **ҷабин**, ки муродифи он аст, ифода менамоянд. Дар «ХТҚ» истилоҳи арабии **сафифа** [2, с.374] ба маънои мазкур истифода бурда шудааст. Аммо истилоҳи **чакка**, ки барои ифодаи устухони байни пешонӣ ва гӯш истифода бурда мешавад, дар забони адабӣ камистеъмол аст ва муродифи он истилоҳи **судғ** [2, с.402], ки арабӣ аст, дар тибби суннатӣ истифода шудааст...

Истилоҳи **ҷашм** номи узви бинои инсон аст. Дар тиб ин истилоҳ барои нишон додани мавқеи беморӣ, ки ба ин узв мансуб аст, ба кор бурда мешавад: “Агар инро (шабпаракро – Н. Ҳ.) ос карда, ба **ҷашм** кашанд, **гули ҷашм**ро дафъ мекунад” [1, с.90].

Истилоҳи **майна** дар «КШ» барои ифодаи **мағзи сар** истифода бурда мешавад. “Агар онро (майнаро – Н.Ҳ.) бихӯранд, **майнаро** қувват мебахшад” [1, с.175]. Аммо ин калима ба маънои мазкур дар фарҳангҳои форсӣ, инчунин, «ФЗТ» низ ба назар намерасад. Дар забони гуфтугӯии мардум калимаи **майна** хеле роиҷ аст, ки мағзи сарро ифода менамояд. Дар «ФТЗТ» калимаи **майна** ба маънои мағзи сари инсон ба ин тариқ ташреҳ ёфтааст: “**Майна** – мағзи сари одам ва ҷонварони дигар, мия; майна об кардан - хуб фикр рондан, ҳаматарафа фикр кардан дар бораи чизе; гӯшу майнаи касеро хӯрдан - бисёр гап зада касеро безор кардан; дар майнаи худ фикреро пазондан - ҳаматарафа мулоҳиза карда, санҷидани фикре” [137, ҷ.1, с.780].

Дар «ХТҚ» истилоҳи **аздарон**, ки барои ифодаи номи рағ истифода бурда мешавад, шарҳ дода шудааст: “**Аздарон** (ازدران) - ду рағест дар миёни дунболи ҷашм ва гӯш ҷой гирифтааст” [2, с.24].

Гурда низ яке аз аъзоҳои раисаи инсон буда, вазифаи он ҷудо ва ихроҷ намудани моддаҳои зиёдотӣ (нодаркорӣ) аз таркиби хуни инсон

мебошад. Истилоҳи **гурда** ба маънои узви инсон дар забони адабӣ ва шеваҳои он серистеъмол аст. Дар осори Ҳ. Зоҳидов низ ҳамин узв ро ифода намудааст: Санги **гурда** ва хичакро (пешобдонро – Н.Ҳ) ҳамон соат майда карда мерезонад [1, с.84]. Дар «ХТҚ» муаллиф ин калимаро ба тариқи зайл маънидод намудааст: “**Гурда** (گرد) - яке аз узвҳои даруни бадан, ки пешоб аз он таровиш карда, дар пешобдон ҷамъ мешавад, **куля**” [2, с.348].

Дар китоби мазкур дар баёни бемориҳои **гурда**, асосан, муродифи арабии он **куля**, ки дар сарчашмаҳои осори муаллиф истифода шудаанд, мавриди истифода қарор гирифтааст. Истилоҳи дигар, ки номи рағғани атрофи гурдаро ифода менамояд, **ҷарбии гурда** мебошад. Агар онро (гӯшти ғозро – Н.Ҳ.) зиёда пухта бихӯранд, **ҷарбии гурдаро** зиёда мегардонад [1, с.164].

Истилоҳи **шикам** дар тибби суннатӣ маънои холиғиеро, ки дар он рӯдаҳо ва дигар аъзои дохилии инсон қарор доранд, ифода менамояд: “...ҷойи даридаи пардаҳои **шикам**ро дар бемории ҷурра (дабба) ба ҳам меоварад (гӯшти ғоз – Н.Ҳ.) ва ҳамчунин аз рӯ гузошта банданд ҳам, ҷойи даридаи **шикам**ро ба ҳам меоварад” [1, с.164]. Дар забони адабии муосир низ ин калима серистеъмол буда, дар таркиби истилоҳоти тиббӣ низ дида мешавад, аз ҷумла, истилоҳи **шикамдард** барои ифодаи маънои бемории **исҳол** (дарунравӣ) дар байни мардум роиҷ аст.

Истилоҳи **пӯст** барои ифодаи номи пардаи рӯйи мушакҳои инсонро ҳайвонот ва наботот истифода мегардад. Ин истилоҳ дар тибби суннатӣ барои ифодаи номи узв ва, ҳамчунин, даво қорбаст мегардад, ки мисолҳои зерин аз он гувоҳӣ медиҳанд: “...заҳраи онро (заҳраи гӯсфандро – Н.Ҳ.) бо асал даромехта бимоланд, ҳамаи навъҳои шукуфаи **пӯстро** шифо мебахшад” [1, с.120].

Истилоҳи **сипурз** барои ифодаи номи ғадуд ба қор меравад: “Агар онро сӯхта бихӯранд, **сипурз**ро ба дараҷае пок мекунад, ки ёфтаниш душвор мегардад” [1, с.102].

Муродифи арабии истилоҳи мазкур **тиҳол** буда, дар «ХТҚ» дар таркиби истилоҳоти ифодакунандаи ин узв, ба монанди **варами тихол** [2, с.95], **фасоди сипурз** [2, с.445] ва амсоли инҳо ба назар мерасад.

Дар забони тоҷикӣ истилоҳи **нохун** барои ифодаи номи узв мустаъмал мебошад. Дар осори номбурда низ ба таври васеъ истифода гардидааст: “Онро (индовро – Н.Ҳ.) ...бо заҳраи гов хамир сохта гузошта банданд, **нохуни** тарқидаро ислоҳ менамояд [1, с. 205].

Истилоҳи **сар** ифодакунандаи номи узви инсон буда, ин вожа дар таркиби истилоҳоти тибби суннатӣ хеле зиёд истифода бурда шудааст: “Калтакалоси хушкро кӯфта, бо равғани зайтун сиришта, ба **сар** ва ғайри он бимоланд, мӯй мерӯёнад” [1, с.107].

Истилоҳи **даҳан** низ зиёд ба назар мерасад: “Пӯсти морро дар сирко чӯшонида, он сиркоро дар **даҳан** гардонанд, дарди дандон ва дарди милки дандонро дафъ мекунад ва захмҳои милкро шифо мебахшад” [1, с.109].

Баъзан барои ифодаи як мафҳум муаллиф аз муродифоти он дар мавқеъҳои гуногун истифода мебарад. Масалан, барои ифодаи узви таносули мард истилоҳот дар шакли сода: **боҳ, закар, нарра, зубъ, михшан** ва амсоли инҳо ва дар шакли ибораи изофӣ: **олати таносул, олати мардӣ, пушти камар** ва ғайраҳо истифода шудаанд. Зикр бояд намуд, ки истилоҳоти содаи **боҳ, закар, зубъ, михшан** баромади арабӣ доранд. Аз ин гурӯҳ танҳо **нарра** ё **нара** калимаи аслии тоҷикӣ мебошад. Ибораҳои **олати таносул, олати мардӣ, пушти камар** дар заминаи иборасозии забони тоҷикӣ шакл гирифтаанд. Сабаби гунаокии истилоҳот аз сарчашмаҳои алоҳида истифода бурдани чумлаҳо аз ҷониби Ҳ. Зоҳидов мебошад: “Сустии **олати таносул** ва **заифии пушти камарро** шифо мебахшад” [1, с.88].

Умуман, истилоҳоти ифодакунандаи номи аъзои бадани инсонро, ки дар осори мазкур мавриди истифода қарор доранд, аз рӯи баромади забониашон ба ду гурӯҳ тасниф бояд кард: 1) истилоҳоти аслӣ (тоҷикӣ):

бинӣ [1, с.104], **гавҳарак** [1, с.105], **риш** [1, с.105], **тиҳигох** [1, с.106], **зону** [1, с.106], **рон** [1, с.108], **дахан, милк, дандон** [1, с.109], **пилк** [1, с.109], **лаб** [1, с.9], **хояҳо** [1, с.111], **забон** [1, с.112], **буғум** [1, с.114], **майна** [1, с.116], **пушт** [1, с.117], **ангуштони дасту поҳо** [1, с.117], **бачадон** [1, с.118], **мӯй** [1, с.118], **чигар** [1, с.120], **гӯшт** [1, с.121], **рӯдаҳо** [1, с.124], **хичак** [1, с.127], **гулӯ** [1, с.130]; 2) истилоҳоти иқтибосӣ: **закар** [1, с.123], **мақъад** [1, с.123], **ҳалқ** [1, с.110], **зеҳн** [1, с.116], **меъда** [1, с.123], **фарч** [1, с.130].

Ду истилоҳи дигар дар заминаи калимасозии забони тоҷикӣ дар шакли ибораи изофӣ (*тоҷикӣ+бандаки изофӣ+арабӣ; арабӣ+бандаки изофӣ+тоҷикӣ*) сохта шудаанд: **патҳои меъда** [1, с.115], **олати мардӣ** [1, с.124]. Зикр кардан бамаврид аст, ки ин қабил ибораҳо низ ба гурӯҳи ибораҳои аслии забони тоҷикӣ дохил мешаванд, зеро калимаҳои арабӣ бо калимаҳои тоҷикӣ дар заминаи калимасозии забонамон воҳидҳои забонӣ сохтаанд.

Бояд зикр намуд, ки истилоҳ ва вожаҳои мазкур дар забони адабии муосири тоҷикӣ истифодаи фаъл дошта, ном ва мафҳумҳои аъзои бадани инсонро ифода менамоянд. Дар илми тибби муосир низ ин вожаҳо мавқеи истилоҳии худро аз даст навода, ҳамчун истилоҳ дар гардишанд. Иддае аз ин истилоҳҳо – **хичак, гӯшт, хояҳо, мушак** дар шеваю лаҳҷаҳо ва забони гуфтугӯӣ чун унсури фаъл истифода бурда мешаванд.

2.1.3. Истилоҳоти марбут ба номи ахлот, рутубат ва моддаҳои бадани

инсон

Истилоҳоти ифодакунандаи номи ахлот дар «КШ» ва «ХТҚ» гурӯҳи истилоҳоте ҳастанд, ки барои ифодаи номи тарашшуҳоте, ки дар бадани инсон доимо вучуд дорад ва ё хангоми омехта шудани ахлоти гуногун аз сабаби тағйири мизоҷ ё таъсири мавҷудоти беруна зухур мекунанд, истифода мегардад. Истилоҳи **ахлот** шакли ҷамъи исми арабии **хилт** мебошад, ки маънояш **омезиш** аст. Ахлоти асосии ҷисми инсон ахлоти чаҳоргона буда, бо истилоҳоти **хун, балғам, савдо, сафро** ифода карда

мешаванд. Инҳоро бо истилоҳи тибби суннатӣ **ахлоти арбаа**, яъне, **хилтҳои чаҳоргона** [2, с.44] низ зикр мекунанд, ки дар дохили узви инсон ва ҳайвонот зухур мекунанд.

Истилоҳи **хун** дар «КШ» ба таври фаровон мавриди истифода қарор мегирад. Он дар таркиби истилоҳоти **хуни солим**, **хуни рақиқ** ва монанди онҳо зиёд ба назар мерасад: «Вале **хуни солим** аз он дар бадан кам пайдо мешавад» [1, с.229]. **Хуни табиӣ** сурхранг мешавад, бебӯ ва ширинтар аз дигар ахлот аст [2, с.488]. Муродифи арабии ин истилоҳ, ки вожаи **дам** аст, дар ифодаи номи баъзе бемориҳо дида мешавад. Масалан, дар истилоҳи **таби дамавӣ** низ ба чашм мерасад. Истилоҳи **кадиб** [2, с.221] дар «ХТҚ» ба маънои хуни тоза ва соф шарҳ ёфтааст, ки он дар аксари мавридҳо дар шакли ибораи истилоҳии асли **хуни солим** кор фармуда мешавад. Истилоҳи **хун** дар тибби муосир сермаҳсул аст.

Истилоҳи дигари ифодакунандаи номи ахлоти чаҳоргона **балғам** мебошад ва дар «ХТҚ» ба тариқи зайл маънидод шудааст: **балғам** ин яке аз ахлоти чаҳоргона аст ба мизочи сард ва тар. Таъмаш ба таъми об наздик аст ва салоҳияти он дорад, ки дар вақтҳои зарурат хун мешавад [2, с.62]. Вазифаи ин хилт нигоҳ доштани рутубати аъзои бадани инсон мебошад. Ин вожа дар таркиби ибораҳои истилоҳии **балғами табӣ**, **балғами ғайритабӣ**, **балғами хулв** (ширин), **балғами молих** (шӯр) [2, с.62] ва монанди инҳо ба назар мерасад. Дар тибби муосир низ ин истилоҳ ба маънои мазкур мустаъмал мебошад.

Истилоҳи **савдо** низ истилоҳе аст, ки барои ифодаи номи яке аз ахлоти чаҳоргона ба кор меравад. Ин калима шакли муаннаси калимаи **асвад** (сиёҳ)-и арабӣ мебошад ва дар «ХТҚ» ба тариқи зайл шарҳ ёфтааст: “**Савдо** яке аз ахлоти чаҳоргона аст дар бадан, ки рангаш сиёҳ, таъмаш турш, дар мизоч сард ва хушк аст” [2, с.352].

Истилоҳи **сафро** низ шакли муаннаси калимаи арабии **асфар** (зард) буда, дар «ХТҚ» шарҳи он ба тариқи зайл оварда шудааст: “**Сафро** хилтест зардранг, аз ахлоти чаҳоргона, онро ба тоҷикӣ талха ва захра

меноманд” [2, с.374]. Муродифоти ин истилоҳ, ки барои ифодаи навъҳои **сафро** истифода шудаанд, инҳо мебошанд: **мирра** – мутлақи сафроро мегӯянд [2, с.270], **мои асфар** – сафроест, ки ба тариқи идрор, яъне, бо роҳи пешоб дафъ мешавад, зардоб [2, с.272]. Ин истилоҳ дар тибби муосир ғайримустаъмал аст.

Истилоҳи **рутубат** барои ифодаи намиҳои аъзои бадан истифода бурда мешавад. Маънои калимаи **рутубат** намӣ ё тарӣ мебошад, ки шарҳи он дар осори мавриди пажӯҳиш чунин аст: “**Рутубат** – яъне тарӣ, ки дар бадан мавҷуд мебошад” [2, с.348]. Муродифи арабии ин истилоҳ вожаи **надоват** аст, ки шарҳи он ба ин тариқ омадааст: «**Надоват** – тарӣ. Ин муродифи **рутубат** аст» [2, с.294].

Истилоҳоти ифодакунандаи рутуботи аъзои бадани инсон, ки дар тибби суннатӣ кор фармуда шудаанд, дар мисолҳои зер намунаҳои онро таҳлил мекунем:

Истилоҳоти **чирк** ва **рим** дар «КШ» ва «ХТҚ» барои ифодаи моддае, ки аз ҷароҳати бадан мебарояд, истифода бурда мешавад: “Барои хориҷ шудани **чирк** ва **рими** онҳо шароит пайдо менамояд” (муми занбӯри асал – Н. Ҳ.) [1, с.192]. Ин истилоҳҳо дар забони адабии гуфтугӯии тоҷикӣ низ бо маънии мазкур серъистемол мебошанд, аммо дар истилоҳоти тибби муосири тоҷикӣ истилоҳи арабии **фасод**, ки аслан он дар тибби суннатӣ ба маънои **табоҳ шудани бадан** [1, с.192] истифода мегардад, мавриди истеъмол аст. Муродифи дигари арабии истилоҳи мазкур **мидда** мебошад, ки дар «ХТҚ» ба тариқи зерин шарҳ ёфтааст: “**Мидда** – рим аст, ки дар захм ва ҷароҳат ба ҳам мерасад ва берун меояд. Инро дар урф галат хонда, баъзан «мадда» мегӯянд” [2, с.262]. Ин, асосан, як қисми таркиби хуни инсон буда, онро дар илми биология **лейкоситҳо** меноманд, ки вазифаи он ҳифз намудани ҷойи решҳои бадан аз таъсири ғайр мебошад.

Истилоҳи дигар **садид** буда, барои ифодаи як навъи рутубат, ки дар ҷароҳат (реш) падида меояд ва аз чирку рим фарқ мекунад, ранги он ба

хуни сиёҳ монанд аст, ба кор меравад: “**Садид** – рутубатест равон, ки аз табдил ёфтани хуни мурдор дар чароҳат пайдо мешавад” [2, с.355]. “Садид – зардоб, хуни ба римомехта, хуноба мебошад” [158, ҷ. 32, с.181-182]. Истилоҳи мазкур дар забони тоҷикӣ бемаҳсул аст.

Истилоҳи **ашк** маънои **катраро** дошта, дар тиб рутубати шӯре, ки аз чашм чорӣ мегардад, дар назар дошта шудааст. Истилоҳи мазкур дар «ХТҚ» бо вожаҳои **абрат** [2, с.17], **дамъ** [2, с.131] низ шарҳ дода шудааст. Дар забони тибби муосири тоҷикӣ калимаи **ашк** истифода бурда мешавад. Инчунин, истилоҳоти ифодакунандаи рутубатҳои дигар, ки дар атрофи чашм ба назар мерасанд, дар осори тиббии Ҳ. Зоҳидов истифода шудаанд, аз инҳо иборатанд: «**Барад** - рутубати ғафси монанди жола сафед аст, ки аксар дар беруни бадан пайдо мешавад» [2, с.64]. «**Барадат** - рутубати ғализест, ки дар пилки чашм чамъ мешавад ва ҳамон тавр шах мегардад ва дар ҳамон ҷо [2, с.64]. Дар забони гуфтугӯии имрӯза калимаи **хилм** маънои мазкурро ифода менамояд.

Истилоҳоти **бузоқ//бусоқ** ва **рувол** [2, с.346], ки оби даҳонро ифода менамоянд, дар «ХТҚ» оварда шудаанд: “**Бузоқ//бусоқ** - оби даҳон, ин муродифи **луоб** аст” [2, с.80]. Дар «ЛД» истилоҳи **бузоқ** ба тариқи зайл маънидод шудааст: “Оби даҳани инсон модом, ки дар даҳон аст” [158, ҷ.11, с.132]. Истилоҳоти **бузоқ**, **рувол** дар забони тоҷикӣ бемаҳсул буда, ба ҷойи онҳо истилоҳи **луоби даҳон** мавриди истифода аст.

Истилоҳи **пешоб** низ дар тибби суннатӣ серистеъмол буда, барои ифодаи номи ахлот ва номи даво кор фармуда мешавад. **Пешоб** хилте аст, ки тавассути гурда аз таркиби хун чудо гардида, ба хичак чамъ мешавад, сипас, хорич мегардад. Ин истилоҳ дар «ХТҚ» бо вожаи арабии **бавл**, ки маънои **пешобро** дорад, шарҳ дода шудааст: “**Бавл** - фузлаи ғизо, ки баъд аз ҳазми дувум ва савум чудо шуда, ба воситаи роҳи пешоб хорич мегардад” [2, с.51]. Инро дар тоҷикӣ **шоша**, **пешоб** ва **мезак** меноманд, яъне, онҳо муродифи **бавл** маҳсуб меёбанд. Истилоҳи **ахбасон**

низ ба ин маъно шарҳ ёфта, он **пешоб** ва ҳам **бироз** (фузла ва ғоит, яъне ,саргини одамӣ – Н.Ҳ.)-ро ифода менамояд.

Номи рутубати дигаре, ки дар рӯдаҳо падид меояд, бо истилоҳи **хурот** ифода шудааст: “**Хурот** - рутубатест, ки аз чирми рӯдаҳо чудо мегардад ва дафъ мешавад” [2, с.490]. Ин истилоҳ дар забони тоҷикӣ бемаҳсул мебошад.

Гурӯҳи дигари истилоҳот, ки номи рутубатҳои аъзои таносули инсонро ифода менамоянд **вадӣ, мазӣ, нутфа, рубут** ва **ҳайз** мебошанд, ки дар тибби суннатӣ серистеъмоланд: “**Вадӣ** - рутубатест шилмак, ки ҳамроҳи пешоб хориҷ мешавад ва гоҳ пас аз шоша берун меояд” [2, с.86]. “**Мазӣ** - рутубатест, ки ҳангоми бархестани закар ба воситаи ихлил ба сари закар меояд» [2, с.226]. «**Нутфа** - оби манӣ, ки аз вай фарзанд ҳосил шавад” [2, с.327].

Муродифи дигари истилоҳи **нутфа**, ки **рубут** аст, танҳо ба мард хос мебошад: “**Рубут** – оби мании нар ё мание, ки дар бачадон қарор гирифта бошад” [2, с.346]. Истилоҳи **ҳайз** ба занон хос аст ва шарҳи он чунин аст: “**Ҳайз** - хуни моҳона омадани зан” [2, с.564]. Дар забони тоҷикӣ истилоҳҳои **нутфа** ва **ҳайз** сермаҳсул буда, истилоҳоти **вадӣ, мазӣ, рубут** ва **манӣ** каммаҳсуланд.

Чунонки аз мисолҳои боло ба назар мерасад, истилоҳоти ифодакунандаи номи рутубот дар осори мазкур мавқеи муҳим дошта, як қанбаи муҳими истилоҳоти тибби суннатиро ташкил менамоянд.

2.2.1. Истилоҳоти марбут ба номи давоҳо

Дар тибби суннатӣ мафҳуми **даво** барои ифодаи маънои воситаҳои бартарафкунандаи бемориҳои гуногуни инсон истифода мешавад. Истилоҳи **даво** аслан арабӣ буда, он чӣ, ки тавассути он бемориву нохуширо барҳам медиҳанд, яъне, бо истилоҳи тибби муосир доруву дармон аст. Шакли чамъи арабии он **адвия** буда, дар осори мавриди пажӯҳиш дар аксар маврид бо пасванди чамъбандии **ҳо**-и тоҷикӣ **давоҳо** чамъ баста шудаанд. Дар тавсифи истилоҳи **даво** дар китоби «ХТҚ»

омадааст: “**Даво** – чизеро меноманд, ки бо воситаи он иллат ва беморӣ дармон карда мешавад. Чунонки зикр ёфт, **давоҳо** аз наботот, ҳайвонот ва ҷамодот гирифта мешаванд” [2, с.119]. Дар ин ҷумла, ба анвои **даво** (доруву дармон) ба **наботот** (рустаниҳо, яъне, қисмҳои онҳо, ба монанди реша, поя ва баргу гулу меваи онҳо), **ҳайвонот** (мавҷудоти ҷондор, яъне, қисмҳои бадани онҳо) ва **ҷамод** (унсурҳои табиат, ба монанди обу хок ва минералҳои гуногуни табиӣ) хос мебошанд, шарҳ ёфтаанд.

Дар осори Ҳ. Зоҳидов истилоҳи **дору**, ки муродифи тоҷикии истилоҳи **даво** аст, мавриди истифода қарор гирифтааст. Масалан, дар «ХТҚ» истилоҳи мураккаби **анӯшдору** ба тариқи зерин шарҳ дода мешавад: “Ин калима форсӣ-тоҷикӣ буда, маънояш **доруи** ҳазмкунанда аст” [2, с.36]. Дар тибби муосир низ истилоҳи **нӯшдору** ба дорухое, ки дар шакли моеъ ҳастанд ва яке аз таркиботи онро асал ташкил медиҳад, мансуб мебошад. Ҳамчунин, муаллиф оид ба таркиби он таваққуф намуда, асал ё қандро яке аз моддаҳои асосии **анӯшдору** меҳисобад.

Дар «КШ» давоҳо ба се қисм ҷудо карда шудаанд: *давоҳои ҳайвонӣ, наботӣ* ва *бечон*.

Ба гурӯҳи *давоҳои ҳайвонӣ* одам ва олами ҳайвонот, инчунин, аносири бадани онҳо дохил мешаванд. Истилоҳоте, ки давоҳои ҳайвониро ифода менамоянд, асосан, ҳуди ҳайвонот ва аъзои онҳо мебошанд. Дар қисми давоҳои ҳайвонӣ дар «КШ» оид ба 68 номгӯи давоҳо маълумот дода шудааст. Асосан, дар тибби қадим истилоҳоте, ки ҳамчун номи даво истифода бурда мешаванд, ҷузъҳои бадани ҳайвонот мебошанд. Бо баробари ин, истилоҳоте низ корбурд шудаанд, ки дар натиҷаи сириштану омезиши қисмҳои гуногуни аъзои ҳайвон ба вучуд омадаанд. Масалан, дар бобати аҳамияти давои **инсон** ба тариқи зайл маълумот медиҳад: “Беҳтарини **инсон** барои истифодаи қисмҳои бадани он ҷавони тандуруст, пайкараш хушрехта ва сокини маҳалли иқлимаш муътадил бошад” [1, с.161]. Дар ин ҷумла, калимаи **инсон** ба маънои номи даво истифода шудааст. Истилоҳи дигар **оби даҳани инсон** аст, ки

дар «КШ» номи даворо ифода менамояд: “Оби даҳани каси дили наҳордоштаро дар гӯш чаконанд, кирми гӯшро мекушад ва ҳавоеро, ки дар даруни он банд шуда бошад, пароканда мекунад” [1, с.161].

Дар бобати хусусияти давоии кабӯтар ва макони зисти он чунин оварда шудааст: “Касе, ки обила бароварда бошад, дар **макони кабӯтарон** муттасил сокин бошад, аз он беморӣ шифо меёбад” [1, с.86]. Дар ин ҷо истилоҳи **макони кабӯтарон** барои ифодаи даво истифода бурда мешавад.

Кирми лойхӯрак низ номи як навъи ҳашарот буда, дар тибби халқӣ номи яке аз даворо ифода менамояд: “**Кирми лойхӯрак**ро бо шароб биёшоманд, пешоби бандшударо равон мекунад” [1, с.87]. Ҷонвароне, ки дар ҳаҷм хурд ҳастанд, ба монанди **кирми лойхӯрак, алокузанг, магас, тортанак, зулук** ва ғайраҳо барои ифодаи номи як даво истеъмол шудаанд. Дар ҷойи дигар ҳайвонот ва парандагон, ки дар ҳаҷм калонтаранд, ба монанди **хари аҳлӣ, мурғ, хирс, саг** ва ғайра вожаҳои ифодакунандаи узвҳои алоҳидаи онҳо: **гӯшт, панирмоя, чигар, мағзи сар, хун, захра, шир, саргин, пешоб, закар, мӯй, тухм, пӯст, сипурз, захр, сӯм** ва ғ. ҳамчун истилоҳ ба кор бурда шудаанд: “**Гӯшти** сагро дар об пухта, бо давоҳои хушбӯй бихӯранд, иллоти махавро дафъ мекунад” [1, с.140]; “**Саргини** хушки бузро бо шароб ё бо сирко пӯхта бимоланд, захри ҷонваронро ба худ мекашад” [1, с.153]. Истилоҳи **сум**, ки номи қисми панҷаву нохуни як гурӯҳ ҳайвонотро ифода менамояд, дорои хислатҳои шифобахш мебошад. Инро дар мисоли **суми хар**, ки ҳайвони хонагӣ мебошад, мушоҳида кардан мумкин аст: “**Сумашро** сӯхта, ос карда, ҳар рӯз аз он 15 г бихӯранд, иллатҳои кузоз (столбняк) ва саръро дафъ мекунад” [1, с.82].

Ба ҷуз инҳо дар истилоҳоти тиббӣ номи давоҳое низ вомехӯранд, ки аз маҳсулоти ҳайвонӣ тайёр карда мешаванд, ба монанди **муми занбӯри асал, панир, шӯрбо, сӯхтаи мӯйи ҳайвонот** ва ғ.: “**Муми занбӯри асалро** ба

танҳой варақ сохта, бар пистони занҳо гузошта банданд, шах шудани ширро дар он манъ мекунад” [1, с.192].

Ҳамин тавр, ба сифати истилоҳоти ифодакунандаи номи давоҳои хайвонӣ калима ва вожаҳои шакл гирифтаанд, ки барои омма дастрас ва дар забони адабии муосир мавриди истифода қарор доранд.

Гуруҳи дигари истилоҳоти ифодакунандаи давоҳои номи рустаниҳо ё гиёҳҳо ва қисмҳои онҳо: **реша, поя, барг, гул, мева, хӯша, шахди гул, шираи рустаниҳо, пӯст, лиф, шилм** ва ғ. мебошанд. Калимаи **гиёҳ** нисбати рустанӣ маънои мушаххас дорад, ки рустаниҳои алафӣ ё буттагири ифода менамояд. Калимаи **растанӣ**, ки имрӯз дар забони тоҷикӣ истифода мешавад, шаклан ғалат аст. Т. Зехнӣ дар мақолаи «Ғалатҳои машҳур» масъалаи мазкурро махсус таъкид намуда, дар баробари он, донишмандони шаклҳои қонунии калимаҳои арабиро низ лозим мешуморад ва ба он назар аст, ки «калимаҳои форсӣ-тоҷикӣ, ки оммавӣ нестанд, дар алифбо ғалат хонда, онро ба алифбои нав хато нақл кардаанд ва оҳиста-оҳиста чунин хатоҳо як шакли умумиро гирифтаанд» [8, с.87-99]. Гарчанде дар «КШ» калимаи **растанӣ** истифода шудааст, мо истифодаи калимаи **рустанӣ**-ро, ки аксари забоншиносон дуруст донистаанд, ҷои шуморидем. Дар шарҳи истилоҳоти ифодакунандаи давоҳои наботӣ муаллиф пеш аз баёни хусусияти давоҳои дар бораи ҳуди рустанӣ маълумоти муфассал медиҳад ва сифатҳои онро нишон медиҳад ва, ҳатто, дар шарҳи хеш аз калимаҳои шевагӣ низ истифода мебарад. Масалан, шарҳи рустании **омула** чунин сурат гирифтааст: “Ин самар (мева – Ҳ.Н.)-и дарахти ҳиндист, рангаш зард, ба бузургии олуҷа ва то ба андозаи чормағз мешавад. Таъмаш тунҷ аст, яъне, дар вақти хоидан мушакҳои сатҳи даруни даҳанро ба ҳам меоварад (бурма мекунад)” [1, с.225]. Дар ҷумлаи зерин таркиби **ба ҳам овардан**ро бо ибораи шевагии **бурма кардан**, ки хоси шеваи шимолии забони тоҷикӣ аст ва дар асл аз забони ўзбекӣ иқтибос шудааст, шарҳ додааст. Ин хусусият дар шарҳи бисёр истилоҳоти ифодакунандаи давоҳои наботӣ

дида мешавад. Дар баёни номи рустанӣ ва гиёҳхое, ки берун аз минтақаи Тоҷикистон паҳн шудаанд, агар муродифи тоҷикии ин вожаҳо мавҷуд бошанд, муаллиф кӯшиш намудааст, ки аз шакли тоҷикиаш истифода барад. Дар баёни гиёҳи **ханзал**, ки дар минтақаҳои дигари Осиёи Марказӣ парвариш меёбад, муродифи тоҷикии он **тарбузи абучаҳл**-ро истифода мебарад. Тазаккур бояд дод, ки **абучаҳл** баромади арабӣ дошта, маънояш паланг аст: “**Тарбузи абучаҳл**ро сӯхта, хокистарашро чун сурма ба чашм кашанд, чашми кабуд ва гӯсфандиро сиёҳ мекунад” [1, с.231]. Сабаби **тарбузи абучаҳл** номидани ин гиёҳ дар он аст, ки самари он шаклан ба тарбуз монанд буда, аз сабаби бисёр захрнок (давои қаттол) буданаш ин тариқ номгузорӣ шудааст. Истифодаи вожаҳои қабех (вулгаризмҳо) дар номгузориҳои гиёҳҳои захрнок, ки истеъмоли бемаврид ё беэҳтиётна нисбат ба мавҷудоти зинда, аз ҷумла, инсон таъсири манфӣ мерасонад ва, ҳатто, боиси марги онҳо мегардад, маъмул мебошад. Масалан, баъзе гиёҳҳо, ба монанди **гандуми девона, газна, сагангур, бангидевона, кучула, гандано, забонгазак, маргимохӣ** дар тибби халқӣ ба сифати даво истифода мешаванд ва дорои хосияти номбурда мебошанд. Дар осори тиббии халқӣ ва фарҳангҳои муътабарӣ форсӣ низ доир ба ин хусусиятҳои ин гуна давоҳо ишора кардаанд. Масалан, дар «ЛД» дар шарҳи гиёҳи **кучула**, ки захрнок мебошад, гуфта шудааст: “**Кучула** – чизе аст, аз ҷумлаи самавот (заҳрҳо), хусусан, гург ва сагро зуд мекушад ва онро ба арабӣ қотилулқалб (кушандаи саг) ва хониқулзиб (хафақунандаи гург) мегӯянд” [158, ҷ. 39, с.380]. Ҳ. Зоҳидов низ захрнок будани ин гиёҳро ба тариқи зайл таъкид намудааст: “инро бояд хотиррасон намоем, ки **кучула** барои ҳамаи ҳайвоноти думдор захри қотил аст” [1, с.538].

Ҳамчунин, муаллифи «КШ» дар мавриди шарҳи гиёҳи **маргимохӣ**, ки захрнок аст, чунин мегӯяд: “Ин гиёҳро кӯфта, дар об андозанд, моҳиёнро беҳис гардонида ва онҳо чаппа гашта, ба рӯйи об мебароянд ва ҳатто мемиранд” [1, с.441].

Гиёҳи **газна**, ки дар баъзе лаҳҷаҳои қисми шимолии забони тоҷикӣ **талванг** меноманд, аз феъли **газ** (асоси замони ҳозираи феъли **газидан**) сарчашма мегирад. Дар «ЛД» ин калима ба тариқи зайл маънидод шудааст: “Гиёҳе аст яксола, ё поя бо баргҳои мутақобил. Гунаҳои мухталифи **газна** пӯшида аз хорҳои газандааст, ки пас аз ламс мухтавиёти сӯзовари гуддаи зери он дар пӯсти бадан ворид мешавад ва эҷоди сӯзиш мекунад” [158, ҷ.41, с.295]. Вожаи **талвангро** муаллифи асар аз калимаи «тала» ва «ванг» иборат доништа, чунин шарҳ додааст: “Ин гиёҳро **талванг** ҳам мегӯянд. Зеро, агар ин **тала** кунад, яъне, бигазад, баданро **ванг** (варам) мекунонад” [1, с.574]. Этимологияи **талванг**, ки Ҳ. Зоҳидов пешниҳод кардааст, таҳлили ҷиддӣ ва амиқро тақозо мекунад. Муаллиф **талвангро** аз ду ҷузъ медонад: *тал+ванг* ва шарҳи онро хеле осон мепиндорад, яъне, **тал** шакли таҳфифшудаи **тала** ва **ванг**-ро варам маънӣ медиҳад. Ин гиёҳро дар гӯишҳои забони тоҷикӣ бо вожаҳои **тавланг**, **духтаргазак**, **анҷара**, **газанга** ва **сӯзанкаҳ** истеъмол менамоянд.

Чи тавре ки дар боло зикр кардем, асосан, қисмҳои рустанӣ ё худ гиёҳҳо истилоҳоти номи давоҳоро ифода менамоянд. Дар «КШ» истилоҳи **реша**, ки маънояш беҳи рустанӣ мебошад, ҳамчун ифодакунандаи даво истифода бурда мешавад: “**Решаи чоқулаи сиёхро** дар об ҷӯшонид, он обро бихӯранд, қуввати тарёкӣ дорад” [1, с.290].

Дар сабзавот ё рустаниҳое, ки қисми асосии давоии онҳоро **реша** ташкил мекунанд, ё **решаи** онҳоро истеъмол менамоянд, ба монанди **сабзӣ**, **шалғам турб**, **лаблабу**, **занҷабил** ва ғ. калимаи **беҳреша** ҳамчун номи даво истифода мегардад: “Вале хӯрдани **беҳрешаи** ин (сабзии саҳрой – Н.Ҳ.) ба иштиҳо зарар дорад, дарди сар медиҳад” [1, с.281].

Дар рустаниҳое, ки қисми решагии онҳо дар шакли пиёзанд, аз ҷумла, **сир**, **нарғис**, **саломалек**, **савринҷон** ва монанди инҳо калимаи **пиёзак** ба ҷойи **реша** истифода бурда мешавад: “Дар тиб **пиёзаки** зеризаминии сиёҳ пӯсти дарунаш сафед, хушбӯи саҳти он ба кор

меравад” [1, с.303]. Дар илми биология низ истилоҳи **пиёзак** ҳамчун истилоҳи ифодакунандаи решаи ин навъи рустаниҳо маҳсуб меёбад.

Барги рустаниҳои гуногун, дарахтону гиёҳҳо ҳамчун даво истифода бурда мешаванд. Бинобар ин, **барг** низ ба ҳамаи рустаниҳо хос аст, чун истилоҳ барои ифодаи номи даво пазируфта мешавад. Дар «КШ» он ба сифати истилоҳ бисёр серистеъмол мебошад: “**Баргашро** (хулба – Н.Ҳ.) бихӯранд, моддаҳои бегонаро дар бадан мепазонад” [1, с.241]. Ин вожа дар забони адабӣ ва шеваҳои он низ серистеъмол мебошад. Барги як гурӯҳ гиёҳҳо, ба монанди **зуф, туршак, васма, шибит, кашниз, кокути, сабир, пудина, хулба, печак, наъно райҳон, чамилак** ва амсоли инҳо чун даво ва ғизо истифода мешаванд.

Гули рустаниҳо низ барои ифодаи номи даво истифода бурда мешавад. Калимаи **гул** дар забони адабии тоҷикӣ маънои исми кулро ифода намуда, дар таркиби номи рустаниҳо, ба монанди **гули лола, гули нарғис, гули савсан, гули сурх** ва ғ. истифода бурда мешавад. Аммо дар истилоҳоти тиббӣ мурод аз **гул** он қисми ҳамаи рустаниҳост, ки пеш аз мева ба ҳам мерасад ва боиси шакл гирифтани мева мегардад. Дар як қатор рустаниҳо гули онҳо мавриди истифодаи асосӣ барои даво қарор мегиранд: **садбарги сафед, нилуфар, лола, савсан, нарғис, ёсамин, гули хайрӣ** ва ғ. Масалан, муаллиф **ёсуман** (ёсамин)-ро ҳамчун гул таъриф намуда, менависад: “Ин гулест хушбӯй, рангҳои сафед, зард, кабуд ва пуштӣ, **гули баъзе навъаш бунафш аст**” [1, с.469]. Инчунин, дар бораи хусусияти давоии гули мазкур таъкид мекунад: “бӯйдани **гули он** (ёсуман – Н.Ҳ.) майнаро қувват мебахшад, дарди сареро, ки аз сардӣ бошад, сокин месозад, бодҳои майнаро дафъ мекунад” [1, с.469].

Истилоҳоти ифодакунандаи номи давоҳо, ки аз мева (самар)-и рустаниҳоро дар бар мегиранд, бо вожаҳои **тухм, самар, мева, дон (дона)** ва **мағз** ифода ёфтаанд. Истилоҳи **самар**, ки маънояш **мева, бор** мебошад, дар бештари маврид истифода бурда мешавад. Ин истилоҳ ба маънои исми кул ба ҷойи вожаҳои мазкур, ки муродифи он мебошанд, истифода

шудааст. Шарҳи истилоҳи **мурч**-ро муаллиф ба ин тариқ баён намудааст: “Ин **самари** дарахти ҳиндист ва ба ҳамаи халқҳои мо маълум мебошад” [1, с.383]. Дар мавриди шарҳи **лимӯ** низ вожаи **самар**-ро истифода намудааст: “Ин маълум аст, ки **самари** он дар таъм гуногун, турш, ширин ва майхуш (туршу ширин) мебошад” [1, с.437]. Вожаи **мева** низ чун истилоҳи ифодакунандаи номи даво, асосан, хангоми истифодаи самари дарахтон истифода бурда мешавад. Масалан, дар баёни **меваи шафтолу** калимаи мазкур чун номи даво мавриди истифода қарор гирифтааст: “**Меваи шафтолу** ба одамони тармизоч ва асабҳо зарар дорад, дар меъда зуд бадбӯ мегардад, табҳои дуру дарозро пайдо мекунад” [1, с.276].

Истилоҳи **дон** низ ба маънои самари рустаниҳои полизӣ ва зироати хӯшадор: **гандум, чав, чуворӣ, чуворимакка, мош, нахӯд, наск, арзан, куноқ, кунчид** ва амсоли онҳо истифода мешавад. Дар баёни қисми давоии **гандум** муаллифи «КШ» дони онро чун даво истифода мебарад: “Дар тиб аксар **дони** он истифода мешавад” [1, с.254]. Муродифи арабии вожаи **дона**, ки **хаб** аст, дар давоҳое, ки таркиби мураккаб доранд, ба назар мерасад: “Он чӣ обсабзеро, ки монанди ришҳо бошад, 3,5 г аз он бо се-чор дона мурч ва камтар тамоқуи хушк, ки ҳамаро бо оби чилим маҳин соида, **хабҳо** сохта, ба дили наҳор фурӯ баранд, барои ҳамаи иллатҳои сипурз, ки аз хӯрдани алафҳои бисёр беморӣ ба он расида бошад, шифо мебахшад” [1, с.358].

Истилоҳи **тухм** дар тибби суннатӣ барои ифодаи самари рустаниҳое, ки дар ҳаҷм хурд ҳастанд, истифода бурда мешавад. Инчунин, мағзи мевахоро низ тухми онҳо меноманд. Дар баёни **хил**, ки рустании буттагӣ аст, ба ҷойи меваи он калимаи **тухм** истифода бурда шудааст: “Пӯст ва **тухмашро** кӯфта, батакрор ба дандонҳо бимоланд, милки дандонро мустаҳкам мегардонад” [1, с.396].

Истилоҳи **мағз** низ дар шарҳи самари дарахтони донақдор, ба монанди **чормағз, бодом, pista, зардолу, олу, шафтолу** ва ғ. истифода бурда мешавад: “Мизочи **мағзи pista** дар дараҷаи дувум гарм ва хушк аст, вале баъзеҳо тар донистаанд –ин саҳеҳтар аст” [1, с.379].

Истилоҳи **шилм**, ки шираи поя ва шохҳои дарехту гиёҳност, дар ифодаи номи давоҳо мавриди истифода қарор гирифтааст. Дар шарҳи гелос ва олуболу хусусияти давои шилми ин дарехтон зикр гардидааст: “Мизочи **шилми** ҳар дуи ин дарехт (гелос ва олуболу – Н.Ҳ.) гарм ва хушк аст ва дар ҳислат монанди **шилми** олу мебошад” [1, с.402].

Ҳангоми баёни баъзе давоҳо, ки бо вожаҳои иқтибосии мушкилфаҳм дар сарчашмаҳо ифода шудаанд, муаллиф муродифи тоҷикӣ ва русии онҳоро манзур кардааст. Зеро онҳо дар забони ом маъруф мебошанд: “Вале шираҳои рустаниҳо ва гиёҳҳои ширдор аз ҷумла: **сакмунӣ** (аз оилаи печакҳо), **фарфиюн** (ба русӣ молочай), **афюн** ва монанди онҳо дуру дароз боқӣ мемонад” [1, с.60].

Гурӯҳи сеюми истилоҳоти ифодакунандаи номи даворо дар «КШ» номи давоҳои бечон ташкил мекунад.

Ба гурӯҳи давоҳои бечон ашёи ғайризиндаи табиат, ба монанди обу хок ва минералу кристаллҳо дохил мешаванд. Дар осори мавриди назар вожаҳои ифодакунандаи номи онҳо чун истилоҳоти ифодакунандаи номи давоҳо ба кор бурда шудаанд. Истилоҳи **хок**, ки ифодакунандаи яке аз унсурҳои чаҳоргонаи олами ҳастӣ ба шумор меравад, барои ифодаи номи даво корбаст шудааст: “**Хоки** холисро бихӯранд, барои рафъи иллати сил, хун қай кардан ва харошида шудани даруни рӯдаҳо хизмат мекунад” [1, с.662]. Ё истилоҳи **коҳгил**, ки аз хоку коҳ ва об таркиб ёфтааст, барои ифодаи номи даво истифода мегардад: “**Коҳгилро** бо сирко, хамир сохта гузошта банданд, барои захри каждум ва ҷонварони дигар позаҳр мебошад, варамҳои гармро таҳлил медиҳад” [1, с.663]. Ба ин гурӯҳи истилоҳот намудҳои гуногуни давоҳо: **гили бӯта** [1, с.664], **хишти пӯхта** [1, с.687], **сафол** [1, с.697], **зоки сафед** [1, с.710], **зоки сурх ва зоки зард** [1, с.712] шомил мебошанд.

Истилоҳи дигар **ақик** мебошад, ки як навъи санги қиматбаҳо ба ҳисоб рафта, ҳамчун даво истифода бурда мешавад: “Як грамм **ақики** маҳинсоидаро ба танҳои ва ё бо шарбати себ биёшоманд, дилро қувват

мебахшад ва дилзанакро дафъ мекунад” [1, с.665]. **Ёкут** низ як навъи санги камёфт буда, хусусиятҳои давобахшро доро мебошад: “Агар ёкутро дар даҳан нигоҳ доранд, бадбӯии ин узвро нест мекунад [1, с.686].

Фулузот (металҳо) низ дорои хислати шифобахшӣ ба бемориҳои гуногун буда, дар осори Ҳ. Зоҳидов ҳамчун даво пазируфта шудааст: “**Тилло**, ки яке аз **фулузоти** қиматбаҳо ба шумор меравад, ҳамчун даво дорои хусусиятҳои зиёде буда, дар тиб истифода бурда мешавад” [1, с.705]. Калимаи **зар** муродифи вожаи мазкур аст, ба вазифаи истилоҳи ифодакунандаи номи даво омадааст: “Аз **зар** ангуштар сохта, дар ангушт бидоранд, милкаки нохунро шифо мебахшад, саръ (припадка)-и тифлонро шифо мебахшад” [1, с.706]. Ба ғайр аз ин, дигар фулузот, ба монанди **нукра** [1, с.608], **мис** [1, с.681], **охан** [1, с.698], **рими охан** [1, с.699], **сурб** [1, с.708] **қалъай** [1, с.708] ба сифати истилоҳоти номи давоҳои бечон ташреҳ ёфтаанд.

Ба гурӯҳи давоҳои бечон моеъҳо низ ворид шудаанд. **Об** яке аз моеоти маъмул буда, ҳамчун даво маънидод мешавад ва ба навъҳои **оби баҳр**, **оби гарм**, **оби хокистар**, **оби гӯгирднок**, **оби маъдан**, **оби рассос**, **оби тилло**, **оби шӯр** чудо шуда, мизочу хислатҳои гуногуни шифобахшии онҳоро нишон медиҳад. Муаллиф дар бораи хусусияти давобахшии **оби баҳр** чунин менависад: “Ин об хусусияти поккунандагӣ ва таҳлилдиҳандагӣ дорад, моддаҳоро аз дарун ба рӯи пӯст мекашад...” [1, с.673].

Вожаи **нефт**, ки яке аз моеъҳои маъруф мебошад, дорои хусусияти давоӣ буда, ба вазифаи номи даво ба кор меравад: “Нефтро бихӯранд, сурфаи кӯҳна, зуднафасӣ, дамкӯтаҳӣ, зикуннафас, хун қайъ кардан ва бавосирро шифо мебахшад” [1, с.681].

Гурӯҳи дигари давоҳо, ки аз омехтаи навъҳои гуногуни давоҳо сохта мешаванд, давоҳои мураккаб мебошанд, ба монанди **ҳаб**, **маъҷунҳо**, **тарёки форок**, **тарёки афъӣ**, **асоносиёи кабир ва сағир**, **бодмӯҳра**, **биришаъшо**, **тарёкуттин**, **шиёваритуси асғар ва акбар**, **даҳмарисо**, **амрхарон**, **шалишо**, **фарёдрас**, **қифторъони хурд ва калон** [1, с.60] ва

монанди инҳо, ки дар бораи хусусиёти аксари онҳо дар осори Ҳ. Зоҳидов маълумоти муфассал зикр нагардидаанд.

Дар осори Ҳ. Зоҳидов истилоҳоти ифодакунандаи давоҳо чузъи асосӣ ба шумор рафта, хусусияти давоҳои матолиби «КШ»-ро дар бар мегирад. Шарҳу эзоҳи вожаву истилоҳоти ин китоб бо истифодаи захираҳои луғавии забони тоҷикӣ сурат гирифтааст ва ин барои оммафаҳм шудани забони он мусоидат менамояд. Вожа ва истилоҳоте, ки дар осори тибби суннатӣ истифода шудаанд, хеле зиёд буда, муаллифи асар интихобан калимаҳои омиро бештар дар таҳияи асари хеш истифода бурдааст, ки намунаҳои онҳоро дар боло таҳлил ва манзур намудем.

2.2.2. Истилоҳоти марбут ба роҳҳои табобат

Ин гурӯҳи истилоҳот баёнги номи амалҳо ва тарзу усулҳое, ки дар вақти табобати бемор аз ҷониби табибон истифода бурда мешаванд, мебошад. Ин қабил истилоҳотро дар мисоли чанд номгӯ баррасӣ менамоем:

Истилоҳи **илоч** дар «КШ» ба маънои табобат намудан истифода мегардад: “Ҳаким Ҷолинус гуфтааст: «Ҳеч чиз беҳтар аз асал нест дар нафъ аз барои бадан ва илочи аксари бемориҳо» [1, с.182]. Дар тибби муосир бештар шакли дигари он **муолича** ба маънои мазкур қор фармуда мешавад [2, с.600].

Истилоҳи **ҳукна** номи усули табобат бо воситаи миҳқана аст. Ин усул дар тибби муосир низ истифода бурда мешавад, ки дар «КШ» хеле серистеъмол аст: “Агар бо он (пешоб – Н.Ҳ.) **ҳукна** (қлизма) кунанд, дарди рӯдахоро дафъ мекунад” [1, с.197]. Истилоҳи **ҳукна** дар «ХТҚ» ба тариқи зайл шарҳ ёфтааст: “Ҳуқна - он аст, ки давои рақикро дар миҳқана рехта, аз роҳи мақъад ба даруни рӯда расонад ё аз роҳи фарҷ ба даруни бачадон, ё дар хичак дохил намояд” [2, с.600].

Истилоҳи **ҳичомат** низ тарзи махсуси гирифтани хуни фосид тавассути нештари ҳаҷҷом мебошад, ки дар тибби суннатӣ ба таври

васеъ истифода бурда мешавад: “Хуни дар **ҳичомат** ва **фасд** (хунгири) гирифтаи инсонро ба буғумҳо, никрис (подагра) ва ирқуннасо (радикулит) бимоланд, дарди онҳоро таскин медиҳад” [1, с.162]. Истилоҳи **ҳичомат** дар «ХТҚ» ба тариқи зайл шарҳ дода шудааст: “**Ҳичомат** (а.) - ба воситаи макидан бо олати ҳаҷҷомӣ, ки аз шохи гов аст, аз захми устура задашуда хун кашиданро **ҳичомат** меноманд” [2, с.583].

Истилоҳи **фасд** ба маънои гирифтани хун бо олати махсус барои табобати баъзе бемориҳо истифода бурда мешавад: “Раги вариди баданро аз ҷоҳои махсус бо нештар кушода, хун сар додан (хун гирифтани)” [2, с.463].

Истилоҳоти ифодакунандаи номи усулу тарзҳои табобат нисбатан кам буда, асосан, аз феълҳо сохта шудаанд: **ошомидан** [1, с. 392], **гузошта бастан** [1, с. 700], **хӯрдан** [1, с. 393], **нӯшидан** [1, с. 393], **чаконидан** [1, с. 632], **аз тағ бардоштан** [1, с. 701] ва ғ.

2.2.3. Истилоҳоти марбут ба мизоч ва кайфияти давоҳову таъсири онҳо ба мизочи беморон

Ҳар як даво вобаста ба таъсираш ба бадани инсон хусусиятҳои ба худ хос дорад. Ин хусусиятҳо бо вожаҳо ва истилоҳот ифода ёфта, дар баёни онҳо истифода бурда шудаанд. Вобаста ба таъсири ҷирмҳои осмонӣ, ба монанди сайёраҳои ситораҳо, ки ба сайёраи мо – Замин таъсири худро мерасонанд ба мизочи давоҳо асари худро мерасонанд. Аввалан, Ҳ. Зоҳидов ба мизочи давоҳо аҳамияти хос дода, ҳар як мизочро бо истилоҳоти алоҳида баён кардааст. Доир ба маънои истилоҳи **мизоч** чунин зикр мекунад: “Маънои калимаи **мизоч** омезишёфта мебошад” [1, с.25]. Дар «ХТҚ» истилоҳи мазкур ба тариқи зайл шарҳ ёфтааст: “**Мизоч** – ин иборат аз кайфиятест (гармӣ, сардӣ, тарӣ ва хушкӣ), ки бо воситаи омезиши аркон (феълҳои оташ, об, хок) дар бадани одамӣ таркиб меёбад” [2, с.262]. Дар «ЛД» доир ба истилоҳи **мизоч** чунин таъриф пешниҳод шудааст: “Мизоч – табиат, сиришт.

Қудамо ба чор мизочи асл қоил буданд: мизочи сафровӣ (гарм ва мартуб), мизочи молихулиёӣ ё савдовӣ (сард ва хушк), мизочи дамавӣ (гарм ва мартуб), мизочи балғамӣ (сард ва мартуб)” [158, ҷ.44, с.250-251]. Дар тибби суннатӣ пеш аз истифода бурдани даво барои бемор муайян кардани **мизочи** он зарур буда, мувофиқати онро ба **мизочи** бемор амали аввалиндараҷа медонистанд.

Истилоҳи **кайфият** хусусият ва сифати даворо дар тибби суннатӣ ифода мекунад. Истилоҳи мазкур дар «КШ» ба тариқи зайл маънидод шудааст: “Вале кайфият (гармӣ, сардӣ, тарӣ, хушкӣ) ин хусусияти онҳост, ба таври дигар гӯем, сифат аст” [1, с.12-13]. **Кайфият** калимаи арабӣ буда, маънояш чигунагӣ ва сифат мебошад. Дар тибби суннатӣ ин истилоҳ хусусияти давоҳо ва мизочҳоро ифода менамояд. **Кайфиятҳо**, асосан, аз чор қисм иборат мебошанд, ки мизочи давоҳо аз рӯйи мавқеи онҳо муайян карда мешаванд: **харорат** (гармӣ), **бурудат** (сардӣ), **юбусат** (хушкӣ), **рутубат** (тарӣ) [1, с.25]. Ин истилоҳот дар «КШ» дар шакли тоҷикӣ (сардӣ, тарӣ, хушкӣ, гармӣ) ва ҳам дар шакли арабӣ (ҳарорат, бурудат, юбусат, рутубат) оварда шудаанд. Масалан, истилоҳи **давоҳои мансуб ба Зуҳал** чунин шарҳ дода шудааст: “**Давоҳои мансуб ба Зуҳал** мухтасаран: давоҳои ғайрихокистарранг, ё сиёҳи хорнок, аҷзои даҳанро баҳамкашанда (даҳанро бурмакунанда) ва бадбӯ, ки дар ҷоҳои ноҳамвор ва саҳтзамини кишварҳои ҷанубӣ бирӯянд ва он чӣ дар вақти некии ҳоли Зуҳал, яъне, баргаштан дар мақоми баландӣ будан пайдо шаванд, некӯхислатанд ва аз он ҷумла барои бемориҳои сипурз нафъ доранд. Он чӣ дар бади ҳоли сайёра, яъне, ҳангоми бозгашт аз мақоми баландии худ ба поён фурумаданаш давоҳое, ки пайдо мешаванд, шум ва зарарнок мегарданд. Аз ҳамин ҳолат ва мавқеъҳои фалакии ин сайёра кайфият, хосият ва таъсирнокии гуногуни давоҳоро муайян мекунанд” [1, с.7]. Дар ҷумлаи мазкур истилоҳоти **кайфият, шум, зарарнок, хосият** ва **таъсирнокӣ** чун истилоҳоти ифодакунандаи хусусияти давоҳо ба кор рафтаанд.

Истилоҳи **фарах** ҳолати рӯҳии инсонро ифода менамояд, ки дар «КШ» ба тариқи зерин оварда шудааст: “Бо ин хислаташ рӯҳро равшан ва моил ба **фарах** месозад” [1, с.188]. Дар «ЛД» ин вожа чунин маънидод шудааст: “Маънои вожаи **фарах** шодӣ, хурсандӣ буда, дар тибби суннатӣ ин истилоҳ яке аз аърози шашгона (ғазаб, фазъ, фарах, ғам, ҳам, хичлат)-ро ифода мекунад, яъне, ин ҳолати нафсонии инсон аст” [158, ҷ.37, с.129].

Истифодаи ин гурӯҳи истилоҳот дар «КШ» ба таври васеъ истифода гашта, дар тиб мавқеи хосро доро мебошанд, ки дар аксар маврид тавассути сифатҳо ва сифатҳои феълӣ ифода мегарданд, ки дар мисоли истилоҳоти қувватбахш, поккунанда, хосиятдор, мулоимкунанда ва ғ. истифода бурда шудаанд.

2.3. Истилоҳоти марбут ба номи мавҷудоти ангал (муфтхӯр, паразит) дар аъзои бадани инсон

Ин гурӯҳи истилоҳот номи мавҷудотеро, ки дар аъзои бадани инсон зиндагонӣ мекунанд, фаро мегирад. Дар «КШ» ва «ХТҚ» як гурӯҳ истилоҳоте истифода гардидаанд, ки барои ифодаи номи мавҷудоти навъи мазкур истифода бурда мешаванд. Ин қабил истилоҳот барои ифодаи мавҷудоти зиндае, ки дар аъзои мухталифи бадани инсон умр ба сар мебаранд ва онро чун манбаи ғизою мақоми зиндагӣ пазируфтаанд, мавриди пазириш қарор додаанд. Инҳоро дар мисоли истилоҳоти зерин баён кардан мумкин аст:

Истилоҳи **зулук** номи кирме аст, ки бештар дар обҳои шӯр ё чашмаҳои шӯр зиндагонӣ мекунад. Ва ҳангоми дохил шудан ба воситаи нӯшидани об ба узвҳои бадани ҳайвонот ва инсон ба гулӯ ва ҳалқ часпида, хуни онро мечабанд. Чунин хусусияти он дар «КШ» ба тариқи зайл нишон дода шудааст: “**Зулуки** дар ҳалқ часпидаро канда бармеоварад” [1, с.619]. Ин чонвар ҳамчун даво низ дар тибби суннатӣ истифода мегардад. Дар забони гуфтугӯии тоҷикӣ ин калима истифода

гардида, дар баъзе маврид инро бо калимаи **шуллуқ** низ ифода менамоянд.

Кирми меъда: “Чун нахӯдро як шаб дар сирко тар карда, пагоҳӣ ба дили наҳор бихӯранду ҳамон рӯз чизе тановул накунад, барои куштани кирми меъда давои бисёр хуб мешавад” [1, с.247]. Ин истилоҳ дар тибби муосир бо истилоҳи лотинии «helminthosis» ифода мегардад. Дар забони тоҷикӣ ин кирмҳо бо номҳои «гичча// кичча» ва «аскарида» [133, с.27] ифода карда мешаванд.

Кирми дандон: “Ва агар инро (чоқуларо – Н.Ҳ) сӯхта, дудахро бо воситаи найча ба даҳан бикашанд, кирми дандонро мерезонад” [1, с.290]. Истилоҳи мазкур дар тибби муосир бо истилоҳи лотинии *caries* (пӯсидан) [133, с.114] ифода карда шуда, барангезандаҳои он микроорганизмҳо мебошанд.

Кирми меъда ва рӯдаҳо: “Хушки онро (пӯсти анорро – Н.Ҳ.) соида, ба қадри 3,5 грамм бо оби гарм бихӯранд, кирмҳои меъда ва рӯдахоро ва ҳатто кирми кадудонаро дафъ мекунад” [1, с.295]. Истилоҳи мазкур барои ифодаи кирмҳои даруни рӯда, аз ҷумла, **аскарида**, **гичча** ва **кирми кадудона** (солитёр) [133, с.273] ва монанди инҳо истифода мешавад.

Кирми кадудона: “Мағзи чормағзро бисёр бихӯранд, кирми кадудона (солитёр)-и шикамро ихроҷ мекунад” [1, с.210]. Ин истилоҳ дар тибби муосир бо истилоҳи лотинии **Taenia solium** [150, ҷ.4. с.156], яъне, кирмҳои ҳалқашакл ном бурда мешавад.

Шапуш номи мавҷудоти зинда аст, ки дар бадани инсон ва дигар ҳайвонот зиндагӣ мекунад: “**Шапуши** зиндаро қапида партоянд, иллати фаромӯшхотириро ба амал меоварад, балки онро бояд бидушанд, баъд партоянд” [1, с.195]. Дар осори тибби суннатӣ истилоҳи мазкур барои ифодаи номи даво ва, инчунин, барои ифодаи номи мавҷудоти муфтхӯри аъзои бадани инсон ба кор рафтааст. Дар забони адабии муосири тоҷикӣ ба ҷойи ин вожа **шабуш** ё **шабушк** кор фармуда мешавад. Дар тибби

муосир ин вожа бо истилоҳи лотинии **педикулёз** «*pediculus humanus*» [133, с.220] ифода карда мешавад.

“**Дидон** ин чамъи “дуд” аст, ки ба маънои кирм мебошад, он кирмхое мебошанд, ки дар шиками одамӣ пайдо мешаванд” [2, с.136]. Маънои луғавии **дидон** кирмҳо мебошад, дар тиб истилоҳи **дидон** кирмхоеро ифода мекунад, ки дар шиками инсон (рӯдаҳо, чигар ва шуш) ҳаёт ба сар мебаранд.

«**Ҳаёт** кирми дарозеро, ки онро ҳаёт меноманд, ба русӣ аскарида мехонанд» [2, с.136]. Дар “ЛД” вожаи **ҳаёт** ба тариқи зайл маънидод шудааст: “Кирмҳои дарози бузург, ки дар амёо афтад» [158, ҷ.19, с.744]. **Ҳаёт** чамъи калимаи «ҳайа»-и арабӣ буда, маънояш морҳо мебошад. Аз сабаби ин ки кирм хеле дароз аст ва дар дохили узви инсон сершумор зиндагонӣ мекунад, чунин номгузорӣ шудааст.

2.4. Истилоҳоти марбут ба воҳидҳои ченак дар «Қанзи шифо» ва «Ҳазинаи тибби қадим»

Дар раванди ташаккули илми тиб истилоҳоти ифодакунандаи воҳидҳои ченаку андоза ва вазн мақоми хос дошта, барои муайян кардани адвия ва ғизоҳои гуногун истифода бурда мешаванд. Ҷоиз ба қайд аст, ки ин гуна истилоҳот дар осори тиббии Ҳ. Зоҳидов «КШ» ва «ХТҚ» хеле зиёд истифода ё мавриди шарҳ қарор дода шудаанд. Масалан, дар «ХТҚ» 120 номгӯи истилоҳоти воҳиди ченаку андоза мавриди шарҳу баррасӣ қарор гирифтаанд, аммо дар «КШ» ҳангоми баёни матолиб миқдори ками ин истилоҳот қорбурд гардидаанд. Ин қабил вожаву истилоҳот, асосан, ҳангоми тайёр намудани давоҳо ё маъҷуну малҳамҳои гуногун, ки сертаркиб буда, аз якчанд гиёҳу дигар моддаҳои давоӣ сохта мешаванд, истифода бурда шудаанд.

Истилоҳоти воҳиди ченаку андоза, ба монанди **грамм**, **дирам**, ки дар замони имрӯза истифодаи он маъмул аст, дар «КШ» дар аксар маврид серистеъмол аст: “16 **грамм** аз оби он бинӯшанд, хуни бавосирро қатъ

мегардонад” [1, с.415]. Вожаи **грамм** истилоҳи байналмилалии воҳиди вазн мебошад.

Истилоҳоти **дирам**, **дирҳам** ва **дирахмӣ** низ дар тибби суннатӣ маъқеи хос дошта, барои ифодаи воҳиди вазн ба таври васеъ истифода бурда шудааст. Калимаи **дирҳам** бештар барои ифодаи сиккаи нуқрагӣ истифода шуда, дар тибби суннатӣ истилоҳи **дирҳами тиббӣ** роиҷ аст. Дар «ЛД» ин истилоҳ ба тариқи зайл шарҳ дода шудааст: “**Дирҳами тиббӣ**; **Аттибоъ дирҳамро** дар вазн истеъмол кунанд, чунонки дар «Баҳрул-ҷавоҳир» гуфта аз он, ки ним мисқол ва хамс (панҷ – Н.Ҳ.) мисқол аст ва 6 донг низ гуфтаанд. **Дирҳами тиббӣ** 48 шаира (ҷав) аст, аз донаҳои шаираи мутавассит ва аз кайл (навъи зарф барои чен кардани моеъ ва давоҳои хушк аз қабилӣ гандум ва ҷав) ду шаър ва панҷ шаира камтар аст” [158, ҷ.23, с.537]. Истилоҳи **дирҳам** дар «ХТҚ» ба тариқи зайл маънидод мешавад: “**Дирҳам а.** – муарраби дирами форсист, миёнаи он ба 3,5 грамм баробар аст” [2, с.141]. **Дирҳами ноқис** - миқдори вазнест иборат аз шаш донг, ки ба 3,86 грамм баробар аст [2, с.141].

Истилоҳи **дирҳам** ба навъҳои **дирҳами том** ва **дирҳами тиббӣ** ҷудо шуда, **дирҳами тиббӣ** ба соҳаи тиб хос аст: “**Дирҳами том** дар қадимулайём аз ҳашт донг иборат, ки ба 4,25 грамм баробар аст” [2, с.141]. “**Дирҳами тиббӣ** - миқдори вазнест иборат аз 2,52 грамм аст” [2, с.141]. “**Дирахмӣ ф.** – як дирҳам аст” [2, с.141].

Чунонки аз мисолҳои боло ба назар мерасад, вазни **дирҳам**ҳо вобаста ба анвои онҳо аз 2,5 то 4,25 граммро дар бар мегирад. Дар тибби суннатӣ онро дар вазни 48 донаи ҷави ҳаҷмаш миёна муайян кардаанд.

Динор а. - миқдори вазнест, иборат аз 4,5 донг, ки ба 2,34 грамм баробар аст [2, с.141]. Вожаи **динор** дар замони муосир дар якҷанд давлатҳои Араб ва Аврупо, ба монанди Қувайт, Баҳрайн, Тунис, Сербия барои ифодаи номи асъор истифода бурда мешавад. Инчунин, номи

давое низ бо ин вожа маъмул мебошад. Дар тибби суннатӣ ин вожа ифодагари воҳиди вазн мебошад.

Ҳ. Зоҳидов дар баъзе маврид ба баромади забонии истилоҳоти тиббӣ даст мезанад, вале на ҳамеша ин ба эшон даст медиҳад, ки ҳақиқати ҳолро баён созад. Масалан, баъди истилоҳи **динор** ҳарфи «а»-ро, яъне арабино дар қавсайн меорад. Воқеан, дар «ФЗТ» (ҷ.1) низ **динор** аз рӯйи баромади забонӣ мансуби забони арабӣ зикр шудааст [136, ҷ.1, с.380]. Муҳаққиқони бахши таърихи забон, аз ҷумла, профессор Д. Саймиддинов исбот намудаанд, ки **динор** калимаи юнонӣ буда, ба забони паҳлавӣ иқтибос шуда, дар ин шакл дар забони форсӣ-тоҷикӣ идомаи худро дарёфтааст [40, с.245].

Истилоҳи **донг**, ки шакли муарраби он **дониқ** аст, дар тибби суннатӣ васеъ истифода бурда мешавад ва дар қисмати муарработ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Истилоҳи **боқило** аз номи гиёҳи оилаи лӯбиёғиҳо гирифта шудааст, ки онро бо забони тоҷикӣ **боқло** низ мегӯянд. Аслан, ин номи донаи рустанӣ аст, аммо дар таркиби ибораҳои **боқилои мисрия**, **боқилои ҳиндӣ** ва **боқилои юнонӣ** [158, ҷ. 10, с.503] чун воҳиди вазн буда, аз 24 то 48 шаира (ҷав)-ро ифода мекунад. Вобаста ба мавқеи ҷуғрофӣ ҳаҷми донаи он дар «ХТҚ» ба ин тариқ шарҳ дода шудааст: “**Боқилои исқандария** миқдори вазнест, иборат аз 9 қирот, ки ба 1,71 грамм баробар аст” [2, с.77]. **Боқилои мисрия** миқдори вазнест, ки ба 3,66 грамм баробар аст” [2, с.77]. Ин истилоҳҳо дар забони тоҷикӣ ҳоло мустаъмал нестанд.

Истилоҳи **манн**, ки ифодакунандаи воҳиди вазн дар тибби суннатӣ мебошад, дар «ХТҚ» вобаста ба мамолики мухталиф дар чанд маврид шарҳ дода шудааст: “**Манн а.** - миқдори вазнест иборат аз ду ратл ба 612 грамм баробар аст” [2, с.247]. Муаллифи «ЛД» низ баробари ду ратл будани вазни **манн**-ро дар тиб тасдиқ менамояд: “Номи вазни муайян, ки ду ратл бошад ва ин **манн** бештар мустаъмали аттибост ва **манни ҳиндӣ**

чиҳил сер аст ва вазни сер дар ҳар мулк мухталиф бошад” [158, ҷ. 45, с.1157]. Муаллифи «Ихтиёроти бадеӣ» бошад, ҳангоми шарҳи вазнҳои дар тиб истеъмолшаванда чунин зикр менамояд: “**Манн** 180 мисқол – 260 дирҳам” [117, с.122]. Аз рӯйи ин ҳисоб миқдори 1 манн ба 910 грамм баробар аст.

Дар «ХТҚ» навъҳои воҳиди вазни **манн** вобаста ба истифодаи он дар манотиқи гуногун ба тариқи зайл шарҳ ёфтааст: “**Манни антолиқӣ а.** – ҳамчун манни мисрӣ иборат аз 16 уқия аст, ки ба 410 грамм баробар аст. **Манни исқандаронӣ а.** - миқдори вазнест иборат аз 30 уқия ки ба 765 грамм баробар аст. **Манни маккӣ а.** - миқдори вазнест иборат аз 16 уқия, ки ба мисқол ба 720 грамм баробар аст. **Манни мисрӣ а.** - миқдори вазнест иборат аз 16 уқия аст, ки ба 410 грамм баробар аст. **Манни оламгирӣ а.-ҳ.** – миқдори вазни бузургест, иборат аз 2560 тӯла, ки ба 34,4 кг баробар аст. **Манни румӣ а.** - миқдори вазнест иборат аз 20 уқия аст, ки ба 510 грамм баробар аст” [2, с.247]. “**Манни табризӣ а.** - миқдори вазнест иборат аз 600 мисқол, ки ба 2,55 кг баробар аст. **Манни шарӣ а.** - миқдори вазнест иборат аз 180 мисқол, ки ба 765 грамм баробар аст. **Манни шоҳӣ а.-т.** - миқдори вазнест иборат аз 1200 мисқол, ки ба 5,1 килограмм баробар аст. **Манни қатарӣ а.** - миқдори вазнест иборат аз 22 уқия, ки ба 561 грамм баробар аст” [2, с.248]. Дар «ФЗТ» истилоҳи мазкур чунин маънидод мешавад: “**Манн а.** – миқёси вазн, ки дар ҷойҳои мухталиф гуногун будааст, масалан: **манни Самарқанд** – 8 пуд, **манни Табрез** – қариб 3 кг аст ва дар истилоҳи шариат як манн (манни шарӣ) 180 мисқол (846 г) аст” [136, ҷ.1, с.630]. Истилоҳи мазкур дар тибби муосир истеъмол карда намешавад.

Истилоҳи **бундуқа** низ дар тибби суннатӣ ҳамчун воҳиди вазн истифода гардидааст, ки баробар ба 3,5 г аст ва дар «ХТҚ» чунин шарҳ ёфтааст: “**Бундуқа а.** – миқдори вазнест, баробари як дирам, ки иборат аз 3,5 г аст” [2, с.80]. Ин истилоҳ дар «Ихтиёроти бадеӣ» баробари як дирам

арзёбӣ шудааст [117, с.122]. Ин истилоҳ низ дар забони тоҷикӣ истифода бурда намешавад.

Истилоҳи **мисқол** ифодакунандаи вазн буда, то замонҳои наздик дар маҳалҳои гуногун мавриди истифода қарор дошт. Дар тибби суннатӣ ин воҳиди вазн мебошад, ки ба 3,39 г баробар аст. Ин истилоҳ дар тибби қадим роиҷ буда, баробари чор ҷав мебошад. Дар «ХТҚ» якчанд намуди ин воҳиди вазн шарҳ дода шудааст, ки аз ҷумлаи инҳоянд:

Мисқол а. – миқдори вазнест, иборат аз як бутун аз ҳафт се қисми дирам, ки ба 4,5 ва 4,64 г баробар аст. **Мисқоли сайрафӣ а.** – миқдори вазнест, иборат аз чор моша, ки ба 3,56 г баробар аст. **Мисқоли тиббӣ а.** – миқдори вазнест иборат аз 6 донг, ки ба 3,39 г баробар аст. **Мисқоли юнонӣ а.** – миқдори вазнест иборат аз 2 қирот, ки ба 0,38 г баробар аст [2, с.271]. Ин воҳиди вазн низ дар замони муосир дар тиб истифода бурда намешавад.

Истилоҳи **ратл** низ дар тибби суннатӣ барои ифодаи вазни моеот истифода бурда мешавад, ки баробари 306 г доништа шудааст. Ин истилоҳ низ вобаста ба минтақаҳо ба навъҳои гуногун ҷудо мешавад, ки дар «КШ» ва «ХТҚ» барои ифодаи вазни об, шир ва дигар адвияи моеъ истифода гардидааст: “**Ратл//ритл а.** - миқдори вазни моеот аст иборат 12 уқия, ки ба 306 г баробар аст. **Ратли маданӣ а.** - миқдори вазнест иборат аз 120 мисқол, ки ба 540 г баробар аст. **Ратли маккӣ а.** - миқдори вазнест иборат аз сад мисқол, ки ба 450 г баробар аст” [2, с.333]. Ин истилоҳ низ дар тибби муосир истифода намегардад.

Қирот а. – миқдори вазнест иборат аз чаҳор ҷави мутавассит, ки ба 0,28 г баробар аст. Дар замони ҳозира воҳиди санҷиши алмосро мегӯянд, ки тақрибан ба 0,4 г баробар аст [2, с.535]. Ин воҳиди вазн дар тибби муосир ғайримустаъмал мебошад.

Чунонки дар боло зикр намудем, дар «ХТҚ»-и Ҳ. Зоҳидов зиёда аз 120 номгӯи воҳиди вазн ташреҳ гардидааст ва онҳо аз ҷиҳати баромад ба забонҳои мухталиф мансуб доништа шудаанд:

Истилоҳоти арабӣ: **ҳабба** [2, с.558], **адан** [2, с.23], **антолиқӣ** [2, с.35], **макук** [2, с.246], **матис** [2, с.252], **мистаруни кабир** [2, с.270], **мистаруни сағир** [2, с.270], **мишраба** [2, с.271], **муд** [2, с.278], **мудд** [2, с.278], **она** [2, с.323], **осор** [2, с.323], **садафа** [2, с.355], **садафаи кабира** [2, с.355], **садафаи сағира** [2, с.355], **сайъун** [2, с.359], **сантӯри кабир** [2, с.366], **сантӯри сағир** [2, с.366], **толиқун** [2, с.447], **толун** [2, с.447], **турмуса** [2, с.392], **убулот** [2, с.451], **уруза** [2, с.454], **ускуррача** [2, с.455], **фаланчор** [2, с.461], **фаланчорин** [2, с.461], **футил** [2, с.475], **хардала** [2, с.480], **харнӯба** [2, с.480], **харнӯбаи шомия** [2, с.480], **хус** [2, с.491], **ямино** [2, с.505], **ғаромо** [2, с.516], **қартулӣ** [2, с.532], **қиёсо** [2, с.534], **қисти антолиқӣ**, [2, с.536], **қисти румӣ** [2, с.536], **қутулӣ** [2, с.558], **ҳоин** [2, с.585], **ҳомои кабир** [2, с.595], **ҳомои сағир** [2, с.596], **ҳузма** [2, с.587], **ҳумомои кабир** [2, с.597], **ҳумомои сағир** [2, с.597], **ҷавза** [2, с.602], **ҷавзаи маликия** [2, с.602], **ҷавзаи набатия** [2, с.602], **ҷавзак//ҷавбақо** [2, с.602], **ҷарра** [2, с.610], **ҷарраи антолиқӣ** [2, с.610], **ҷарраи сағир** [2, с.610], **ҷарчир** [2, с.610], **ҷунна** [2, с.618].

Истилоҳоти тоҷикию форсӣ: **карамаи шомия** [2, с.224], **моша**, **тӯлча** [2, с.275], **мошаи Бангола** [2, с.276], **моҳа** [2, с.276], **ғозбегӣ** [2, с.521], **пайсаи оламгирӣ** [2, с.325], **пайсаи фарғона** [2, с.325], **сер** [2, с.382], **сери оламгирӣ** [2, с.382], **хурмо** [2, с.490].

Истилоҳоти тоҷикию арабӣ: **бардори кабир** [2, с.68], **бардори сағир** [2, с.68], **як ҷаҳор маннии табризӣ** [2, с.505], **ним маннии табризӣ** [2, с.306],

Истилоҳоти муарраби тоҷикӣ: **тонк** [2, с.408].

Истилоҳоти ҳиндӣ: **тӯла** [2, с.450].

Истилоҳоти юнонӣ: **адия//адяфус** [2, с.23].

Ин истилоҳот аксаран аз калимаҳои куҳна, иқтибосӣ ташкил ёфта, асосан, дар осори тибби қадим истифода гаштаанд. Истилоҳоти

ифодакунандаи воҳиди ченаку вазн, ки дар «КШ» ва «ХТҚ» мавриди истифода қарор гирифтаанд, хеле сершуморанд. Азбаски ҳаҷми рисола имконият намедиҳад, ки мо ҳамаи инҳоро баррасӣ намоем, бинобар ин, ба таҳлили чанд номгӯи истилоҳот иктифо намудем.

2.5. Истилоҳоти марбут ба номи олот ва зарфҳое, ки барои тайёр кардани давоҳо истифода бурда мешаванд

Истилоҳоти ифодакунандаи номи олатҳои тиббӣ ва зарфҳо дар тибби суннатӣ мавқеи ба худ хосро доро буда, дар осори тиббӣ нисбат ба ҳаҷм ва шакли онҳо диққати махсус медоданд. Ҳ. Зоҳидов дар «КШ» ва «ХТҚ» ба ин қабил вожаҳо диққати махсус дода, дар ҳолатҳои зарурӣ аз онҳо истифода намудааст. Чунки дар тибби суннатӣ кадом навъи маъдан, ё чӣ хел ҳаҷм доштани ин навъи ашё муҳим буда, барои тайёр намудани давоҳои гуногун ва нигоҳ доштани хосияти давоии онҳо ин зарфҳо ва олатҳо нақши асосиро доро буданд. Барои ин гурӯҳи истилоҳот мисолҳоеро аз осори Ҳ. Зоҳидов мисол овардан мумкин аст.

Истилоҳи **куворӣ** зарфи махсуси сафолин буд, ки барои пухтан ва бирён намудани давоҳо истифода бурда мешуд: “Куворӣ *с.* – деги сафолин” [2, с.230]. Дар «Ихтиёрооти бадеӣ» дар боби давои зарних ин истилоҳро дар мисоли зер дучор шудан мумкин аст: “Ва ташвия кардани зарних чунон бувад, ки деги нави **куворӣ** биситонанд ва бар сари оташ ниҳанд ва зарних дар он кунанд ва доим таҳрик медиҳанд, то он замон, ки лавни он тағйир кунад ва бирён шавад, баъд аз он фурӯ гиранду сард кунанд ва саҳқ кунанду истеъмол кунанд” [117, с.349]. Аз мисоли мазкур ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ин навъи зарф дар бирён ва гарм намудани адвия истифода бурда мешуд.

Истилоҳи **минқаат** низ дар тибби суннатӣ номи навъи деги аз санг сохташударо ифода менамояд: “**Минқаат** *а.* – деги сангин” [2, с.269]. Дар «ЛД» ин истилоҳ ба тариқи зайл маънидод шудааст: “Деги сангини

хурд, ки дар он ширу хурмо ниҳанду кӯдаконро хӯронанд” [158, ҷ. 45, с.1119].

Ускура а. – зарфест, ки миқдори панҷ мисқол, яъне, 22,5 грамм об мегунҷад [2, с.455].

Фарқ//фарақ а. – зарфест аҳли Мадинаро, ки ғунҷоиши он аз об 16 ратл, яъне, 3,836 килограмм аст [2, с.463].

Қафиз а. – зарфест гунҷоишаш 39,376 литр мебошад [2, с.533].

Қист а. – зарфи ченаки ҳаҷм барои моеот, ки ба 0,540 литр баробар аст [2, с.535].

Қорура а. – дар тиб шишаи кулӯлаи гулӯдор, ки ба сурати хичак (пешобдон) сохта шуда бошад ва дар он пешоб мегиранд, то табиб онро бинад. Маҷозан ин калима дар тиб ба маънои пешоб истеъмол мешавад [2, с.537].

Кузор ф.-т. - нештари ҳаҷҷом аст [2, с.231]. Номи олате аст, ки дар тиб барои гирифтани хуни ҳиҷомат истифода бурда мешавад.

Мибзаъ а. – нештар [2, с.262]. Ин олат барои гирифтани хуни фасд дар тибби суннатӣ истифода бурда мешуд.

Истилоҳи арабии **миҳчама** низ дар тибби суннатӣ ба ҷойи **кузор** истифода мегардад: **миҳчама а.** - олати ҳиҷомат аст [2, с.270].

Мизрақа а. – чакрарез [2, с.268]. Истилоҳи мазкур маънои тақсимкунандаи обро ифода намуда, дар тиб олате аст, ки барои чаконидани даво истифода мегардад.

Мил а. – олатест, ки бо он сурма ва давоҳои дигар дар чашм мекашанд [2, с.269]. Дар тиб номи асбоберо меноманд, ки дар ҷарроҳии чашм истифода бурда, аз нуқра ё тилло сохта шудааст.

Истилоҳи **микҳал** низ номи як навъи **мил** аст, ки он, асосан, барои кашидани давоҳо, ба монанди тӯтиё, сурма ва давоҳои дигари қувватдиҳандаи чашм истифода мегардад. Ин калимаи арабӣ буда, дар “ХТҚ” ба тариқи зайл шарҳ ёфтааст: “**Микҳал а.** – миле, ки бо он сурма ба чашм кашида мешавад” [2, с.268].

Мильақа *a.* – қошуқ ва чумча аст [2, с.269]. Дар тибби суннатӣ навъи қошуқро меноманд, ки он аз чор мисқол иборат буда, барои ошомидани даво ба кор мебаранд.

Минхал *a.* – ғирболи майдачашм, ки бо он давои кӯфтaro мебезанд. Алҳол, онро ба тоҷикӣ **ордбезак** ва **элак** меноманд [2, с.269]. Дар тибби суннатӣ ин истилоҳро барои ифодаи асбобе, ки барои бехтани давои кӯфта истифода бурда мешавад, ном мебаранд.

Минхор *a.* – ҳован, ки, алҳол, ўғур меноманд [2, с.269]. Асбоби мазкур дар тиб барои кӯфтан ва майда кардани адвия ба кор бурда мешавад.

Минчал-ун-носур *a.* – олати тиббӣ, ки бо он ҷоҳои часпидаи баданро аз ҳам ҷудо мекунанд [2, с.271]. Ин истилоҳ дар тибби муосир бемаҳсул аст. Дар «ЛД» маънои истилоҳи мазкур ба тариқи зайл шарҳ ёфтааст: “Олате аз олоти дасткорон (ҷарроҳон) ва он олате бошад, ки илтисоқро боз кунанд” [158, ҷ 45.с. 1220].

Мисам *a.* – олатест, ки бо он ҷойи матлуби бадан доғ карда мешавад [2, с.270].

Мисбор *a.* – милест, ки ба ҷароҳат фуру мебаранд, то ки чуқуриашро муайян намоянд. Ин олат дар тоҷикӣ мили ҷароҳат ном дорад [2, с.270].

Мишрат *a.* – олати шарт, яъне, олати шикоф кардани рағ ё ҷароҳат [2, с.271].

Миъсара *a.* – ин зарфест, ки дар он ангур ва ғайра меваҳо фишурда мешаванд барои гирифтани шарбат [2, с.271].

Миғрафа *a.* – кафгир [2, с.271].

Миқлот//миқло *a.* – тоба [2, с.271].

Михрос *a.* - чувозе, ки дар он гандум ва ғайра мекӯбанд, барои ош. Инро дар забони тоҷикӣ ўғур мегӯянд [2, с.271]. Ин истилоҳ муродифи вожаи минхор аст.

Михроф *a.* - мили ҷароҳат [2, с.271].

Миҳқана *a.* – олати ҳуқна он чизест, ки сарашро ба мақъад медароранд ва шарбати мусҳил дар он мерезанд, то ки ба даруни шикам раваду исҳол оварад. Инро дар тибби ҳозира клизма мегӯянд [2, с.272].

Нотил *a.* - зарфест, бо он шароб мепаймоянд, яъне, чен мекунанд. Дар тиб вазнест, ки дар моҳияти он якчанд қавл мавҷуд аст. Аслан, миқдори вазнест иборат аз ду истор, ки ба 38,25 грамм баробар аст [2, с.312].

Очур *a.* – хиштеро меноманд, ки дар оташ пухта бошанд, яъне, хишти пухта [2, с.325].

Садаф *a.* – навъе аз пиёла аст барои нӯшидани шароб [2, с.355].

Тоб *a.* - зарфест барои чен кардани моеот, ки аз асал 765 грамм гунҷоиш дорад [2, с.446].

Тобақ *a.* - муарраби тоба, ки ҳоло дар тоҷикон ба това иштиҳор дорад [2, с.446].

Тоҳуно *a.* – осие [2, с.447].

Гарчанде истилоҳоти ифодакунандаи номи ашъи тиббӣ сершуморанд, вале онҳо, алҳол, аз истифода бозмондаанд. Ин намуди истилоҳот, асосан, бо вожаҳое ифода карда шудаанд, ки аксари онҳо дар забони адабии имрӯза ва забони илми тибби муосир истифода намешаванд ва ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ ва таърихӣ гузаштаанд.

Дар заминаи таҳлили истилоҳоти тиббии осори Ҳ. Зоҳидовро аз рӯйи маъно тасниф намудан чунин хусусиятҳоро мушоҳида кардан мумкин аст:

- истилоҳоти ифодакунандаи номи бемориҳо вобаста ба мавқеи падида омадани онҳо дар узвҳои алоҳида номгузорӣ шудаанд: **дарди паҳлу, дарди сурин, гаронии гӯш** ва ғ.;

- истилоҳоте, ки аломатҳои беморию ифода менамоянд: **варам, сӯзиш, хориш, чумуд** ва ғ.;

- истилоҳоти ифодакунандаи номи бемориҳое, ки ба ҳолати рӯҳии инсонҳо таъсир мерасонанд: **молихулиё, васвос, нисён** ва ғ.;

- истилоҳоти ифодакунандаи номи аъзои инсон вобаста ба мавқеи онҳо, ки ба гурӯҳҳо ҷудо мешаванд: **аъзои берунӣ, аъзои дарунӣ** (дохилӣ), **тарашшуҳот** (ғадудҳо);

- истилоҳоти ифодакунандаи номи ахлот ва рутубатҳо дар тибби суннатӣ хеле сермаҳсул буда, онҳо номи моддаҳои, ки ғадудҳо ҳосил менамоянд, ифода мекунанд;

- истилоҳоти ифодакунандаи номи давоҳо дар осори Ҳ. Зоҳидов мавқеи асосиро ифода намуда, онҳо вобаста ба таркибашон ба давоҳои наботӣ, ҳайвонӣ, бечон, маъҷунҳо ва ҳабҳо ҷудо мешаванд;

- давоҳои наботӣ вобаста ба қисмҳои рустаниҳо (реша, поя, барг, лиф, пӯст ва ғ.) ҷудо шуда, ҳар яки онҳо дорои хусусиятҳои шифобахшӣ доранд.

БОБИ 3. ИСТИЛОҲОТИ ТИББИИ «КАНЗИ ШИФО» ВА «ХАЗИНАИ ТИББИ ҚАДИМ» АЗ ҚИҲАТИ БАРОМАД

3.1. Истилоҳоти асли

Калимаҳои аслии забони тоҷикӣ дар шаклгирии истилоҳоти улуми мухталиф заминаи асосӣ ба шумор рафта, дар сохтори истилоҳоти илмӣ, бавижа, истилоҳоти тибби суннатӣ мақоми назаррасро доро мебошанд.

Дар асарҳои забоншиносони ватанӣ калимаҳои аслии забони тоҷикӣ ба тариқи зайл шарҳ дода шудаанд, ки пеш аз баёни хусусиятҳои истилоҳоти тибби суннатии осори луғатшинос ва табиби мардумӣ Ҳ. Зоҳидов зикр намудани онҳо мутобиқи матлаб мебошад.

Ба гурӯҳи калимаҳои аслии забони тоҷикӣ ҳамаи калимаҳои аслии хамин забон ва, инчунин, калимаҳое, ки ба воситаи вандҳои забони тоҷикӣ аз калимаҳои иқтибосӣ сохта шудаанд (тракторчӣ, фойданок, ...), дохил мешаванд [12, с.23].

Воҳидҳои аслии луғавии забони тоҷикӣ калимаҳое мебошанд, ки аз ҷиҳати баромади таърихӣ худ, асосан, ба забонҳои ғарбии эронӣ баробар тааллуқ доранд. Чунончи, калимаҳои аслии таркиби луғавии забони тоҷикӣ дар забони форсии имрӯза низ қор фармуда мешаванд ва барои ба вуҷуд омадани воҳидҳои луғавии нав манбаи асосӣ мебошанд: даст, пой, талх, ширин ва ғ. Ин гуна калимаҳо барои забони форсии имрӯза низ аз калимаҳои аслии решагӣ ба шумор мераванд [12, с.23].

Калимаҳои аслии забони тоҷикӣ дар ташаккули забони илм ва истилоҳот яке аз манбаъҳои боэътимод ба шумор рафта, дар раванди густариши истилоҳоти тиббӣ суннатии халқи тоҷик мақоми хос доранд. Дар «КШ» ва «ХТҚ» теъдоди сершумори вожаҳои аслии забони тоҷикӣ мақоми истилоҳотро соҳиб шудаанд.

Зикр намудан бамаврид аст, ки як гурӯҳ калимаҳои маъмули тоҷикӣ, ки имрӯз дар забони адабии тоҷикӣ фаъоланд, истилоҳоти осори Ҳ. Зоҳидовро ташкил намудаанд. Дар ин зерфасл мо чанд вожаи аслии забони тоҷикиро, ки ба шумори истилоҳоти тиббӣ ворид шудаанд, баррасӣ менамоем. Ин гуна вожаҳо дар тиббӣ суннатӣ дар сохтори ибораҳои истилоҳӣ серистеъмоланд ва барои ифодаи навъҳои гуногуни бемориҳо истифода шудаанд. Онҳоро аз ҷиҳати истеъмолашон дар забони адабӣ ба гурӯҳҳо тасниф намудан мувофиқи мақсад мебошад.

Калимаҳои аслии тоҷикӣ, ки имрӯз дар забони адабии тоҷикӣ мустаъмал буда, ба гурӯҳи калимаҳои фаъоли фонди луғавии забони тоҷикӣ дохил мешаванд:

Вожаи **бод**, ки маънои шамолро дар забони адабии тоҷикӣ ифода менамояд, ҳамчун истилоҳи тиббӣ ба қор бурда шудааст: “Бодҳоро аз бадан дур мекунад” [1, с.165]. **Бод** калимаи аслии забони тоҷикӣ буда,

дар забони авастой дар шакли «vātā, vārā, vaiti, vatō» ва дар забони паҳлавӣ «wād, vāt» ба назар мерасад [160, с.102]. Ин истилоҳ дар тиб ба маънои бӯи мутлак, дард, дохил шудани хилти бегона дар бадани инсон ё узвҳои алоҳидаро ифода мекунад, ки муродифи тоҷикии калимаи **рех**-и забони арабӣ мебошад. Вожаи **бод** дар тибби суннатӣ ба маънои варам ва омос истифода бурда шуда, дар таркиби ибораҳои истилоҳӣ хеле серистеъмол аст: “**Бодҳои рӯдаҳо** - 4,5 грами онро (бучулаки пойи хук – Н.Х.) ба дараҷаи сафед шудан сӯхта бихӯранд, дард ва бодҳои рӯдаҳоеро, ки кӯҳна шуда бошанд, дафъ менамояд” [1, с.94].

Ин вожа дар сохтани ибораҳои истилоҳии **боди гурда, боди кӯдакон, боди хичак, боди захдон, боди теғдор, боди ғализ, боди бачадон** [2, с.341] ва монанди инҳо истифода шудааст. Дар тибби муосир истилоҳи **илтиҳоб** ё **газак** ба маънои вожаи мазкур истеъмол мешавад. Масалан, **илтиҳоби шуш, илтиҳоби шадиди рӯдаҳо** ва амсоли инҳо.

Доғ калимаи аслии забони тоҷикӣ буда, маънояш нишон ё аломат мебошад. Ин калима дар забони авастой дар шакли «dagha, dazhaiti», дар забони паҳлавӣ дар шакли «dagh» дучор мешавад [160, с.262].

Истилоҳи **доғ** дар тибби суннатӣ чун истилоҳи ифодакунандаи номи беморӣ истифода бурда мешавад: “Хуни тарафи дунболаи онро (кӯрмушро – Н.Х.) бимоланд, гули чашмро дафъ мекунад ва пӯсти баданро аз доғҳои гуногун пок менамояд” [1, с.92].

Истилоҳи **хун** вожаи аслии забони тоҷикӣ буда, ифодакунандаи номи яке аз ахлооти чаҳоргона мебошад, ки дар рағҳо (шараёнҳо ва варидҳо)-и бадани инсон ҷараён дорад. Дар забони авастой калимаи мазкур дар шакли «vohuni, vohuna» ва дар забони паҳлавӣ дар шакли «xōn, xūn» дучор мешавад [160, с.256].

Истилоҳи **чурра** ифодакунандаи номи беморӣ буда, дар «ФЗТ» (ҷ. 2, с. 550) ва «ФТЗТ» [ҷ. 2, с. 593] чун вожаи тоҷикӣ тафсир ёфтааст, дар «КШ» хеле зиёд истифода гардидааст: “Агар инро (корми лойхӯрак –

Н.Ҳ.) бо равғани бодом якҷо кӯфта бихӯранд, **чурра** (дабба)-ро, ки шикам дарида, рӯдаҳо сӯйи хояҳо фаромада бошанд, шифо мебахшад” [1, с.87].

Дар тибби муосир низ истилоҳи мазкур ба ин маънӣ ба қор меравад, ки дар таркиби ибораҳои истилоҳии **чурраи ҳалқапеч** дучор шудан мумкин аст. Аммо дар фарҳангҳои форсӣ доир ба ин маъноӣ вожаи мазкур маълумот дода нашуда, муродифи он **дабба** ба ин маънӣ шарҳ ёфтааст: “**Дабба** – фатқро низ гуфтаанд ва он озоре аст, ки ба сабаби фуруд омадани яке аз амъо хуся бузург шавад” [158, ҷ. 22, с.250].

Чигар ифодакунандаи номи узви инсон ва ҳайвонот мебошад, дар истилоҳи тиб барои ифодаи номи узв ва номи даво истифода мешавад: “**Чигарашро** (чигари гургро – Н.Ҳ.) бихӯранд, барои бемориҳои **чигар** бағоят фоидабахш аст” [1, с.104].

Ин истилоҳ низ калимаи аслии тоҷикӣ мебошад, ки дар забони авастӣ дар шакли «yākaṅe» ва дар забони паҳлавӣ дар шакли «jakaṅ, jīkaṅ» [160, с.213] истифода шудааст. Дар тибби муосир ва забони адабии тоҷикӣ низ ин калима фаъол аст.

Гурда номи узви инсон аст, ки дар тиб маъноӣ мазкурро ифода менамояд: Дар забони паҳлавӣ **гурда** дар шакли «gurtak, gurdak» [160, с.429] омадааст. Дар «КШ» ин истилоҳ серистеъмол аст: “Чун саргини онро (кабӯтарро – Н.Ҳ.) сӯхта, намакашро ҷудо карда бигиранду бо оби турб фуру баранд, санги **гурда** ва хичакро ҳамон соат майда карда мерезонад” [1, с.84].

Гирех - дар забони форсии бостон «grath-» ва паҳлавӣ «grah, grih» [160, с.433]. Ин истилоҳ дар тибби суннатӣ барои ифодаи номи бемориҳо, ки дар рағу буғумҳои бадан ба вучуд меояд, истифода мегардад: “Маҳсулоти сӯкиро (арзан – Н.Ҳ.) аз ҳад зиёд бихӯранд, дар бадан хилти савдоро зиёд мегардонад, дар узвҳои бадан гирехҳо пайдо мекунад” [1, с.229].

Рӯда аъмо, номи узви дохилии инсон аст [2, с.349]. Ин истилоҳ дар «КШ» серистеъмол буда, муродифи арабии он **аъмо** банудрат ба назар

мерасад. Истилоҳи мазкур дар забони паҳлавӣ «rōdig, rō, rōtik» мебошад [160, с.310].

Равған – “кирмак (кирмаки пилла – Н.Ҳ.)-ро дар **равғани** кунҷид, пӯхта, гузошта банданд, дарди **гулӯи** шадидро шифо мебахшад” [1, с.101]. Дар ҷумлаи мазкур истилоҳи **равған** оварда шудааст, ки дар забони авастой «raoghna, raogan» ва дар забони паҳлавӣ «rōghan, rōvn, rōghn» мебошад [160, с.439].

Гулӯ дар забони авастой «gar, garah, griw» ва дар забони паҳлавӣ «galuk, galog» [160, с.312], ки калимаҳои аслии забони тоҷикӣ мебошанд, истифода шудааст. Ин вожа дар «КШ» серистеъмол аст: “Агар бо он (шираи ҷав – Н.Ҳ.) ғарғара кунанд, варами гулӯ ва дарди онро дафъ мекунад” [1, с.341].

Об калимаи аслии тоҷикӣ мебошад, дар тибби суннатӣ он ҳамчун номи даво ва маводи ғизоӣ истифода бурда мешавад: “Об хусусияти поккунандагӣ ва таҳлилдиҳандагӣ дорад” [1, с.673]. Ин истилоҳ дар забони форсии бостон «arī, arus», авастой «ār, aram» ва паҳлавӣ «ār, āb» дучор мешавад [160, с.51].

Оринҷ дар забони авастой «arethna», забони форсии бостон «arashnish» ва паҳлавӣ «āranj» мебошад [160, с.53]. Дар тиб ба маънои аслиаш, яъне, барои ифодаи номи узв ба кор меравад: “**Оринҷ** пайвандгоҳи бозу ва соиди даст аст” [2, с.270].

Оруғ//орук ҳиндуаврупой «reu, reug, hreug», забони лотинӣ «ructus» ва юнонӣ «eregumai» мебошад [160, с.55-56]. Дар тиб ин номи озори меъда аст, ки аз сабаби вайрон шудани хилти он бод тавассути даҳон берун мебарояд: “Вале шири буз ба одамони сардмизоҷ ва тармизоҷ зарар дорад, бодангез аст, боиси **оруғ** ва ҳиккак мегардад” [1, с.147].

Озор//озурдан дар забони авастой «zar, azah» ва паҳлавӣ «āzār, āzaritan, āzārishn, āzārdan» аст [160, с.59]. Истилоҳи **озор** дар тибби суннатӣ ба маънои ранҷ ё дард истифода бурда мешавад: “Бар зидди

заҳри каждум ин давои ба дараҷае устувор аст, ки агар касе тухми инро (туршакро – Н.Ҳ.) хӯрда бошад, ӯ аз ин **озор** ва ранҷ намеёбад” [1, с.245].

Ос дар забони авастой «*asan, asman*» ва паҳлавӣ «*āsi, āsyāg*» аст [160, с.60]. Ин истилоҳ дар тиб ба маънои майда кардан ва кӯфта орд кардани давоҳо истифода бурда мешавад: “Агар онро (туршак – Н.Ҳ.) ос карда, чун сурма ба чашм кашанд, гули чашмро дафъ мекунад” [1, с.90].

Оҳан дар забони авастой «*ayan, ayō*» ва паҳлавӣ «*āsin, ahēn, āsēnēn, āhan*» аст [160, с.74]. Вожаи **оҳан** дар тиб номи даворо ифода мекунад: “Хӯрдани **оҳан** шикамро ба дард меоварад, даҳанро хушк мекунад, дарди сар медиҳад” [1, с.609].

Абру дар забони авастой «*bravat*» ва паҳлавӣ «*brūg, brūk*» мебошад [160, с.77]. Абру номи мӯйи болои косахонаи чашм ва зери пешонии инсон аст ва дар тиб низ ҳамин маъноро ифода менамояд: “Агар ин таркибро (алокузанг – Н.Ҳ.) бимоланд, мӯйи **абруро** мерӯёнад” [1, с.103].

Устухон дар забони авастой «*asti, ast*» ва паҳлавӣ «*ast, astag, astuxān, astaxvān*» мебошад [160, с.88]. **Устухон** номи моддаи саҳти бадани инсон аст, ки вазифаи таҷағро адо менамояд. Ин истилоҳ дар тиб барои ифодаи номи даво ва узви муҳрадорон истифода бурда мешавад: “**Устухони** соқи пояшро (гургро – Н.Ҳ.) бо зақари он якҷо сӯхта, гузошта банданд, барои бавосир даво мебошад” [1, с.105].

Ангушт дар забони авастой «*angushta*», форсии бостон «*angšt*» ва паҳлавӣ «*angušt*» мебошад [160, с.96]. **Ангушт** номи ҷузъҳои ҳаракаткунандаи кафи дасту пойи инсон ва ҳайвонот аст, ки нӯги он дорои нохунҳо мебошад ва дар тиб низ барои ифодаи номи узви мазкур истифода мешавад: “Гурбаро дар кӯза ҷо карда, дар танӯри тафсон ё кӯраи ҳаммом бисӯзанд, то он хокистар гардад, онро бо сирко сиришта, бимоланд, кафидани **ангуштони** дасту поҳоро шифо мебахшад” [1, с.117].

Бозу - дар забони авастой «*bāzu, bāzāush*, форсии бостон «*bāzush, basaush, bāzū*» ва паҳлавӣ «*bāzā*» [160, с.105]. Номи узви инсон аст, ки аз

китф то оринч тӯл кашидааст ва дар тиб ба маънои номи узв ва, ҳамчунин, номи ғизо истифода мешавад: “Бозуҳояш (ғоз – Н.Ҳ.) хушҳазм ва ғизои хуб мебошанд” [1, с.164].

Бача - дар забони паҳлавӣ «vachak, wachag» [160, с.113]. Дар тиб фарзанди инсон ва ҳайвонот, инчунин, номи даворо ифода менамояд: “**Бача**шро (фароштурук – Н.Ҳ.) сӯхта, соида ба хунаш сиришта, ба чашм бимоланд, қуввати биноии чашмро меафзояд” [1, с.88].

Бириштан, бирён кардан дар забони паҳлавӣ «barstan» мебошад [160, с.123]. Вожаи мазкур дар тиб тарзи тайёр кардани давоҳоро ифода менамояд: “Агар онро (ҷавзи бавворо – Н.Ҳ.) **бирён карда**, кӯфта бихӯранд, исҳоли обдорро дафъ мекунад” [1, с.215].

Барг дар забони авастой «varek» ва паҳлавӣ «warg, valg» аст [160, с.124]. Ҷузъи наботот мебошад, ки дар тибби суннатӣ ҳамчун даво истифода бурда мешавад: “Агар кӯфтаи **барги** зуфро занҳо аз тағ бардоранд, дарди бачадонро, ки аз ҳуқна кардан ба ҳам расида бошад, таскин медиҳад” [1, с.430].

Бун дар забони авастой «būnō» ва паҳлавӣ «bun, būn» мебошад [160, с.132]. Ин истилоҳ дар тиб беҳи узвҳои рустаниҳои давоӣ ва аъзои инсонро ифода менамояд: “Зоки сафедро кӯфта бипошанд, барои варами **буни** дандон ва мушакҳои ҳалқ даво мешавад” [1, с.711].

Бинӣ дар забони авастой «vāēna», форсии бостон «nāham» ва паҳлавӣ «wēnīg» мебошад [160, с.145]. Дар тиб номи узви инсон ва ҳайвонот аст: “Инро (заҳраи сангпушт – Н.Ҳ.) ба **бини** беморе, ки иллати саръ гирифта бошад, бимоланд ё бирезанд, шифо мебахшад” [1, с.111].

По дар забони авастой «rādha», форсии бостон «rād» ва паҳлавӣ «rau, rāu» мебошад [160, с.147]. Дар тиб номи узви инсон ва ҳайвон буда, ҳамчун даво низ истифода мешавад: “Агар майнаи онро (шабпаракро –

Н.Ҳ) ба зери **по** бимоланд, қуввати пушти камарро (боҳро) бармеангезад [1, с.90].

Пошна дар забони авастой «pāshna» ва паҳлавӣ «pāshnag, pāshnak» мебошад [160, с.152]. “Қисми ақибӣ кафи пойро чунин ном мебаранд: ақиб - **пошна**и по” [2, с.49].

Понздаҳ дар забони авастой «pāncadasa» ва паҳлавӣ «pānzdah» аст [160, с.155]. Ин номи шумораи мураккаб дар забони тоҷикӣ аст. Дар тибби суннатӣ ҳамчун воҳиди вазн истифода бурда мешавад. Муаллифи «ХТҚ» онро ба 25,9 грамм баробар донистааст: “Миқдори вазнест, иборат аз нисфи сияҳ, ки ба 25,9 г баробар аст” [2, с.325].

Панҷоҳ – дар забони авастой «pāncāsata», форсии бостон «pāncāthat» ва паҳлавӣ «panjāh» [160, с.175]. Дар тибби суннатӣ воҳиди вазнро ифода менамояд: “Миқдори вазнест иборат аз ҳаштӣ қисми манни табризӣ ба дусаду шасту ҳафт грамм баробар аст” [2, с.325].

Имрӯз ин вожа барои ифодаи номи шумора истифода бурда мешавад, ки калимаи аслии мебошад.

Пушт дар забони авастой «parshti, parshta» ва паҳлавӣ «pusht» мебошад [160, с.169]. Ин истилоҳ дар тиб барои ифодаи аъзои таносули мард ва, ҳамчунин, қисми қафои бадани инсон ба кор меравад: “Гӯшти онро (сангпушт – Н.Ҳ.) бихӯранд, чингак шудани узвҳо ва кузозро шифо мебахшад, **пушт** ва боҳ (пушти камар)-ро қавӣ мегардонад” [1, с.111].

Пӯст дар забони авастой «pavasta» ва паҳлавӣ «pōst» аст [160, с.179]. Дар тибби суннатӣ истилоҳи **пӯст** чун узв ва даво истифода мешавад: “**Пӯсти** морро сӯхта, бо равғани зағир даромехта, чанд рӯз ҳамон тавр бимонанду баъд ба носурҳои кӯҳна бимоланд, хеле хуб таъсир мекунад” [1, с.109].

Паҳлу - дар забони авастой «parəsu, pəgəsu» ва паҳлавӣ «pahlūk, pahlug» [160, с.145]. Ин истилоҳ дар тиб барои ифодаи мавзеи беморӣ кор фармуда мешавад: “Агар инро (қивоми зирк – Н.Ҳ.) бо сиканҷабин

(сиркоасал) бихӯранд, дарди гурда, **пахлу** ва сипурзро ҳамон дам таскин медиҳад” [1, с.575].

Тухм -дар забони авастой «taoxman», форсии бостон «taumā» ва паҳлавӣ «tōhm, tohm, tōxm, tōhmāg» [160, с.191]. Дар тиб барои ифодаи даво ба кор меравад: “**Тухми** морро бо сирко ва танакор бисоянду ба доғи пес бимоланд, песро дафъ мекунад” [1, с.108].

Чав - дар забони авастой «yava, yavō» ва паҳлавӣ «yaw, jam, jawēn» [160, с.214]. Вожаи **чав** номи яке аз ғалладонагиҳост, ки дар тибби суннатӣ барои ифодаи номи даво ва, ҳамчунин, воҳиди вазн истифода мегардад: “Агар **чави** кӯфтаре бо челон, сагпистон, анчир ва сунбул пӯхта бихӯранд, барои дарди узвҳои даруни сина ва сурфа давои хубест” [1, с.341].

Чарб//чарбӣ дар забони паҳлавӣ «charb, charbisn» мебошад [160, с.219]. Ин вожа барои ифодаи номи даво ба кор меравад: “**Чарби**аширо гузошта банданд, ҳар гуна дардхоро таскин медиҳад” [1, с.152].

Хоя дар забони авастой «āvaуа», форсии бостон «xāуа» ва паҳлавӣ «хауаг, hāуik» мебошад [160, с.233]. Дар тиб чун номи даво зиёд дучор мешавад: “**Хояи** барзаговро хушконида, баъд бо сӯҳон тарошакардаи он ва ё равғани онро бихӯранд, барои сурфа, сустӣ ва захмҳои қасабаи шуш, захмҳои меъда ва сустии он, инчунин, барои сустии пешоб (сӯзок) давои аҷоибест” [1, с.171].

Дум дар забони авестой «duma» ва паҳлавӣ «dum, dumb» аст [160, с.282]. **Дум** низ номи узви ҳайвоноти гуногун буда, дар тибби суннатӣ барои ифодаи номи даво истифода бурда мешавад: “Чун **думи** онро (гургро – Н.Ҳ.) дар зироат, алафзор ва чарогоҳи гов биёвезанд, ҳарчанд ки гов гурусна бошад, аз он ҷо алаф намехӯрад” [1, с.105].

Дандон дар забони авестой «danta, dantan», форсии бостон «dantan» ва паҳлавӣ «dād, dandān» мебошад [160, с.284]. Дар тибби суннатӣ номи узв ва номи даворо ифода менамояд: “**Дандони** онро (сангпуштро – Н.Ҳ.)

дар миёни мардуми пурозор партоянд, зуд ҳамаи онҳоро пароканда мегардонад” [1, с.93].

Реш - дар забони авестой «rash, raēshyeiti, raēshan» ва паҳлавӣ «rēsh» [160, с.314]. **Реш** дар тиб ба маънои чароҳат истифода мешавад: “Заҳрашро (сангпушт – Н.Ҳ.) бимоланд, варами ҳалқро таҳлил медиҳад ва **реш**ҳои раддии бадфиоли даҳани кӯдаконро шифо мебахшад” [1, с.110].

Зулук, золу дар забони ҳиндуаврупоӣ «gelu», санскрит «jaluka», курдӣ «zalū, zalūg» ва паҳлавӣ «zolug» аст [160, с.318]: “Кӯфтаи **зулук**ро бо сабир (алоэ) сиришта гузошта банданд, донаи бавосирро хушк мекунад” [1, с.129].

Заҳр - дар забони форсии бостон «jathra» ва паҳлавӣ «zahr» [160, с.332]. Дар тибби суннатӣ вожаи **заҳр** хеле серистеъмол аст: Заҳри кайдуми мода аз нари он қавитар аст [1, с.126].

Бодзаҳр (bādzahr) низ аз вожаи форсии «подзаҳр» гирифта шудааст [160, с.333]. Дар «КШ», асосан, вожаи **подзаҳр** истеъмол шудааст: “Таъсири **подзаҳр** ва тарёкҳо ҳам дар сурат ба ҳамин тариқ аст” [1, с.24].

Зиён - дар забони авестой «zyānā, zyanī» ва паҳлавӣ «ziyan, zyan» [160, с.333]. “Дар ин маврид бунафша ва асал бихӯранд, зиёнаш дафъ мегардад” [1, с.215].

Сипурз - дар забони авестой «sperezan» ва паҳлавӣ «spārz, spurz» [160, с.342]. Ин номи узви инсон ва ҳайвонот буда, дар тиб барои ифодаи номи инсон истифода мегардад: “Гӯшташро (фароштурук – Н.Ҳ.) кабоб карда бихӯранд, гирехҳои узвҳои баданро мекушояд, зардпарвин ва бемориҳои сипурзро шифо мебахшад” [1, с.88].

Сар - дар забони авестой «sarah» ва паҳлавӣ «sar» [160, с.353]. Дар тиб номи узв ва даворо ифода менамояд: “**Сари** кӯрмушро сӯзонид, худро ба дудаш бидоранд, душвории шошиданро ба ибро меоварад” [1, с.93].

Сард дар забони авестой «sarətō» ва паҳлавӣ «sart, sard» мебошад [160, с.355]. Вожаи **сард** сифати асли буда, дар тиб барои ифодаи мизочи давоҳо ва ҳайвонот истифода мешавад: “Мизочи ҳамаи навъҳои он (тортанак– Н.Ҳ.) **сард** ва хушк аст” [1, с.131].

Саргин дар забони авестой «saīrya» ва паҳлавӣ «sargōh, sargīn, sargēn» мебошад [160, с.356]. Истилоҳи **саргин** чун номи даво дар тибби суннатӣ зиёд дучор мешавад: **Саргинашро** (хари аҳлӣ – Н.Ҳ.) бо сирко хамир карда, ба пешонӣ бимоланд, хуни биниро қатъ мекунад” [1, с.82].

Сум дар забони авестой «safa», форсии бостон «sumba, sumpra» ва паҳлавӣ «sumb» мебошад [160, с.361]. Ин истилоҳ дар тиб барои ифодаи номи даво истеъмол мешавад: “**Сумашро** сӯхта, занҳои ҳомила дар вақти таваллуд кардан худро ба дудаш бидоранд, зоиданро осон мекунад [1, с.82].

Санг дар забони авестой «asanga», форсии бостон «athanga» ва паҳлавӣ «sang, sag» мебошад [160, с.362]. Истилоҳи **санг** дар номи бемориҳои, ки ҳангоми пайдо шудани он дар аъзои инсон ба вучуд меояд (санги гурда, санги хичак) ва ҳамчун даво истеъмол мегардад: **Сангро**, ки дар даруни мурғ пайдо мешавад, кӯфта бихӯранд, **сангҳои** гурда ва хичак (пешобдонро) майда карда мерезонад [1, с.100].

Шуш дар забони авестой «sushi» ва паҳлавӣ «shush, sush» аст [160, с.378]. Ин вожа дар тиб номи узви инсонро ифода менамояд: “Вале ин (биҳии турш – Н.Ҳ.) ба **шушҳои** суст ва одамони мубталои сурфа зарар дорад” [1, с.307].

Камар дар забони авестой «kamaṅā» ва паҳлавӣ «kamaṅ» мебошад. [160, с.407]. Ин вожа дар тиб барои ифодаи қуввати мардӣ истифода мешавад: “Хояи хурӯсро хушк карда, кӯфта бо зардаи тухми мурғи нимпӯхта бихӯранд, барои қавӣ гардонидани пушти **камар** (боҳ) бисёр пуртаъсир аст” [1, с.99].

Кал, качал дар забони авестой «kaurva» ва курдӣ «keshel» мебошад [160, с.410]. Дар тиб номи беморию ифода менамояд: “Чун навъи сиёҳи болҳояш нуқтаҳои сурх доштаи алокузангро гирифта, дар равған андохта шаш моҳ дар офтоб гузоранд, барои дафъ кардани **качалӣ** (каляра), ки ҳарчанд куҳна шуда бошад, даво мешавад [1, с.104].

Кӯр дар забони паҳлавӣ «kūr» мебошад [160, с.415]. Дар тиб номи беморию ифода менамояд: “Агар шушапро бардавом бихӯранд, **кӯр** мекунад” [1, с.198].

Гардан дар забони авестой «grīvā» ва паҳлавӣ «gardān, gartan» аст [160, с.428]. Дар тиб барои ифодаи номи узви инсон истифода мешавад: “Ва онро (туршак – Н.Ҳ.) танҳо ба **гардан** овезанд, ханозерро барҳам медиҳад” [1, с.245].

Гург дар забони авестой «vəhrka, vəhrkō», форсии бостон «varkāna» ва паҳлавӣ «gurg» аст [160, с.431]. Вожаи **гург** дар тиб барои ифодаи номи даво кор фармуда мешавад: “Мизоҷи **гург** дар дараҷаи севум гарм ва хушк аст” [1, с.104].

Гандум - дар забони авестой «gantuma» ва паҳлавӣ «gantum, gandum» [160, с.443]. Дар тибби суннатӣ номи даворо ифода менамояд: “**Гандумро** хоида гузошта банданд, пучак ва чиртакҳоро мепазонад” [1, с.255].

Гӯш - дар забони авестой «gaosha, ūshi», форсии бостон «gausha» ва паҳлавӣ «gōsh» [160, с.446]. Ин истилоҳ барои ифодаи номи узви инсон ва ҳайвонот ба кор меравад: “Оби онро бо равғани гулисурх даромехта, нимгарм дар **гӯш** чаконанд, дарди ин узвро таскин медиҳад” [1, с.480].

Лаб дар забони форсии бостон «lap-, lab» ва паҳлавӣ «lap, law, lab» аст [160, с.452]. Ин истилоҳ барои ифодаи номи узви инсон ва дар таркиби истилоҳоти номи бемориҳои дар ин узв падид оянда кор фармуда мешавад: “Почаро кӯфта бихӯранд, кафидани **лабро** сиҳат мебахшад” [2, с.497].

Моҳӣ дар забони авестой «masya» ва паҳлавӣ «māhik, māhīg» мебошад [160, с.465]. Дар тиб барои ифодаи номи даво истеъмол мешавад: “Агар **моҳиро** бо шир ё тухми мурғ, ё бо гӯшти ҳайвоноти даштӣ бихӯранд, бисёр зарарнок аст, ба бемориҳои кашолёбанда мубтало мегардонад” [1, с.114].

Мижа, мижгон паҳлавӣ «michak, mizh, mizhag» мебошад [160, с.472]. Дар тиб барои ифодаи номи узв истеъмол мешавад: “Муаллифи китоби «Дастур-ул-аттибо» навиштааст, ки чун решаи себаргаи сафедро дар соя хушк карда, баъд онро дар об ё гулоб бисоянду ба чашм кашанд, **мижаҳои** рехтаро аз нав мерӯёнад” [1, с.254].

Мушк паҳлавӣ «mushk» аст [160, с.474]. Дар тиб номи даворо ифода менамояд: “Санъати он: фарфюн ним дирам, **мушки** холис 1,5 донг, оқирқирҳо як дирам – ҳамаро кӯфта, бехта бо равғани гулихайрии зард бичӯшонанду ба закар бимоланд, давои аҷибест” [2, с.181].

Мағз дар забони авестой «mazga», форсии бостон «mazgh» ва паҳлавӣ «mazga, mazg» аст [160, с.475]. Ин вожа дар таркиби истилоҳоти ифодакунандаи номи даво (мағзи сар, мағзи бодом ва ғ.) хеле зиёд истеъмол шудааст: **Мағзи** сарашро (гурғ – Н.Ҳ.) ба миқдори 0,19 грамм бо шири навдӯшида бихӯранд, саръро манъ месозад [1, с.105].

Мағас дар забони авестой «makhshi» ва паҳлавӣ «makhsh, makas, magas» мебошад [160, с.476]. Ин вожа барои ифодаи номи даво истифода шудааст: “Мизоҷи **мағас** дар дараҷаи якум гарм ва тар аст” [1, с.102]. Дар забони гуфтугӯӣ **мағасро пашша** низ мегӯянд, ки ин калимаи аслии мебошад: **Пашша** - дар паҳлавӣ «pakhshag» аст [160, с.171].

Мӯрча, мӯр дар забони авестой «maoiri», суғдӣ «m'wrch» ва паҳлавӣ «mūr, mūrcag» аст [160, с.481]. Дар тиб ин вожа номи даворо ифода менамояд: “Чун **мӯрро** дар равғани зайтун бичӯшонанд ва он равғанро дар гӯш чаконанд, карӣ, ҷаранг ва бодҳои даруни гӯшро дафъ мекунад” [1, с.155].

Ноф дар забони авестой «nāfa, nabā», форсии бостон «narat» ва паҳлавӣ «nāfag, nāf» аст [160, с.492]. Дар тиб барои ифодаи номи узви инсон истеъмол мешавад: “Ва агар ин равғанро (ҳанзал – Н.Ҳ.) бо заҳраи гов даромехта ба **ноф** бимоланд, ҳамаи кирмҳоро аз шикам мерезонад [1, с.232].

Марг дар забони авестой «mariyatā, mar», форсии бостон «mariyaite, mərəta, mahrka» ва паҳлавӣ «marg, murdan, murtan» мебошад [160, с.468]. Ин вожа барои ифодаи поёни вучуди инсон ба кор меравад: “175 грами онро (даханифаранг – Н.Ҳ.) кӯфта бихӯранд, заҳрхӯрдагонро аз **марг** наҷот медиҳад” [1, с.704].

Истилоҳоти тиббие, ки дар боло зикр намудем, дар «КШ» ва «ХТҚ» сермахсул буда, вожаҳои асли ва фаъоли забони тоҷикӣ маҳсуб меёбанд ва дар тибби муосир низ мавриди истифода қарор доранд. Бояд зикр намуд, ки истилоҳоти мазкур дар давраҳои гуногуни амалкарди забони тоҷикӣ истифода шудаанд. Онҳо дар забони форсии бостон, забони форсии миёна (забони паҳлавӣ, забони авестой ва ғ.) ва гурӯҳи забонҳои эронии муосир мавқеи худро аз даст наводаанд. Ин вожаҳо ба ҷуз калимаҳои маъмулии ин забон буданашон дар забони илм низ ҳамчун истилоҳ барои ифодаи мафҳумҳои соҳаи тиб ва дигар улум истифода шудаанд. Онҳо дар илми тибби суннатии мардуми тоҷик, ки аз осори мамолики гуногуни олам бархӯрдор аст, мавқеи вижаро доро буданд ва барои ифодаи номи аъзои бадани инсон, номи давоҳо, номи бемориҳо ва дигар зерсоҳаҳои илми тиб аз ҷониби олимони соҳа истифода бурда шудаанд.

Бо баробари ин, дар асарҳои Ҳ. Зоҳидов “КШ» ва «ХТҚ» як гурӯҳ истилоҳоти тиббие қорбурд шудаанд, ки дар раванди ташаккули такомули забони тоҷикӣ аз истеъмол баромадаанд. Дар китоби «ХТҚ»-и Ҳ. Зоҳидов ҳангоми шарҳи истилоҳоти тибби суннатӣ мансубияти онҳо ба забонҳои гуногун нишон дода шудааст. Муаллиф як гурӯҳи онҳоро ба

забони форсии тоҷикӣ, ё худ тоҷикӣ ва, инчунин, ба забони форсӣ мансуб меонад. Ин қабил вожаҳо имрӯз дар забони адабӣ ғайрестанд, ё ба маънои дигар истифода бурда мешаванд:

Заҳ *т.* нутфа, бача, фарзандро меноманд [2, с.160]. Ин истилоҳ дар забони муосири тиббии тоҷикӣ истифода намешавад ва дар «ФЗТ» маҷозан ба маънои **зоиш, зоида, нутфа, бача, ҳамл** маънидод шудааст [136, ҷ.1, с.445]. Дар забони адабии тоҷикӣ ин вожа дар таркиби калимаи **заҳдон** (бачадон) барои ифодаи номи узви таносули зан истифода мешавад. Аммо ин калима ба маънои **бача** мавриди истифода қарор надорад.

Ҳафтандом *т.* ин ҳафт узви беруна ва ҳафт узви дохилӣ аст [2, с.578]. Дар «ЛД» ба ин тарик маънидод шудааст: “Ба ҳасби зоҳир аввал сар, дувум сина, сеум пушт, чаҳоруму панҷум ҳар ду даст ва шашуму ҳафтум ҳар ду пой. Ба ҳасби ботин: димоғ, дил, ҷигар, сипурз, шуш, заҳра ва меъда ва баъзе ба ҷойи меъда гурда навиштаанд” [158, ҷ.49, с.230]. Ин истилоҳ вожаи мураккаби аслии забони тоҷикӣ буда, дар тиббии муосир истеъмол намешавад.

Чаҳоррағ *т.* ин иборат аз чаҳор рағ аст, ки ду дар лаби поин ва ду дар лаби боло воқеъ мебошад [2, с.493]. Дар «ЛД» истилоҳи мазкур ба тарикӣ зайл оварда шудааст: “Номи ду рағ дар лаби забарин ва ду рағ дар лаби зерин бошад ва фасди он дар бемориҳои даҳону лиса суд дорад” [158, ҷ.17, с.427]. Яъне, номи рағҳои лаби инсон мебошад, ки бо гирифтани хуни мурдор аз онҳо бемориҳои даҳон ва забони инсонро таъбиҳ менамоянд. Ин истилоҳ дар тиббии муосир ғайримустаъмал аст.

Бақша *ф.-т.* решеро меноманд, ки ба шикам ва гардани мардум бармеояд [2, с.61]. Решеро меноманд, ки ба шикам ва гардани мардум барояд ва онро ба арабӣ нақфа гӯянд [158, ҷ. 11, с.202]. Истилоҳи мазкур дар тиббии суннатӣ ифодакунандаи номи беморӣ буда, ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ мансуб аст.

Балча *ф.* мавзеест, дар рӯйи одамӣ аз канори риш то ба гӯш, он чо мӯй намерӯяд [2, с.64]. Ин истилоҳ барои ифодаи узви инсон ба кор рафта, дар фарҳангҳо мавриди ташреҳ қарор нагирифтааст.

Биёра *т.* рустаниеро меноманд, ки шох ба рӯйи замин давонад, мисли харбуза, тарбуз, бодиринг, каду, хори хасак, печак ва ғ. [2, с.76]. Дар забони муосири тоҷикӣ ба ҷойи он вожаи «палак» ва дар баъзе лаҳҷаҳои он вожаи «биёра» ба назар мерасад.

Бодишном *ф.* сурхии бадоянда аст [2, с.76]. Ин истилоҳ дар «ЛД» ҳамчун калимаи форсӣ маънидод шудааст, ки он аслан исми мураккаб аст ва аз калимаҳои **бод**, **диш** ё **диж**, ки маънои зиштро дорад, инчунин, калимаи **ном** сохта шудааст [158, ҷ.9, с.230]. Аз сабаби он ки дар намуд бисёр зишт аст, ба ин тарик ном гузоштаанд. Дар осори тибби суннатӣ бо номҳои **бодишфом** ё **бодижном** низ ба назар мерасад.

Гар *т.* номи ҷӯшишест, ки ба арабӣ ҷараб меноманд, кӯтур [2, с.118] Дар «ФЗТ» ин калима чун калимаи китобӣ ба маънои реш, хориш, кӯтур [ФЗТ ҷ. 2, с.304] шарҳ дода шудааст. Дар «ЛД» чунин шарҳ меёбад: “Дар истеъмоли кудамо ба маънои беморӣ машҳур аст ва дар тадовили имрӯзӣ ба маънии мубталой бад-он беморӣ аст, ба ҷойи **гарган**, **гаргин**. Маразе аст, ки мӯйҳоро бирезонад ва бадан, хоса ангуштон хориш кунад ва мачрӯҳ шавад ва онро ба арабӣ **ҷараб** гӯянд ва сирояткунанда аст, ба дигарӣ” [158, ҷ. 41, с.137]. Дар забони русӣ **чесотка** ва дар лотинӣ **scabies** [133, с.327] меноманд. Дар тибби муосири забони тоҷикӣ истилоҳи кӯтур маъмул буда, истилоҳи **гар** ба калимаҳои архаистӣ мансуб мебошад.

Гӯг *ф.* донаҳои сахте, ки ба аъзои бадан бармеоянд. Инро арабҳо суълул ва тоҷикон озах меноманд [2, с.118]. Донаи сахте, ки дар аъзо ба ҳам мерасад ва дард намекунад ва арабон **суълул** хонандаш [158, ҷ.41, с.568]. Ин вожа ба қатори калимаҳои архаистӣ гузашта, дар тибби муосир истилоҳи **озах** ва муродифи лотинии он **verruca** [133, с.42] истифода бурда мешавад.

Гуворун т. чӯшишест, дар натиҷаи ғалабаи хилти савдо дар пӯсти одамӣ пайдо мешавад ва рӯз аз рӯз паҳн мегардаду баданро дағал месозад [2, с.118]. Дар «КШ» ин истилоҳ бо ибораи **шукуфаҳои пӯст** ифода гардидааст. Дар тибби муосир онро **псориаз** [133, с.246] меноманд.

Ғамбода т. - бардамидагӣ дар рӯйи шикам [2, с.515]. Беморие, ки ба сабаби ғам хӯрдани бисёр ориз шавад [158, ҷ.32, с.309]. Дар тибби муосир ин бемориро бо истилоҳи **лямблиоз** [133 с.160] ифода мекунанд.

Дул ф.-т. якчанд гиреҳ ва қабзият аст, ки дар рӯдаҳо ва шикам баъди бемории сахт ба ҳам мерасад [2, с.147]. Ва баъзе гӯянд, маразе аст, монанди гиреҳ дар шикам ба ҳам мерасад ва муҳлик аст [158, ҷ. 23, с.88]. Инро дар тибби муосир бо истилоҳи **перитонит** [133, с.222] ифода менамоянд.

Дулум т. чӯшише мебошад дар пӯсти бадан [2, с.147]. Чӯшише бошад бо хориш, ки пӯстро сиёҳ кунад ва онро ба арабӣ **шаро** гӯянд. Форсии шаро бошад ва он чӯшҳои кӯчаку бузург бошад мусаттаҳ (ҳамвор, паҳн), ки каме ба сурхӣ занад ва дар он хоришу сӯзиш бошад, ки бештар авқот дафъатан ва ногаҳонӣ паид ояд ва гоҳ бошад, ки аз он рутуб низ таровад [158, ҷ. 23, с.174]. Ин вожаи архаистӣ аст. Дар тибби муосир онро **аллергия** [133, с.12] меноманд.

Дӯлобия т. ниг.: *Заёбитус* [2, с.149]. Дӯлоб – диапетус, марази қанд [158, ҷ. 24, с.408]. Ин вожа ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ мансуб буда, дар тибби муосир истилоҳи **диабети қанд** мавриди истифода қарор дорад.

Лак т. ниг. ба **дубайла** [2, с.236]. Номи доғе аст, ки дар чашм ва дигар аъзои инсон ба ҳам мерасад. Нуқтае аз сафедӣ, сурхӣ ё сиёҳӣ дар чашм афтад. Сафедӣ ё сиёҳӣ, ки дар чашм паид ояд [158, ҷ.42, с.207]. Инро бо истилоҳи арабии «дубайла» низ ифода менамоянд. Вожаи **лак** ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ мансуб мебошад.

Ол т. номи маразест муҳлик, ки занони навзоидаро то ҳафт рӯз воқеъ мешавад [2, с.323]. Беморие, ки зани навзодаро расад то шаш рӯз пас аз вазъи ҳамл [158, қ. 2, с.153]. Дар тибби муосир ин бемориро бо истилоҳи **эклампсия** [133, с. 174] низ ифода мекунанд.

Фаранг ф.-т. обилаи хабиси раддӣ аст, машҳур ба обилафаранг [2, с.462]. Калимаи **фаранг** шакли форсии вожаи муарраби **фаранҷ** буда, мансуб ба давлатҳои Фарб, махсусан, кишвари Фаронса мебошад, ки ашӯи хоси ин чоро бо калимаҳои **фарангӣ** ё **афрангӣ** ифода менамоянд. Аз ин рӯ, гуфтан мумкин аст, ки **обилафаранг** ё **фаранг** низ беморие мебошад, ки макони пайдоиши он қораи Аврупо аст, ки бо чунин ном зикр мешавад. Ин истилоҳ дар тибби муосир **сифилис** [133, с.271] номида мешавад.

Панҷнор ф.-т. миқдори вазнест иборат аз шаш тӯлаву се моша, ки ба 66,75 г баробар аст [2, с.325]. Номи воҳиди вазн дар тибби суннатӣ мебошад ва шарҳи ин истилоҳ дар фарҳангҳо ба назар намерасад. Ин калимаи таърихӣ мебошад.

Сияҳ ф. миқдори вазнест иборат аз шонздаҳ як ҳиссаи манн, ки ба 52,9 г баробар аст [2, с.391]. Дар фарҳангҳо доир ба ин истилоҳ маълумот дарҷ нагардидааст.

Сер ф. миқдори вазнест дар аҳли Хуросон иборат аз 15 мисқол, ки ба 67,5 г баробар аст [2, с.382]. Аммо дар «ФТЗТ» ин калима иштибоҳан баробари 3,2 кг оварда шудааст: “Сер II سير кхн. миқёси паймоиш, ки ҳар панҷ сер як пуд (16 кг) аст” [137, қ.2, с.32]. **Сер** дар фарҳангҳои муътамади форсӣ баробари 75 г доништа шудааст.

Банак ф.-т. гирехҳои танаҳои дарахтонро меноманд [2, с.64]. Ин истилоҳ шакли хурди калимаи **бан//буни** тоҷикӣ аст, ки дар дарахтон ва гиёҳҳо ба назар мерасад, инчунин, номи меваи дарахте аст, ки аз он қаҳва ҳосил менамоянд.

Обзан т. обери меноманд, ки дар он давоҳо андохта чӯшонидани шуда бошад [2, с.321]. Зарфи филизин ё чӯбин ё сафолин ба андозаи қомати

одамӣ бо сарпӯши сӯроҳдор, ки беморро дар он нишонанду сари вай аз сӯроҳ берун кунанд [158, ҷ. 2, с.25]. Ин истилоҳ барои ифодаи номи зарфе истифода бурда мешуд, ки ба он оби гарм ва давоҳоро омехта мерехтанд ва беморро дар даруни он мегузоштанд.

Пошӯя *т.* он, ки дар оби гарм ё обе, ки давои муфрад ё мураккаб ҷӯшонида бошанд [2, с.325]. Оби гарми холис ё махлут ба хардалу намак ва ғ., ки пойи беморро бад-он шӯянд [158, ҷ. 12, с.52].

Широз *т.* чуғроте, ки обашро ҷудо карда бошанд [2, с.502]. Ин муродифи калимаи **чаккаи** забони гуфтугӯии мардуми тоҷик аст. Дар «ЛД» калимаи зер ба таври зайл маънидод шудааст: “Нонхӯрише, ки шибитро зер карда, бо мост дар машке биёмезанд ва қадре шир бар он резанд ва чанд рӯз бигзоранд, бимонад ва турш гардад, сипас, бо нон хӯранд [158, ҷ.31, с.173]. Ин вожа дар забони тоҷикӣ истеъмол намешавад ва дар тибби суннатӣ барои ифодаи номи даво ба кор рафтааст.

Кашк *т.* - дӯғи хушкида [2, с.228]. Яъне, муродифи калимаи туркии **курут** буда, имрӯз дар баъзе шеваҳои забони тоҷикӣ ба назар мерасад, дар тибби суннатӣ номи даво мебошад.

Кузор *т.-ф.* нештари ҳаҷҷом аст [2, 231]. **Кузор//гузор** –нештари ҳаҷҷомро гӯянд [158, ҷ. 39, с.503]. Дар тиб номи асбобе аст, ки барои гирифтани хуни ҳиҷома ё фасд истифода бурда мешавад. Дар забони адабии тоҷикӣ бемаҳсул аст.

Рифода *т.* матои чанд қабат болои ҳам печонидашуда, ки бар ҷароҳат мебанданд [2, с.342]. **Рифода** порчае, ки бо он ҷароҳатро банданд, рағбанд, хастабанд [158, ҷ.26, с.531]. Ин вожа ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ мансуб мебошад.

Нимбиришт *т.* - нимпухта ва нимбирён [2, с.306]. Каме биришташуда [158, ҷ.47, с.1046]. Дар «КШ» ба ҷойи ин истилоҳ, асосан, вожаҳои «нимбирён» ё «нимпухта» мавриди корбурд аст: “Зардаи онро (тухми мурғ – Н. Ҳ.) нимбирён карда, ё нимпухта бихӯранд, дар бадан

моддаҳои сара пайдо мекунад [1, с.171]. Вожаи мазкур барои ифодаи ҳолати тайёр намудани даво ба кор бурда шудааст, ки бемаҳсул аст.

Обкома *т.* обест, туршмаза... [2, с.322]. Нонхӯриш ва навъе аз гуворишин будааст ба таоми турш ва онро аз нони хушк, гандум ё ҷав, ки дар об хесонидаву муддате барои тахмир дар офтоб мениҳодаанд, ҳосил кунанд ва гоҳе пудина ва тухми карафсу дорчинӣ ва қаранфул ва абозири (ҷамъи арабии калимаи абзор, яъне дар тибб давоҳои дигар) дигар бар он меафзоянд. Ва як қисми онро аз мосту ширу тухми сипанду хаамири хушку сирко мекардаанд ва обкомаро барои тичорат аз шаҳре ба шаҳри дигар мебурдаанд. Мурӣ. Кома. Кума ва муарраби он комих [158, ҷ. 2, с.29]. Ин вожа дар забони адабии тоҷикӣ бемаҳсул буда, ба гурӯҳи калимаҳои таърихӣ мансуб мебошад.

Обхӯра *т.* хӯрдани самари пухтагии пардаарӯсак, иллати дамкӯтаҳӣ, **обхӯра**, яъне, ташнагии доимӣ ва душвории нафасро шифо мебахшад, моддаи сафроро бо воситаи пешоб аз бадан хориҷ менамояд [1, с.413]. Номи даво аст, ки ин истилоҳ имрӯз ғайримустаъмал аст.

Канок *т.* – печиши шикам [2, с.223]. Печиши шикам ва ба арабӣ **заҳир** хонанд [158, ҷ. 40, 227]. Ин вожа дар тибби суннатӣ номи бемориро ифода намуда, ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ мансуб мебошад.

Кашкоб *т.* - оши ҷав [2, с.228]. Ҳар гоҳ дар кутуби тиб **кашқоби мутлақ** гӯянд, мурод кашқоби ҷав бошад ва агар кашқоб аз чизи дигар гуфтан хоҳанд, кашқобро бар он изофа кунанд. Масалан, кашқоби гандум ва ҷуз он гӯянд. Кашқобо, кашқов [158, ҷ. 39, с.560]. Ин вожа дар забони тоҷикӣ бемаҳсул аст.

Кирфӣ *т.* - пӯсти беруни тухми мурғ [2, с.229]. Ин калима ба гурӯҳи калимаҳои таърихӣ мансуб мебошад.

Кохар *т.* - ярақон [2, с.230]. Иллати ярақонро гӯянд [158, ҷ.39, с.85]. Ин бемории ҷигар аст, ки дар тибби муосир бо истилоҳи **зардпарвин**//

желтуха//icterus [133, с.86] маъруф аст. Истилоҳи **кохар** ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ мансуб мебошад.

Махладӣ ф. - нони фатири равғанӣ [2, с.253]. Номи ғизо буда, дар забони тоҷикии адабӣ ғайримустаъмал аст.

Бикир т. гиреҳест, ки дар танаи дарахт пайдо мешавад [2, с.80]. Ин истилоҳ дар фарҳангҳо шарҳ наёфтааст ва он шояд номи як навъи гиреҳ дар вучуди инсон бошад. Ин калима дар забони адабии тоҷикӣ бемаҳсул аст.

Парсут т. иллатест баъзе занонро баъд аз вазъи ҳамл содир мешавад [2, с.325]. Аз ин таркиб (қурси аз панҷангушт тайёршуда – Н. Ҳ.) то се рӯз ба дили наҳор як қурси онро зане, ба иллоти **парсут** гирифта бошад, бихӯрад [1, с.503]. Шарҳи ин истилоҳ дар фарҳангҳо ба назар намерасад.

Пармев ф. бемориест, ки онро дар урф **сӯзок** меноманд [2, с.325]. Маразе бошад, ки онро авом **сӯзок** хонанд, чи ба вақти бавл кардан маҷрои бавл ба сӯзиш дарояд ва ба арабӣ **хурқатулбавл** гӯянд. Ва ё ин калима ба забти Бурҳон ва Рашидӣ маҷхул аст. Ва Рашидӣ гӯяд, зоҳиран, ин лафз ҳиндӣ бошад [158, ҷ. 12, с.237]. Ин вожа дар фарҳангҳои забони тоҷикӣ шарҳ наёфтааст. Ба гурӯҳи калимаҳои таърихӣ мансуб мебошад.

Парюн ф. иллоти пӯст, ки бо хориш мебошад. Инро дар забони тоҷикӣ **гар** номида мешавад, алҳол, **қўтур** ҳам мегӯянд ва ба арабӣ **ҷараб** меноманд [2, с.325]. **Парюн** (пах.) иллоте бошад бо хориш, ки онро **гар** гӯянд ва ба арабӣ **ҷараб** хонанд [158, ҷ. 12, с.309]. Ин вожа ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ мансуб мебошад.

Пинакӣ т. ғунудани сабук аст [2, с.325]. Ҳолате, ки барои шахси хобгирифта, нишаста ё истода даст диҳад, ки сараш паёпай фуруд ояд аз хоб ва аз хоб ҷаҳаду сар рост кунад [158, ҷ. 13, с.788]. Вожаи мазкур дар забони адабии тоҷикӣ маъмул аст ва дар шеваҳои забони тоҷикӣ низ истеъмоли васеъ дорад.

Поғурра *т.* заҳмат ва озорест, ки ба туфайли беморӣ ва заҳмати дигар узве ба ҳам мерасад, монанди чизи кулӯла - ғурра, ки то заҳмати аввал бартараф наравад он чиз барҳам намехӯрад [2, с.326]. **Поғурра** – пилпо, доулфил, поғра, кулан. Ва он маразе аст, ки чун одамӣ ба он дучор гардад, пой омос кунад, то ҳамчанди хикӣ (машки об) шавад [158, қ.12, с.53]. Дар тибби муосир онро истилоҳи **элефантиаз** [133, с.336], ки маънои бемории **филпоро** ифода менамояд, истифода бурда мешавад. Вожаи **поғурра** мансуб ба калимаҳои архаистӣ аст.

Суксуқӣ *ф.* заҳматест одамиро, ки ҳангоми бағоят заиф шудан рӯй медиҳад [2, с.402]. Дарде бошад, ки одамиро ба ғояти заъф пайдо мешавад ва он тапиши диле аст, ки ба андак чунбише ҳаракате ба ҳам расад [158, қ. 29, с.559]. Вожаи мазкур номи беморӣ аст, ки ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ мансуб мебошад.

Тута *т.* донаи захмин аст, ки дар умқи рухсора, дар даҳани мақъад, ё дар даҳани фарҷи зан зоҳир мешавад [2, с.448]. Гӯшти зиёдатӣ бошад, ки гоҳ дар андаруни пилки чашм ва гоҳе дар беруни он барояд ва гоҳ ба сурхӣ ва гоҳ ба сиёҳӣ гарояд ва нарм бувад монанди тути сиёҳи овехта бошад ва гоҳ хун аз вай равон шавад ва гоҳе нашавад [158, қ.15, с.1087]. Ин истилоҳ дар забони адабии тоҷикӣ бемаҳсул аст.

Фоза//фожа *ф.* - хамёза [2, с.470]. **Фож** аст, ки хамёза бошад [158, с.119]. Имрӯз вожаи **хамёза** маъмул аст, аммо **фоза** истифода бурда намешавад. Дар «ФЗТ» шакли **фожа//фож** ба маънои хамёза оварда шудааст [136, қ.2, с.438].

Хала *т.* дарде, ки чун халидани сӯзан, ҷуволдӯз ва ва сих махсус мешавад дар узве [2, с.478]. Ҳар дарде, ки аз мафосилу аъзову аҳшо бархезад ва эҳсоси тирак задан шавад [158, қ.21, с.707]. Вожаи **хала** дар гӯишҳои забони тоҷикӣ маъмул аст. Ин вожа дар тиб барои ифодаи маънои **ҳисси дард** истифода мешавад.

Хесонидан *ф.* ба маънои тар кардани таом аст [2, с.486]. Омехтан ва махлут кардан [158, ҷ.21, с.1006]. Ин истилоҳе аст, ки дар тибби суннатӣ тарзи тайёр намудани даворо, ки бо тар кардан дар об ҳосил мегардад, ифода менамояд. Ин вожа дар забони адабии тоҷикӣ бемаҳсул мебошад.

Хиёрак *т.* қисмест аз варам ва пучак, ки дар каши рон падида меояд [2, с.486]. Қисме аз варам ва дунбал, ки дар буни рон ва зери бағал падида ояд [158, ҷ.21, с.971]. Аз сабаби монанд будани он ба хиёр (бодиринг) ба шакли кӯчак **хиёрак** меноманд. Ин вожа дар забони тоҷикӣ бемаҳсул аст.

Широзия *ф.-т.* навъе аз салъа, ки моддаи он монанди широз мебошад [2, с.502]. Навъе аз салъа ва ғудда. Гиреҳе бедард дар баъзе аз андомҳо [158, ҷ.31, с.176]. Ин истилоҳ ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ мансуб мебошад.

Фагона *ф.* - суқут [2, с.460]. Бачаеро гӯянд, ки пеш аз зоида дар шиками модар мурда бошад, ё пеш аз ваъда соқит шавад, хоҳ аз инсон бошад ва хоҳ аз ҳайвони дигар ва бо кофи арабӣ ҳам гуфтаанд ва ба касри аввал ҳам омадааст ва ба ҷойи нун мим дида шавад, ки **факома** аст [158, ҷ.37, с.301]. Истилоҳи **фагона** дар забони тоҷикӣ бемаҳсул аст.

Сукура *ф.* косаи сафолини кӯчак аст [2, с.486]. Дар кутуби тиббӣ пиёлае аст, ки миқдори муайян мегирад ва, бинобар ин, дар авзон ва мақоили мазкур мешавад ва сукура ва ускура низ меноманд [158, ҷ.29, с.558].

Сурх *т.* - тухми рустанӣ, онро нинаки хурӯс меноманд. Дар тиб иборат аз вазнест аз се ҷави миёна, ки ба 0,516 г баробар аст [2, с.407]. Дар фарҳангҳо ба маънии мазкур шарҳ дода нашудааст ва дар забони тоҷикӣ ба маънои воҳиди вазн бемаҳсул аст.

Обгӯшт *т.* - шӯрбои аз гӯшт бо нахӯд ва лӯбиё пухташуда [2, с.322]. Таоме, ки аз гӯшт ғолибан бо нахӯд ва лӯбиё пазанд ва оби онро ишкана, яъне, тарид кунанд [158, ҷ.2, с.30]. Ин вожа дар тиб номи ғизое аст, ки

хусусияти табобатӣ дорад. Дар забони тоҷикӣ ин вожа бемаҳсул мебошад.

Хӯра т. ниг. ба **ҷузом.** номи маразе аст, ки онро **окила** ва **ҷузом** хонанд [158, ҷ.21, с.923]. Ин истилоҳ дар тиб навъе аз решҳои хӯрандаи аъзои бадан маҳсуб меёбад ва дар забони тоҷикӣ бемаҳсул аст.

Ҳав т.-ф. - об дуздидани захм ва ҷароҳат [2, с.559]. Зардоб ва римеро гӯянд, ки аз захму ҷароҳат бармеояд. Об дуздидани захм ва ҷароҳатро низ гуфтаанд [158, ҷ. 49, с.325]. Ин истилоҳ ҳолати беморию ифода менамояд ва дар забони тоҷикӣ бемаҳсул аст.

Чағола т. - меваи норасида, ғӯра [2, с.492]. Меваи норасидаро гӯянд [158, ҷ.17, с.235]. Дар тиб барои ифодаи номи даво истифода мегардад.

Хулоса, калимаҳои аслии забони тоҷикӣ дар истилоҳсозии тибби суннатии мардуми тоҷику форс, ки дар ғӯшаҳои гуногуни дунё аз тарафи ин мардум мавриди омӯзиши олимону пизишкони форсизабон қарор гирифтаанд, мавқеи вижаро доро мебошанд. Ин қабил истилоҳотро дар тибби муосир истифода бурдан ва дар амал татбиқ намудан мувофиқи матлаб мебошад. Дар замони муосир, ки илми тиб ва нозукиҳои он аз ҷониби пизишкони ватанӣ ба таври назаррас мавриди тадқиқу омӯзиш қарор гирифтааст, ҷорӣ намудани ин гуна истилоҳот ва омӯзиши ҳамаҷонибаи онҳо ба пешравӣ ва инкишофи ин соҳа мусоидат менамояд.

Мо дар тадқиқоти хеш ғурӯҳи истилоҳотеро, ки дар асарҳои табиб ва луғатнигор Х. Зоҳидов истифода шудааст, ба риштаи таҳлил кашидем. Албатта, омӯзиши дақиқи истилоҳоти осори безаволи тибби қадим, ки фарогири зиёди вожагону истилоҳоти тиббӣ мебошанд, дар ин ҷода комёбиҳои бузурги илмиро доро мебошанд.

3.2. Истилоҳоти иқтибосӣ

3.2.1. Истилоҳоти арабии «Канзи шифо» ва «Ҳазинаи тибби қадим»

Вожаҳои қарзӣ ё вомвожаҳо дар таркиби луғавии забонҳои гуногун ҷойи вижаро доро буда, захираи луғавии ин забонҳоро бою рангоранг мегардонанд. Забони арабӣ ҳамчун як забони муқтадири олам ба шумор

рафта, махсусан, дар рушди улуми мухталиф бо вожаву истилоҳоти пурғановати хеш нақши муассир гузоштааст. Ба ҳама маълум аст, ки ин забон яке аз забонҳои қадимтарини дунё мебошад ва дар густариши илму тамаддуни олами Шарқ мавқеи хосро ишғол менамояд. Махсусан, дар илми тиб аввалин осори олимони маъруфи дунё, ба монанди Закариёи Розӣ ва Абуалӣ ибни Сино, ки бунёдгузори ин илм мебошанд, бо забони арабӣ таълиф ёфтаанд. Дар така ба ин асарҳо садҳо осори тибби суннатии мардуми тоҷику форс офарида шудаанд, ки вожаву истилоҳоти осори мазкурро истифода бурдаанд ва дар ин замина истилоҳоти зиёдеро ба вучуд овардаанд. Қайд кардан зарур аст, ки навиштаҳои табиб ва луғатшиноси тоҷик Ҳ. Зоҳидов аз ин осор сарчашма гирифтааст, истифодаву маънидоди истилоҳоти иқтибосии арабӣ низ мавқеи худро доро мебошад. Аксари истилоҳоти «КШ» ва «ХТҚ»-ро вожаву таркибот ва ибораҳои иқтибосии арабӣ ташкил медиҳанд, ки вижагиҳои хешро доро мебошанд.

Бо вучуди он ки калимаҳои иқтибосии арабӣ дар забони илми тоҷикӣ хеле зиёданд, вале то ҳол ба омӯзиши он ба таври мукамал олимони забоншинос тавачҷух накардаанд. Дар ин маврид истилоҳшиноси маъруфи тоҷик Мирзо Ҳасани Султон чунин изҳори ақида менамояд: «Мутаассифона, масъалаи иқтибос ва тарҷумаи қарзии истилоҳот дар забони форсии тоҷикӣ ба истиснои рисолаи арзишманди профессор Т. Бердиева “Назарияи иқтибос (калимаҳои арабӣ дар забони тоҷикӣ)” (Душанбе, 1991) таҳқиқи чандоне нашуда, махсусиятҳои он ҳанӯз ба тариқи шоиста таъйину таҳқиқ нагардидааст» [43, с.92]. Бо ин гуфтаҳои хеш муаллиф пажӯҳиши асарҳои илмӣ ва истилоҳотро дар назар дорад. Истилоҳоти арабиасоси тиббӣ дар «КШ» ва «ХТҚ» дар заминаи осори тибби суннатии мардуми тоҷик фароҳам омада, аз тарафи муаллифи асар шарҳ ва маънидод шудаанд ва ин вожаву истилоҳотро мо мавриди омӯзиш қарор медиҳем. Ин истилоҳот дар давоми асрҳои зиёд аз ҷониби олимони гуногуни олам чамъоварӣ ва офарида шудаанд ва

дар забони илми тибби суннати форсу тоҷик мавқеи муайян пайдо кардаанд. Аксари ин истилоҳот муродифи форсии хешро доро буда, бо вучуди ин, муаллифи асар ба интихоби яке аз онҳо кифоя накардааст. Тавре ки маълум аст, вожаҳои забони арабӣ дар қолабу вазнҳои гуногуни калимасозии забони арабӣ ба забони тоҷикӣ ворид шудаанд, ки имрӯз аксари онҳо дар забони адабии тоҷикӣ мустаъмал мебошанд. Аз ин рӯ, мо чанд истилоҳи «КШ» ва «ХТҚ»-ро, ки баромади забони онҳо ба забони арабӣ мансуб аст, мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Истилоҳи **амроз** шакли чамъи калимаи **мараз** буда, дар тиб ба маънои истилоҳи тоҷикии **бемориҳо** истифода мегардад. Ин истилоҳ дар тибби муосир низ хеле серистеъмол аст, ки дар таркиби истилоҳоти тиббӣ, ба монанди **амрози асаб**, **амрози чигар**, **амрози мардонаву занона** ва ғ. истифода бурда мешавад. Дар таркиби истилоҳоти тибби суннатӣ низ ин вожа зиёд истифода гардида, дар қолаби ибораи изофӣ дар сохтори як қатор истилоҳот чой мегирад: **амрози айн** (чашм), **амрози амъо** (рӯдаҳо), **амрози анф** (бинӣ), **амрози атроф** (дасту поҳо), **амрози кабид** (чигар), **амрози куля** (гурда) [2, с.30-31] ва ғ.

Истилоҳи **алам** калимаи арабӣ аст, ки муродифи вожаи **дард** мебошад. Гуфтаанд, ки **алам** муродифи **вачаъ** (дард) аст [2, с.28]. Калимаи **алам** дар тибби суннатӣ ба маънои дард истифода бурда мешавад, аммо олимони соҳа доир ба маънии ин калима ақоиди мухталиф баён намудаанд, ки дар «ХТҚ» муаллиф ба онҳо ишора кардааст. Дар тибби суннатӣ ин истилоҳ камтар ба назар расида, асосан, ба маънои дард истифода мегардад. **Алам** дар забони тоҷикии адабӣ ба маънои ғаму андӯҳ истифода бурда мешавад, вале чун истилоҳи тиббӣ мавриди истифода қарор надорад.

Истилоҳи **барад** дар тибби суннатӣ барои ифодаи номи беморӣ истифода бурда шуда, калимаи арабист ва маънояш **жола** мебошад: «Тухмашро (тударӣ – Н.Ҳ.) кӯфта, бо об хамир карда, аз рӯ гузошта банданд, **барад** (жировик)-ро нест мекунад» [1, с.228]. **Барад** рутубате аст

ғализ, ки андар пилки чашм гирд ояд ва бифсурад монанди тагарг ва бештар бар зоҳири пилки чашм афтад монанди тагарг ба «Захираи хоразмшоҳӣ» [158, ҷ.10, с.752]. Рутубати ғафси монанди жола сафед аст, ки аксар дар беруни бадан пайдо мешавад [2, с.64]. Вожаи **барад** дар «КШ» истифода шуда, дар тибби муосир мустаъмал нест.

Истилоҳи **бавосир** калимаи арабӣ буда, ҷамъи вожаи арабии *босур* аст, дар «КШ» хеле зиёд ба назар мерасад: “Устухони сӯхтаи онро (хукро – Н. Ҳ.) ос карда, ба **бавосир** бимоланд, онро сихат мебахшад” [1, с.94]. Зиёдатӣ ва донаест (бавосир Н. Ҳ.), ки ба рағҳои мақъад аз хуни савдови ғализ ҳодис мегардад [2, с.54]. **Бавосир** беморие аст, ки аз ба ҳам омадани хилти савдо дар махраҷгоҳ, бинӣ ва лаб гӯштпораи зиёдатӣ ба ҳам мерасад, ки инро дар тибби муосир бо истилоҳи **геморрой**, ки муродифи русии он аст, истифода мебаранд.

Истилоҳи **бусур** дар тибби суннатӣ барои ифодаи номи беморӣ истифода бурда мешавад: “**Бусур** а. донаи кӯчаки обиламонанд аст, ки дар зоҳири бадан пайдо мешавад” [2, с.80]. Дар назди аттибоъ авроми кӯчаке аст ва бархе аз он дамавӣ аст, мисли шаро ва баъзе сафровӣ аст, мисли ғалт ва ҷамра ва навъе савдовӣ мисли ҷараб ва мехча ва баъзе балғамӣ мисли шарои балғамӣ ва бархе моеӣ мисли наффотот ва бархе бодӣ [158, ҷ. 10, с.657].

Истилоҳи **варам** калимаи арабӣ буда, маънояш **барҷастагӣ** ё **бод** дар аъзои бадани инсон мебошад. Шакли ҷамъи арабии он истилоҳи **авром** низ дар осори Ҳ. Зоҳидов зиёд ба мушоҳида расида, дар тибби муосир низ мустаъмал аст: “Ба варамҳо (сӯхтаи алокузангро – Н. Ҳ.) гузошта банданд, онҳоро таҳлил мекунад” [1, с.103]. Дар «ЛД» истилоҳи **варам** чунин маънидод шудааст: “**Варам** а. омос ва он дар истилоҳи пизишкӣ иборат аст аз моддае, ки дар андаруни ҷирми узв тавлид ва сабаби афзоиши ҳаҷми узв ба шакли хорич аз ҳадди табиӣ шавад [158, ҷ.49, с.170]. Дар тиб барҷастагиеро аз сабаби ҷамъ шудани бод ё яке ахлооти чаҳоргона дар бадани инсон ба вучуд меояд, меноманд.

Истилоҳи **малайла** вожаи арабӣ буда, ҳолати беморро ифода менамояд ва дар «ХТҚ» ба тариқи зайл маънидод шудааст: “Дар истилоҳи тиб ҳолатест монанди таб, ки бо он тафсу ҳарорат омехтааст, вале ба дараҷаи таб намерасад [2, с.247]. Дар «ЛД» вожаи мазкур чунин шарҳ ёфтааст: “Дар тиб ҳолати миёни табу тандурустӣ, яъне, ҳарорати кам бо касолату (сустӣ) иъё (душворӣ)” [158, ҷ.45, с.1127]. Муаллифи «ХТҚ» иштибоҳан **малила** хонда, онро ба забони тоҷикӣ нисбат додааст, ки ғалат мебошад.

Истилоҳи **саръ**, ки маънояш **афтодан** мебошад, дар «КШ» хеле зиёд истифода шудааст, ки номи беморӣ мебошад: “Инро (ҳанзалро – Н. Ҳ.) бихӯранд, ҳамаи бемориҳои аз хунукӣ баамаломатаи вобаста ба сарро аз ҷумла: **саръ** (припадка), фаромӯшхотирӣ ва фуромадани назлаҳои куҳнаро ба чашм манъ мекунад” [1, с.231]. Дар истилоҳи тиб суддаи ғайритомест, ки дар батнҳои (хонаҷаҳои) мағзи сар ва маҷроҳои асабҳои он ба ҳам мерасад монев мешавад узвҳои нафсонияро дар ҳаракат ва амали табиӣ худ [2, с.370]. Маънои ин калима афкандан аст. Дар тибби муосир истилоҳи **эпилепсия** (дастгир кардан) ин бемориро ифода менамояд. Дар таълифи «КШ» ҳангоми баёни ин вожаи арабиасл муаллиф кӯшиш намудааст, ки муродифи русии он **припадка**-ро низ истифода барад (баъд аз калима дар қавсӣ), ки маънояш **афтидан** мебошад. Ҳангоми таҳлили калима маълум мешавад, ки аз рӯйи маъно низ ин калимаҳо ба ҳамдигар наздик, яъне, муродиф буда, ҳолати гирифтории беморро ифода менамояд.

Истилоҳи **саратон** дар тибби суннатӣ ифодакунандаи номи беморӣ мебошад. Дар «КШ» ин истилоҳ ба таври васеъ истифода гардидааст: “Тухмашро (тударӣ – Н. Ҳ.) кӯфта, бо об хамир карда, аз рӯ гузошта банданд, **саратони** дохилиро таҳлил медиҳад” [1, с.229]. Ин калима арабӣ буда, маънояш харчанг аст. Дар тиб номи бемориеро меноманд, ки як шакли варам ё реши бадфиол аст, ки шакли харчангро дошта, ба ҳар тараф паҳн мешавад. Дар «ЛД» ин истилоҳ ба тариқи зер маънидод

шудааст: “Истилоҳи пизишкӣ. Номи варами савдовӣ, ки сахт бошаду ҳар рӯз бузургтар шавад ва рағҳои сурху сабз мисли пойи саратон дар он зоҳир бошад” [158, ҷ. 29, с.462]. Ин истилоҳ дар забонҳои русӣ **рак** ва ҷиҳодӣ **карцинома** [133, с.114], ки маънои мазкурро ифода менамояд, истифода мегардад. Дар тибби муосир низ бо ҳамин ном маъруф аст.

Истилоҳи **ханозир** шакли ҷамъи калимаи **хинзир** (хук) мебошад, ки номи бемориро ифода мекунад: “Ҳокистари ҷуғрофиёгон (мурғоб – Н. Ҳ.) гузошта банданд, **ханозерро** (хукгардан) таҳлил медиҳад” [1, с.166]. Истилоҳи мазкур дар осори муаллиф зиёд ба кор рафта, дар замони имрӯза маъмул нест. Дар «ФТЗТ» ин калима ба шакли **ханозир** омада тариқи зайл шарҳ дода шудааст: «Ханозир бемориест, ки ғадудҳои сахт дар тағи гулӯ ва гардан пайдо шуда, мадда карда, чароҳат ба вучуд меоранд [137, ҷ.2, с.424]. Дар забони русӣ калимаи **золотуха** ин истилохро ифода менамояд. Дар «ЛД» ин истилоҳ ба тарзи **ханозир** шарҳ дода шудааст: «Андар омосҳо, ки онро ба тозӣ **ханозир** гӯянд, ин иллатро ба порсӣ хук гӯянд» [158, ҷ. 21, с.745]. Шакли дурусти вожа **ханозир** буда, муаллифи «КШ» бо иштибоҳ онро **ханозер** хондааст.

Истилоҳи **фолич** шакли ҷамъи вожаи фалаҷи арабӣ аст, ки номи бемориро ифода менамояд: “**Фолич** (шах шудани нимаи бадан ба дарозӣ)-ро шифо мебахшад” [1, с.199]. Ин истилоҳ дар ифодаи навъҳои гуногуни аз кор мондан ё шах шудани яке аз узвҳои инсон ба кор меравад, ки, асосан, вобаста ба асаб мебошад. Дар истилоҳи муосири тиб низ ин истилоҳ мавриди истифода қарор дорад. Дар «КШ» муродифоти тоҷикии он, ба монанди **шахшӯлӣ** ё **карахтии узв** низ истифода шудааст.

Истилоҳи **ҳасу**, ки ифодакунандаи тарзи истеъмоли даво аст, дар «ХТҚ» ба тариқи зайл шарҳ ёфтааст: “**Ҳасу** а. - шӯрбо ва ғайраи рақикро андак-андак хӯрдан” [2, с.577]. Дар «ЛД» низ ин вожа ба ҳамин маъно меояд: “Он чӣ аз шӯрбо ва ҷуз он ки андак, андак-андак ошоманд [158, ҷ. 19, с.214]. Ин вожа дар забони тоҷикӣ бемаҳсул аст.

Истилоҳи **чамра** калимаи арабӣ буда, маънояш ахгари оташ мебошад ва номи бемориро ифода менамояд. Ин истилоҳ дар «КШ» зиёд истеъмол шудааст: “Реши муҳликеро, ки **чамра** (карбункул) (заҳраи барзагов – Н. Ҳ.) ном дорад, шифо мебахшад” [1, с.169]. Саргини тифли майдари ба реши **чамра** (карбункул), ки муҳлик аст, бимоланд, онро сихат мебахшад [1, с.162]. Азбаски ин ҷароҳати хеле дарднок ва сӯзишнок мебошад онро ба оташ шабеҳ додаанд. Ё истилоҳи дигаре, ки дар тиб **оташак** мегӯянд, чунин хусусиятро доро мебошад.

Дар баробари нишон додани усули табобат дар «КШ» муаллиф дар бораи номи беморӣ низ маълумоти мухтасар медиҳад ва ин барои муайян намудан ва оммафаҳм шудани истилоҳоти мавриди баррасӣ ёрӣ мерасонад. Муаллиф дар шарҳи истилоҳи **чамра** ба хатарнок будани ин беморӣ ишора намудааст, ки ин яке аз хусусиятҳои услуби нигориши Ҳ. Зоҳидов дар асар ба шумор меравад.

Истилоҳи **ҷароҳат** калимаи арабӣ буда, дар тибби суннатӣ ба маънои захм ё реш истифода бурда мешавад: “Агар онро (пешоби шутурро - Н. Ҳ.) дар гӯш чаконанд, захм ва **ҷароҳати** онро беҳ месозад” [1, с.197]. Бо баробари ин калима муродифи тоҷикии он **реш** низ дар бисёр маврид истифода шудааст.

Умуман, дар осори Ҳ. Зоҳидов истифодаи истилоҳоти арабиасле, ки барои баёни номи бемориҳо истифода мешаванд, хеле фаровон мебошанд, ки **истиско** (водянка) [1, с.190], **исхол** [1, с.174], **қулинҷ** [1, с.190], **носур** [1, с.197], **сил** [1, с.191], **суосӣ** [1, с.188], **тасаммум** [1, с.190], **таб** [1, с.186], **шаро** (аллергия) [1, с.121], **саъфа** [1, с.97] ва ғ. аз ҷумлаи онҳо мебошанд.

3.2.1.1. Истилоҳоти арабии номи аъзои инсон

Истилоҳоти арабии номи аъзои бадани инсон дар осори Ҳ. Зоҳидов хеле зиёд буда, ин гурӯҳи истилоҳот барои ифодаи мавқеи бемориҳо дар аъзои инсон истифода бурда мешаванд.

Истилоҳи **асаб** вожаи арабӣ буда, риштаҳои сафедранги ба мағзи сар пайвастро, ки ҳиссу ҳаракати инсон тавассути он сурат мегирад, ифода менамояд. Ин истилоҳ дар «КШ» зиёд истифода шуда, онро дар мисолҳои зер мушоҳида намудан мумкин аст: “Хоҳ инро (заҳраи гург–Н. Ҳ.) бихӯранд ва хоҳ бимоланд, барои дафъ кардани чингакшавии узвҳо, саръ (припадка), кузоз (столбняк), кашида шудани **асаб**, хусусан, ки аз сардӣ бошад, давои ачибест” [1, с.105]. Дар «ФТЗТ» ин вожа ба тариқи зайл шарҳ дода шудааст: “**Асаб** а. пай ё торҳои борик, ки аз мағзи сар ба тамоми узвҳои бадан паҳн шудааст ва ҳиссу ҳаракат дар аъзои бадан аз он вобаста аст” [137, ҷ.1, с.81]. Ин истилоҳ дар тибби муосир низ истифода шуда, ба ҳамин маъно меояд.

Истилоҳи **бадан** номи аъзои инсон мебошад, ки онро муаллифони фарҳангҳо, аз ҷумла, «ФЗТ» тан, тана номидаанд [136, ҷ.1, с.126]. Дар «КШ» ин истилоҳ сермаҳсул аст: “Асалро бихӯранд, **баданро** аз моддаҳои зарарноки нодаркор пок месозад” [1, с.182]. Дар «ЛД» дар шарҳи ин вожа чунин оварда шудааст: “**Бадан** а. – тан. Ғайр аз сар ва ғайри мақтал аз тан ҳамчу дастҳо ва пойҳо ва монанди он ё мутлақи узв аст, ё хос аст ба аъзои ҷузур” [158, ҷ.10, с.766]. Истилоҳи мазкур дар забони тоҷикӣ мустаъмал аст.

Истилоҳи **бакорат** дар осори Ҳ. Зоҳидов истифода шуда, калимаи арабӣ мебошад. Истилоҳи **бакорат** дар якҷанд маврид дар «КШ» ба назар мерасад: “... ҷавонзанҳое, ки **бакораташон** (дӯшизагиашон) рафта бошад, аз тағ бардоранд (пардаи даруни пӯсти тухми мурғро – Н. Ҳ.), аз нав духтар мегарданд” [1, с.173]. Ин калима аз калимаи **бикр** (тоза, пок)-и арабӣ буда, барои духтароне, ки ҳанӯз бо мард мубошират накардаанд, истифода бурда мешавад.

Истилоҳи **боҳ** калимаи арабӣ аст ва маънои он дар фарҳангҳо орамидан бо зан, никоҳ оварда шудааст. Ҳамчун истилоҳи тиббӣ қуввати шаҳвонии мард ё занро ифода мекунад: “Агар инро (асал – Н. Ҳ.) бо мустако бихӯранд, меъда, иштиҳои таом ва **боҳ** (пушти камар)-ро қувват

мебахшад [1, с.183]. Ин калима ба гурӯҳи калимаҳои кухна дохил шуда, айни ҳол истифода бурда намешавад.

Истилоҳи **закар** арабӣ буда, номи узви таносули мардон, яъне, олати марди ро ифода менамояд, ки истифодаи ин истилоҳ дар «КШ» зиёд дида мешавад: “Равғани онро (товусро – Н. Ҳ.) бар камар, **закар** ва мақъад (махраҷгоҳ) бимоланд, боҳро қувват мебахшад” [1, с.123]. Ин истилоҳ дар забони тоҷикии муосир истифода бурда намешавад.

Истилоҳи **меъда** номи узви дохилии инсон мебошад, ки ба забони арабӣ мансуб аст. Ин истилоҳ дар «КШ» истифода шуда, дар боби хусусиятҳои давоии гӯшти бедона чунин оварда шудааст: “...гӯшти он (бедона – Н.Ҳ.) яке аз беҳтарин гӯштҳои парандаҳо мебошад, зуд аз **меъда** мегузарад” [1, с.112]. **Меъда** яке аз узвҳои асосии инсон (аъзои раиса) мебошад, ки барои нигоҳдорӣ, гувориш ва ҳазми ғизои тановулшуда хизмат мекунад. Дар забони тоҷикии адабии муосир ва дар тиб ҳамчун истилоҳ роиҷ аст.

Истилоҳи **мақъад** калимаи арабӣ буда, маънояш нишастангоҳ аст ва дар тибби суннатӣ ба маънои дубур истифода бурда мешавад: “Бо пешоби гарм **мақъадро** бишӯянд, варами онро таҳлил медиҳад” [1, с.197].

Истилоҳи **ҳалқ** низ дар тибби суннатӣ истифода гардида, номи узви инсон мебошад: “Заҳраашро (сангпушт – Н. Ҳ.) бимоланд, варами **ҳалқро** таҳлил медиҳад” [1, с.110]. Ин истилоҳ ба маънои ханҷараи қисми поёни гулӯ дар забони тоҷикии адабӣ ба қор бурда мешавад.

Истилоҳи **фарҷ** калимаи арабӣ аст, ки маънояш сӯроҳӣ мебошад. Истилоҳи мазкур дар тибби суннатӣ ҳамчун номи узв, яъне, ба маънои шармгоҳи зан истифода бурда мешавад: “Тухмашро (тухми ғоз – Ҳ. Н.) нимгарм карда, бо равғани зайтун даромехта, занҳо ба даруни фарҷи худ чаконанд, ҳайзи бандгаштаи онҳоро мекушоянд” [1, с.164].

Дар «КШ» вожаҳои ифодакунандаи номи узвҳои инсон ғолибан ба калимаҳои аслии забони тоҷикӣ ифода шудаанд. Гурӯҳи дигари номи

узвҳои инсон бо сабаби мустаъмал набудани калимаҳои аслии забони тоҷикӣ аз муродифоти арабӣ истифода гардидаанд.

3.2.1.2. Истилоҳоти арабии ифодакунандаи ахлот, рутубат ва моддаҳои бадани инсон

Истилоҳоти иқтибосии забони арабӣ, ки номи ахлот, рутубат ва моддаҳои бадани инсонро ифода менамоянд, дар «КШ» ва «ХТҚ» ба миқдори зиёд истифода шудаанд. Ин қабил истилоҳот барои ифодаи номи рутубатҳои қисми инсон, яъне, рутубат (намӣ) ва ахлоти баданро, ки аъзои раиса (майна, дил, чигар, гурдаҳо) ҳосил менамоянд, фаро мегирад. Доир ба истилоҳи **рутуботи бадан** дар фарҳангҳои тиббӣ маълумот дода шудаанд. Ҳамчунин, дар «ЛД» бо таърифи ба осори тибби қадим он тариқи зайл ташреҳ гардидааст: “**Рутуботи бадан** - ва он бар ду қисм аст: аввал ахлот, ки он ахлоти писандида аст. Ва дувумӣ ба ду қисм аст: фузул ва он ахлоти мазмум аст ва ғайри фузул [158, ҷ.26, с.509].

Дар «КШ» истилоҳоти ифодакунандаи номи рутубат, ки аз иқтибосоти арабӣ иборатанд, тариқи зайл баррасӣ кардан ба мақсад мувофиқ аст:

Истилоҳи **арақ** калимаи арабӣ буда, рутубате аст, ки аз масомҳои пӯсти инсон ихроҷ мешавад ва дар «КШ» истилоҳи мазкур ба ин маъно ба тариқи зайл оварда шудааст: “...агар ин мумро (муми занбӯри асалро – Н. Ҳ.) сӯхта дудашро бигиранд, беморони табро **арақ** меоварад” [1, с.191]. Дар «ФЗТ» шарҳи вожаи **арақ** чунин аст: “**Арақ** а. қатраҳои обе, ки аз пӯст мебарояд” [136, ҷ.1, с.80]. Арақ моеи мураккаб аз об, намак, авраҳо ва ғ., ки ғуддаҳои зерипӯстӣ тарашшӯх мешавад [158, ҷ.34, с.171]. Ин истилоҳ ба маънои мазкур дар забони тоҷикӣ маъмул аст. Ба ғайр аз ин маъно калимаи **арақро** ба маънои бухори давоҳо ва машруботе, ки тариқи бухор истеҳсол карда мешавад, истифода мебаранд.

Истилоҳи **балғам** номи яке аз хилтҳои чаҳоргонаи бадани инсон мебошад: “Тухми онро (тӯдариро - Н. Ҳ.) як шабонарӯз дар об тар карда, баъд дар ҳамон об чӯшонида, сонӣ полида соф карда, дар халтача баста,

дар мағзи хамир гирифта, пухта бихӯранд, ахлоти часпаки дар даруни сина ва шуш бударо ба воситаи қай ва дар намуди **балғам** дафъ мекунад” [1, с.228]. Истилоҳи мазкур дар тибби муосир истифода бурда шуда, дар забони адабии тоҷикӣ мустаъмал мебошад.

Истилоҳи **манӣ** ба маънои оби пушти инсон аст, ки дар тибби суннатӣ истифода мегардад: “Гӯшти хурӯси чавон **маниро** соф ва зиёда мекунад” [1, с.99]. Вожаи **манӣ** муродифи калимаи **нутфа** буда, дар забони адабии тоҷикӣ ё дар забони илмии тоҷикии муосир чун истилоҳ истифода бурда намешавад.

Истилоҳи **назла** дар тибби суннатӣ ба маънои бемории зуком истифода бурда мешавад: “Ин кирмо (кирми лойхӯракро - Н. Ҳ.) пачақ карда, гузошта банданд, варами забонро ва ҳалқро таҳлил медиҳад, рехта шудани **назлаҳоро** манъ мекунад” [1, с.87]. Истилоҳи **назла** дар «ХТҚ» чунин ташреҳ дода шудааст: “**Назла**, яъне, як бор фуруд омадан аст. Ин бемориест, фузлаҳои тар аз ду батни (хоначаи) муқаддами мағзи сар ба ҳар узви поёни, ки бирезад” [2, с.294]. Ин калима дар забони арабӣ ба маънои номи беморӣ, яъне, зуком истифода бурда мешавад. Ин истилоҳ имрӯз дар тиб мустаъмал нест.

Истилоҳи **нутфа** низ дар «КШ» ба назар мерасад: “Мағзи сарашро (гурба – Н. Ҳ.) сӯхта, дудашро бигиранд, барои резонидани **нутфа** аз бачадон дору мебошад” [1, с.118]. Ин калима маънои оби софро дорад. Дар тиб ин истилоҳ ба маънои оби пушти мард (манӣ) истифода бурда мешавад. Дар «ХТҚ» ин истилоҳ чунин маънидод шудааст: “Нутфа - оби манӣ, ки аз он фарзанд ҳосил шавад. Инро дар тибби ҳозира **сперматазоид** меноманд” [2, с.317].

Истилоҳи **савдо** дар луғат маънояш сиёҳ буда, дар тибби суннатӣ ба маънои номи хилти сиёҳ, ки зиёд гаштани он дар бадани инсон боиси гирифтории инсон ба девонагӣ мегардад, истифода бурда мешавад: “Равғанаширо (мурғи хонагӣ – Н. Ҳ.) бихӯранд, саҳтиҳои баданро мулоим мекунад ва моддаи **савдори** ихроҷ мекунад” [1, с.99]. **Савдо** истилоҳе аст,

ки номи яке аз ахлоти чаҳоргонаро ифода менамояд. Аз сабаби он ки ин хилт ранги сиёҳ дорад, бо ин калима ифода меёбад. Ин истилоҳ ба ғайр аз истилоҳи ифодакунандаи ахлот боз номи беморию низ ифода менамояд. Маразе аст бар пушти одамӣ, ки сӯзишу хориш дорад ва дер кашад [158, ҷ. 29, с.702]. Истилоҳи **савдой** дар тиб номи бемории рӯҳӣ аст, ки дар натиҷаи афзоиши ин рутубат ба амал меояд.

Истилоҳи **сафро** дар тиб номи хилти зардрангро ифода менамояд: “Барои манъ кардани исҳоли сафровӣ, бемориҳои аз **сафрои** сӯхта ходисгашта даво мебошад” [1, с.148]. Дар «ЛД» вожаи мазкур чунин шарҳ ёфтааст: “Моеи зардранг ва талх, ки аз кабид (чигар) тарашшух мешавад” [158, ҷ. 32, с.247]. **Сафро** низ ифодакунандаи номи яке аз ахлоти чаҳоргона буда, шакли таъниси калимаи асфар (зард) мебошад.

Истилоҳи **хилт** дар «КШ» ба маънои моддаҳои бадани инсон истифода мешавад: “Агар инро бихӯранд (гӯшти харро – Н.Ҳ.) ба қавле дар бадан хилти (моддаи) ғафс пайдо мекунад” [1, с.93]. Дар «ФЗТ» калимаи **хилт** ба тариқи зайл шарҳ дода шудааст: “**Хилт** а. яке аз моддаҳои чоргона: хун, савдо, сафро ва балғам, ки гӯё ҳама бемориҳо аз онҳо сар мезанад” [136, ҷ.2, с.478]. Шакли чамъи ин калима ахлот аст. Дар тибби суннатӣ ин истилоҳ ба ифодаи маънои яке аз моддаҳои моеи ҷисми инсон, ки аз чор қисм иборатанд, истифода бурда мешавад.

3.2.1.3. Калимаҳои иқтибосии арабӣ дар таркиби истилоҳоти номи давоҳо

Гарчанде дар «КШ» Ҳ. Зоҳидов кӯшиш намудааст, номи гиёҳҳо, ҳайвонот ва унсурҳои дигари табиатро бо калимаҳои оммафаҳми аслии тоҷикӣ ифода намояд, аммо истилоҳоти арабие, ки имрӯз нисбат ба тоҷикии он омитаранд, ин имкониятро маҳдуд кардаанд, дар заминаи чанд вожаи арабиасли забони тоҷикӣ мушоҳида намудан мумкин аст.

Истилоҳи **асал** калимаи арабӣ буда, вожаи *ангабин* муродифи тоҷикии он аст, дар «КШ» хеле зиёд мавриди истифода қарор гирифта, дар байни мардум низ ба таври васеъ паҳн гаштааст. Муродифи тоҷикии он *ангабин* ё *ангубин* танҳо хоси адабиёти бадеӣ мебошад. Дар тибби

суннатӣ **асал** ҳамчун номи даво истифода шуда, *ангабин* танҳо дар истилоҳоти мураккаби *сиканҷабин*, *хушканҷабин*, ки инҳо низ шакли муарраб мебошанд, ба назар мерасад [1, с.336]: “Дар ин ҳолат **асал** бихӯранд зиёнаш дафъ мегардад, ё бо асал ҳамроҳ карда бихӯранд” [1, с.336]. Вожаи *шаҳд* низ муродифи арабии калимаи **асал** мебошад, дар ифодаи баъзе истилоҳот, ба монанди *шаҳдоб* (асалоб) [1, с.332] истифода бурда шудааст.

Истилоҳи **ақоқир** дар «ХТҚ» ба таври зайл маънидод шудааст: “**Ақоқир** а. ҷамъи аққор, ки ба маънои давоҳои аз бех ва решаи наботот гирифта шудааст, мебошад [2, с.49]. Истифодаи ин истилоҳ дар «КШ» ба назар намерасад. Дар «ЛД» истилоҳи мазкур ҳамчун номи гиёҳхӯе, ки аз беҳи рустаниҳо гирифта шуда, чун дору дар тиб истифода бурда мешаванд, ташреҳ гардидааст: “Адвия, ки қисми беҳи наботот аст” [158, ҷ. 34, с.351].

Истилоҳи дигари арабӣ **ақул** аст, ки номи даво мебошад. Ин истилоҳ низ дар «КШ» истифода нашуда, дар «ХТҚ» ба ин тариқ маънидод мешавад: “**Ақул** номи доруеро меноманд, ки даруни рафтаистодаро бибандад ва аз рафтан боздорад” [2, с.49]. **Ақул** ҳар доруе, ки шикам бибандад [158, ҷ. 34, с.379]. Яъне, ба маънои доруи қабзкунанда аст дар тиб. Ин калима низ ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ гузаштааст.

Истилоҳи **асир** калимаи арабист ва чунин маънидод шудааст: “Обест, ки аз гиёҳи тар ва меваҳои тару тозаро кӯфта, фишурда гирифта шуда бошад. Инро ба тоҷикӣ фишурда ё афшура меноманд. Маънои калимаи **асир** ҳам фишурда аст” [2, с.41]. Ин истилоҳ дар «КШ» ба шакли *усора*, ки маънояш фишурдашудаи оби гиёҳ ё меваҳо, яъне, афшура мебошад, ба назар мерасад. Аммо дар забони тоҷикии адабӣ калимаи **асир** ба маънои шарбат ё оби мева истифода бурда намешавад. Дар тибби суннатӣ ин вожа дар шакли *усора* хеле фаровон мавриди истифода

карор гирифтааст: “Усорай инро (сафедор – Н. Ҳ.) бо асал даромехта, ба чашм кашанд, торикии чашмро дафъ мекунад” [1, с.277].

Истилоҳи **физо** дар тиб барои ифодаи хӯрок истифода мешавад ва барои нашъунамои тан аҳамият дорад. **Физо** аз модда ҳосил мешавад [1, с.13]. Дар тиб ин истилоҳ ба маънои моддаҳои қувватбахши нафсонӣ истифода мешаванд.

Истилоҳи **маъҷун** номи даво мебошад, ки дар «КШ» хеле зиёд истифода бурда шудааст: “Бо асал **маъҷун** сохта, аз он ду грамм бихӯронанд, фоида дорад” [1, с.128]. Дар истилоҳи тиб кӯфтаре меноманд, ки бо асал ё бо қивоми қанд даромехта бошанд, хоҳ вай таъми хуш дошта бошад, хоҳ талх бошад, ба хилофи гувориш (ҷувориш), ки дар он хушмаза будан шарт аст [2, с.254]. Ҳамин тавр, номи давои мураккаб буда, маънои он сиришташуда ва ё омехташуда мебошад. Имрӯз дар забони тибби муосир ин истилоҳ истеъмол намегардад.

Вожаи **марҳам** дар забони арабӣ маънои борони заиф ё нармро ифода менамояд. Дар тиб давоҳои молиданӣ ба чироҳатро бо ин истилоҳ ифода менамоянд: “Чун саргини кабу́тарро бо орди гандум ва оби гарм, камтар қатрон (дэготъ) марҳам сохта, се шабонарӯз ба доғи пес гузошта банданд, дар бобати дафъ кардани пес бағоят пуртаъсир аст” [1, с.85]. Марҳам - доруест, ки бар чароҳат, захмҳо ва варамҳо мегузоранд, барои неку шудани онҳо [2, с.250].

Истилоҳи **наъно** барои ифодаи номи даво ба кор меравад: “Дар ин ҳолат (зарари май ба меъда – Н.Ҳ.), **наъно**, сирко ва ҳамчунин нонхӯришҳои турш бихӯранд, ислоҳи зарар менамояд” [1, с.175]. Гиёҳе муаттар ва мокул аз чинси пудина, ки пизур низ гӯянд [158, ҷ. 48, с.636]. Ин калима арабӣ буда, онро тоҷикон пудинаи боғӣ меноманд.

Истилоҳи **ҳабб** дар тибби суннатӣ номи даво аст ва дар «КШ» серистеъмол аст: “Чун хуни онро (сангпуштро – Н.Ҳ.) бо орди чав ва асал ҳамир сохта, он ҳамирро ба андозаи мурч ҳабҳо баста, баъд ҳангоми субҳ як **ҳабб**, ҳангоми шом як **ҳабб**, инчунин, пагоҳи дигар як **ҳабб**

бихӯронанд, барои иллоти саръ давои бемисл аст” [1, с.110]. **Ҳабб** калимаи иқтибосии арабӣ буда, маънояш дона мебошад. Дар истилоҳи тибби суннатӣ **ҳабб** ин доруе аст, ки аз омезиши давоҳои гуногун дар шакли дона сохта шудааст ва тибби муосир ин истилоҳ васеъ истифода бурда мешавад.

Истилоҳи **ҳилтит** низ номи даворо ифода менамояд: “Мӯрчагон аз дуди гӯгирд, захираи гови нар, қатрон ва **ҳилтит** мегурезанд” [1, с.156]. Дар «ЛД» ин вожа чунин маънидод шудааст: “**Ҳилтит** - ангуза, самғ, уштурғоз” [158, ҷ. 19, с.774]. Ин истилоҳ ба маънои шираи хашхош аст, ки дар тибби суннатӣ истифода бурда шудааст. Муродифҳои ин калима дар дар шакли **ангуза** (анқуза) низ ба назар мерасад. Ин вожа арабӣ буда, дар забони муосири тоҷик ғайримустаъмал аст.

3.2.1.4. Истилоҳоти дорои шакли ибораҳо

Дар «КШ» ва «ХТҚ» як қатор истилоҳотеро дучор шудан мумкин аст, ки дар шакли калимаҳои мураккаб ё ибораҳои арабӣ (музофунилайҳ) сурат гирифтаанд. Ин қабил истилоҳот дар осори мазкур барои ифодаи хусусиятҳои давоҳо, бемориҳо ба қор бурда шудаанд. Истилоҳоти мазкур, асосан дар қолаби арабиашон бетағйир иқтибос шудаанд, ки намунашон дар зер таҳлил мешавад.

Истилоҳи **зикуннафас** ифодакунандаи номи беморӣ аст. Ин истилоҳ дар тибби суннатӣ хеле зиёд истифода бурда шудааст: “Барои сурфа, дарди узвҳои даруни сина, **зикуннафас** (бронхиальная астма), сӯзиши пешоб (сӯзок) давои бисёр судбахш аст” [1, с.120]. Дар баъзе маврид ин истилоҳ дар шакли *диқ* ё *диққи нафас* низ дучор мешавад, ки тарҷумаи тоҷикии ин истилоҳ мебошад. Боз як гунаи дигари ин истилоҳ дар шакли ибораи истилоҳӣ *зиққи нафас* ё *тангии нафас* [2, с.166] низ ба назар мерасад. Шарҳи ин истилоҳ дар «ЛД» ба тариқи зайл сурат мегирад: “*Зиққи нафас* – тангии дам. Кӯтахдамӣ. Номи маразе, ки дар ҳиндӣ дамаҳ (дамо) гӯянд” [158, ҷ. 32, с.92].

Истилоҳи **зотулчанб** номи беморӣ буда, дар тибби суннатӣ серистеъмол аст: “Дарди паҳлу ва **зотулчанб** (варами пардаҳои даруни сина)-ро шифо мебахшад” [1, с.123]. Ин истилоҳ дар забони арабӣ дар шакли калимаи мураккаб сохта шуда, дар он калимаи **зот** маънои соҳиб, доранда аст ва **чанб** ба маънои паҳлу мебошад, шакли муаннаси он **зу** (зулхосията) низ вомахӯрад. Дар «КШ» ва «ХТҚ» муродифоти ин истилоҳ, ба монанди *барсом* ва *дарди паҳлу* истеъмол мешавад. Дар тиб вожаи **зот** ба маънои дард роиҷ аст.

Истилоҳи **ирқуннасо** номи узви бадани инсон ва, ҳамчунин, номи бемории ҳамон мавзӯ буда, истифодаи он дар «КШ» хеле зиёд ба назар мерасад: “Саргини тари говро ба буғумҳо ва **ирқуннасо** (радикулит) гузошта банданд, дарди онҳоро таскин медиҳад” [1, с.190]. Ин рағи варидаи гирехдор аст, ки аз бастанӣ соқи по берун хеста, намоён мегардад [2, с.186]. **Ирқуннасо** номи рағе аст, ки аз сурина то шитолитг омада ва иллати дарде, ки дар рағи мазкур ба ҳам ояд, **ирқуннасо** гӯянд. Ва ба хиндӣ **ронгаҳан** номанд [158, ҷ.2, с.1037]. Дар осори Ҳ. Зоҳидов дар баъзе мавридҳо муродифи русии он *радикулит* барои шарҳи ин истилоҳ оварда шудааст: «**Ирқуннасо**, ки ҳоло онро радикулит меноманд ва дарди буғумҳо, ки ҳама аз гармӣ бошанд, шифо мебахшад» [1, с.559]. Ин истилоҳ аз ҷиҳати сохт мураккаб буда, **ирқ** рағи хунгард ё варида ва **насо** номи он рағе аст дар пой. Кашида шудани рағи **ирқуннасо**, ки боиси гирифтории ин беморӣ мебошад, бо истилоҳи *авз* ифода менамоянд [2, с.17].

Истилоҳи **зулхосията** барои ифодаи кайфияти даво истифода бурда мешавад ва дар «КШ» чунин шарҳ ёфтааст: “Давои зулхосията он аст, ки ба кайфият ва сурат бо ҳар ду таъсир мекунад” [1, с.18]. Яъне, давои духосията [2, с.122]. Дар «ЛД» ба тариқи зайл маънидод шудааст: “Он ки таъсир ба сурати навъия кунад, аъам(м) аз ин, ки захр бошад, ё дафъи захр кунад” [158, ҷ.24, с.77]. Маънои **зу** доро, соҳиб мебошад, ки бо

калимаи **хосият** омада, дар тиб давоеро меноманд, ки дорои ду хосият аст.

Истилоҳи **касирулғизо** ба маънои таоми қувватбахш ё серғизо истифода бурда мешавад: “**Касирулғизо** он аст, ки баъд аз хӯрдан аз он хуни бисёр пайдо мешавад” [1, с.16]. Ғизое, ки баъди хӯрдан аксари он чузъи қисми бадан мешавад [2, с.224]. Ин истилоҳ аз чузъҳои **касир** ва **ғизо** таркиб ёфта, барои ифодаи хусусияти ғизо кор фармуда мешавад. Ин ғизоҳо дар бадани инсон хуни тоза пайдо намуда, неруи ҷисмонӣ ва нафсонӣ мебахшанд.

Истилоҳи **қалилулғизо** бар муқобили **касирулғизо** мебошад ва дар «КШ» ба тариқи зайл маънидод шудааст: “Вале **қалилулғизо** он аст, ки аз он хун кам ҳосил мешавад” [1, с.6]. Таомеро меноманд, ки аз хӯрдани он ҳарорати кам дар бадан пайдо мешавад, инро дар урф ғизои камқувват мегӯянд [2, с.530]. Ин ғизоҳоеро фаро мегирад, ки барои бадан камтар қувват мебахшад.

Истилоҳи **маъюсулилоҷ** ифодакунандаи хусусияти беморӣ буда, дар тибби суннатӣ истифода бурда шудааст: “Дар вақти муолаҷаи бемори **маъюсулилоҷ** дар тахтаи машқ табибон ва тачрибакорон кушта нагарданд” [1, с.20]. **Маъюс** ба маънои ноумед шудан буда, бемориҳоеро бо ин истилоҳ ифода менамоянд, ки табобати онҳо мушкил аст. Истилоҳи мазкур ҳолати беморро ифода менамояд.

Истилоҳи **мутавофиқатулқувват** хусусияти даворо ифода менамояд: “Онро **мутавофиқатулқувват** (қуввати зиддиятноқдошта) мегӯянд” [1, с.21]. Ин истилоҳ низ ба монанди **зулхосията** буда, лекин дар байни моддаҳои таркиби он зиддият дида мешавад ва хусусияти давоҳои дорои хосияти мазкурро ифода менамояд.

Истилоҳи **ҳачаруляҳуд** номи даво мебошад, ки дар тибби суннатӣ истифода мегардад: “Монанди **ҳачаруляҳуд** (санги яҳудӣ) дар амали реза кардани сангҳои гурда, хичак (пешобдон), ки ин таъсир аз кайфияти мизочи он даво сурат мегирад, ки он ахлотро пора-пора мегардонад” [1,

с.21]. **Ҳачараляхуд** санги яҳудӣ, санге аст ба шакли балут ва моил ба сафедӣ бо хутути мутавозия ва дар об нарм шавад ва таъме надорад. Муҳаммад ибни Аҳмад гӯяд, ки нар ва мода мешавад [158, ҷ.18, с.362]. Дар тибби қадим номи сангҳои зиёди табобатӣ истифода шуда, дар асарҳои мавриди назари мо танҳо номи ду санг: **ҳачаруляҳуд** ва **ҳачари филфил** (яъне, санги мурҷ) истифода бурда шудааст.

Истилоҳи **ҳабулқар** номи кирми аъзои бадани инсон аст: “Пахну дарозак монанди тухми чӯбқаду инро **ҳабулқар** ва ба тоҷикӣ *кирми қадудона* мехонанд, ба русӣ *солитёр*” [2, с.136]. Ин истилоҳ ифодакунандаи номи кирме аст, ки аз ҳисоби бадани инсон ғизо мегирад.

Истилоҳи **томуттаркиб** низ номи навъи даво мебошад ва дар «КШ» ба тариқи зайл шарҳ дода шудааст: “**Томуттаркиб** он аст, ки омезиши қисмҳои содаи унсурӣ бисёр осонак ва софе буда, ба ҳам таъсир намуда, кайфият ва сурати ваҳдонӣ пайдо мекунад” [1, с.29]. Истилоҳи **томуттаркиб** низ истилоҳи мураккаб аст, хусусияти давори ифода мекунад.

Истилоҳи **муътадилмизоч** ҳолати табиӣ инсонро ифода менамояд: “Он чӣ аз даво ё ғизо ба даруни бадани **муътадилмизоч** ворид гардад” [1, с.27]. Яъне, шахсе аст, ки мизочи муътадил дорад. Аслан, дар тиб мизочи муътадил вучуд надорад ва фарзияи тиббӣ аст, ки дар заминаи он мизочҳои дигар муайян карда мешавад.

Истилоҳи **сафровимизоч** ифодакунандаи мизочи инсон мебошад, ки дар «КШ» чунин оварда шудааст: “Вале дар сарзаминҳои гарм одамони гарми хунмизоч ва **сафровимизоч** ғизоҳои сарду тар тановул намоянд, албатта, ба онҳо мефоранд” [1, с.30]. Ашхоси дорои мизочи сафровӣ, яъне, гарму тарро бо ин истилоҳ ифода менамоянд.

Чунонки аз мисолҳои зикргардида бармеояд, вожаҳои арабиасос дар истилоҳоти тибби суннатии мардуми тоҷик хеле серъистемол буда, дар шарҳу тавзеҳи мафҳумҳои мухталиф, ба монанди номи бемориҳо, аъзои бадани инсон, давоҳо ва дигар қисматҳои тиб ба таври васеъ паҳн

шудаанд. Як гурӯҳи ин истилоҳот дар забони муосири тиббӣ низ мавқеи худро аз даст навода, мавриди истифода қарор доранд, монанди **асаб, фолич, саръ, зиққуннафас, балғам, ғизо, мизоч** ва ғ. мебошанд.

Қисми дигари вожаҳои иқтибосии арабӣ имрӯз аз истеъмол баромадаанд, мисли **боҳ, каймус, чамра, зотулҷанб** ва ғ.

3.2.2. Истилоҳоти юнонӣ

Дар «КШ» ва «ХТҚ» зиёда аз 70 истилоҳи тиббии иқтибосии юнонӣ шарҳ дода шудааст. Ин мисоли ҷолиби муносибатҳои илмии Шарқу Ғарбро нишон медиҳад. Як зумра олимони таърихнигор ва ҷуғрофидон оид ба ин муносибати олимони Шарқу Ғарб ибрази назар кардаанд. Аз ҷумла, таърихнигори араб Абдулазиз Солим дар асари худ «Таърихи араб қабл аз ислом» дар бораи муносибати эронӣ, арабӣ ва юнонӣ чунин навиштааст: «Ин китобҳо алорағми иштибоҳот ва хатоҳои таърихӣ, ки дар онҳо роҳ ёфта, мутаазаммини иттилооти таърихиву ҷуғрофиёии судманде дар бораи араб пеш аз ислом аст, зеро ки нависандагони ин китобҳо дар таълифоти худ ба ахбору иттилооте така кардаанд, ки ҷангҷӯёни юнонӣ румӣ ва сайёҳону бозаргононе фароҳам овардаанд, ки дар сарзаминҳои арабӣ, бахусус, дар сарзаминҳои Набатиён ба сафару саёҳат мепардохтанд ва бо мардум ихтилоту иртибот доштанд. Аз қадимтарин нависандагони ин китобҳо метавон аз афроди зер ном бурд: Ошил ё Осихулуси юнонӣ (525-456 пеш аз милод), Ҳирудут (480-425 пеш аз милод)» [41, с.25].

Г.А. Крилов дар китоби хеш «Этимологический словарь русского языка» доир ба таъсири забони юнонӣ ба дигар забонҳо чунин менависад: «Забони юнонӣ яке аз забонҳои оилаи забонҳои ҳиндуаврупой буда, дар таърихи ташаккули худ ба дигар забонҳои ҳиндуаврупой таъсири бузург дорад. Гурӯҳи зиёди калимаҳои юнонӣ дар бисёр забонҳои оилаи забонҳои ҳиндуаврупой дида мешаванд ва, аз ҷумла, дар забони лотинӣ вомахӯранд» [147, с.7].

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки аз замонҳои қадим дар байни мардуми қитъаҳои Осиё ва Аврупо муносибатҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва илмиву фарҳангӣ вучуд дошт. Чунонки зикр гардид, дар китоби Ҳ. Зоҳидов дар баробари калимаҳои аслии истилоҳоти тиббии иқтибосии зиёд ба назар мерасанд, ки дар миёни онҳо вожаҳои юнонӣ мавқеи вижа доранд. Мо дар зер як қатор истилоҳоти тиббиро, ки аз забони юнонӣ маншаъ мегиранд, мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

3.2.2.1. Истилоҳоти номи амроз, ахлот, табҳо, исхол

Дар «ХТҚ» доир ба 40 истилоҳи ифодакунандаи номи бемориҳо маълумот дода шудааст, ки мисоли истилоҳоти зер мебошанд:

Истилоҳи **амуридуc** вожаи юнонӣ буда, дар «ХТҚ» ба тариқи зайл шарҳ ёфтааст: “**амуридуc//умуридуc ю.** - чараёни хуни бавосир [2, с.31]. Дар «ЛД» шарҳи ин истилоҳ дар шакли **имуридуc** шарҳ ёфтааст: “Хун омадан аз носурро ба луғати Юнон **имуридуc** гӯянд ва ин аз кушода шудани сари рағҳои мақъад бувад” [158, ҷ.8, с.213]. Ин истилоҳ дар забони тоҷикӣ бемаҳсул аст.

Истилоҳи **ахилуc** дар тибби суннатӣ номи бемориро ифода менамояд: “варамест, ки дар гӯшаи чашм аз ҷониби бинӣ ба ҳам мерасад” [2, с.44]. Ин вожа дар «ЛД» ба тариқи зайл маънидод шудааст: “Варам дар гӯшаи анси (раги) чашм. Мумкин аст, рабте ба *ophthalmicus* дар юнонӣ ва лотинӣ ба маънои варами чашм дошта бошад” [158, ҷ.5, с.1537]. Ин вожа дар тибби муосир бемаҳсул аст.

Истилоҳи **ғонағароё** шакли муарраби вожаи юнонии **гогрено** мебошад, ки дар тибби суннатӣ истифода шудааст: “**Ғонағароё м.-ю.** ин беморӣ муқаддимаи шақоқалус аст” [2, с.521]. Ин истилоҳ дар тибби муосир бо истилоҳи *гангрена* мустаъмал аст: “*Гангрена*, окила - канкара, каросон, хӯра, мавти узв, фасоди комили ҳаёти узв, конкорие, хӯра, маҳв шудани ҷузъи бадан дар натиҷаи ихтилолоти бохунтаъминшавии он,

беморие, ки узв аз он хӯрда ва маҳв мешавад: *Gangraena, ignis sacer, ignis sancti antoni, sphaelus* [150, ҷ.1, с.280].

Истилоҳи **молихулиё** вожаи юнонӣ буда, дар осори Ҳ. Зоҳидов зиёд истифода шудааст: “Гӯшти сагро пухта, бо давоҳои хушбӯй бихӯранд, девонагӣ ва **молихулиё** (меланхолия)-ро ба зудӣ шифо мебахшад” [1, с.139]. Дар «ХТҚ» ин истилоҳ ба тариқи зайл маънидод шудааст: “**Молихулиё//моланхулиё** ю. – ин тағйир ёфтани фикру хаёлот аз меъёри табиӣ, яъне аз ҳолати аслии солим” [2, с.272]. Ин истилоҳ дар забони тоҷикӣ мустаъмал буда, дар «ФТЗТ» чун вожаи юнонӣ зикр шудааст: “**Молихулиё** ю. - бемории рӯҳиест, ки боиси хаёлотии воҳимаангез мешавад, бемории савдоӣ [137, ҷ.1, с.811]. Ин истилоҳ ба гурӯҳи калимаҳои фаъол мансуб мебошад.

Истилоҳи **заёбитус** шакли муарраби *диабетос* мебошад, ки дар тибби суннатӣ номи бемориро ифода менамояд: **Заёбитус//зиёбитус** м.-ю. ин бемориест, ки гирифташ ҳамеша ташна мебошад. *Диабетос* [2, с.151]. Ин беморӣ дар забони тоҷикӣ бо номи *диабети қанд* маъруф аст.

Боз чанд истилоҳи юнонии марбут ба номи бемориҳои дигар дар осори Ҳ. Зоҳидов истифода шудаанд, ки ҳаҷми рисолаи мо ба шарҳи ҳамаи онҳо имконият намедиҳад. Ин истилоҳот, ба монанди **абарқалсо** (навъе аз саръ) [2, с.17], **абтаритовус** (шатралғибб, яъне, табе аст, ки як рӯз дароз ва як рӯз кӯтоҳ шавад) [2, с.17], **абулқисё** (навъе аз фолич) [2, с.17], **абурасмо** (офати хунӣ) [2, с.18], **амғиёринус** (номи навъи таб) [2, с.35], **анбусимо** (бемории чашм, сулоқ) [2, с.35], **африсимус//фарисимус** (номи бемории мардона) [2, с.462], **боритус** (варами беҳи гӯш) [2, с.77], **бӯлимус** (гуруснагии говона) [2, с.85], **фалғамунӣ** (навъи варами гарми хунӣ дар зоҳири бадан) [2, с.460], **шақоқалус** (варами хунӣ дар мағзи сар) [2, с.500], **зусанториё** [2, с.173], **иловус** (дардест дар рӯдаи борик) [2, с.177], **лисарғус** (сарсоми балғамӣ) [2, с.241], **моние** (навъе аз ҷунун) [2, с.274], **нақиёлус** (таби якрӯза, ки дар он сардӣ дар ботин ва ҳарорат дар зоҳири

бадан мебошад) [2, с.305], **сақирус** (варами сахти савдовӣ ё балғамӣ) [2, с.379], **тароҳудутис** (чараб) [2, с.426], **тосуқус** (қўтури пилки чашм) [2, с.447], **тотолис** (кашида шудани тамоми аъзои бадан) [2, с.447], **қаронитус** (ҳазён) [2, с.531], **қодлусус** (таби сўзон) [2, с.536], **қотухус** (чумуд) [2, с.537], **қулус** (носури даруни бинӣ) [2, с.547], **сом** (варам) [2, с.393], **сунухус** (навъи таби ғайрибадбӯ, ки сабаби он ғалабаи хун мебошад) [2, с.406], **уфилус** (варами муки акбар аст, пӯхта намегардад ва намекафад) [2, с.458] мебошанд.

3.2.2.2. Истилоҳоти номи аъзои инсон

Истилоҳи **акҳал** дар «ХТҚ» чун вожаи ифодакунандаи номи узв шарҳ ёфтааст: “**Акҳал** ю. рагеро меноманд дар даст, ки миёни кифол ва бослиқ ҷой гирифтааст, яъне, дар хамаки оринҷ” [2, с.28]. Ин вожа дар фарҳангҳо, ба монанди «ЛД» ба маънои раги миёнаи даст [158, ҷ.7, с.3187] шарҳ ёфта, доир ба юнонӣ будани он ишора нашудааст. Ин истилоҳ дар забони тоҷикӣ бемаҳсул аст.

Истилоҳи **диёфрағмо** вожаи юнонӣ буда, номи узви инсонро ифода менамояд: “**Диёфрағмо** ю. пардаест, дар сина, ки дар мобайни дил ва меъда кашида шудааст” [2, с.129]. Ин истилоҳ дар тибби муосир бо вожаи *диафрагма* ифода карда мешавад: “*Диафрагма* - ҳиҷоби ҳоҷиз, бихвал, пайдевори синаю шикам, ҷидори (тавораи) байни кафаси сина ва шикам. *Diaphragma, phren* [150, ҷ.1, с.417]. Ин истилоҳ дар тибби муосир мустаъмал аст.

Истилоҳи **қифол** дар тибби суннатӣ номи узви инсонро ифода менамояд: “**Қифол** ю. ин аз калимаи “кифолус”- юнонӣ гирифта шудааст. Маънояш канораи раги фасд аст, ки бар канораи бозу воқеъ аст” [2, с.536]. Дар «ЛД» ин вожа ба тариқи зайл маънидод шудааст: “**Қифол** ю. - раге дар бозу, ки онро махсус ба сару рӯй медонистанд” [158, ҷ.37, с.558]. Дар забони тоҷикӣ ин вожа бемаҳсул мебошад.

3.2.2.3. Вожаҳои ифодакунандаи номи адвия, ахлот, маъҷун ва шаробҳои шифобахш

Истилоҳи **афюн** захр ва афюни хӯрдашударо дафъ мекунад [1, 178]. Ин калимаи муарраби юнонӣ мебошад. Муарраби вожаи юнонӣ *опион* ба маънои тарёк, шираи хашхош мебошад [158, ҷ.7, с.3148]. Дар тибби суннатӣ истилоҳи **афюн** ба маънои маводи сахтгаъсир истифода бурда мешавад. Дар забони тоҷикии адабӣ низ ин калима мавриди истеъмол қарор дошта, ба маънои шираи кӯкнор, ки онро чун маводи кайфовар истифода мебаранд, ба қор меравад. Дар фарҳангҳои муътабар ин вожа *тарёк* маънидод шудааст, аммо вожаи *тарёк* дар аксар вақт бар муқобили **афюн**, ба маънои подзахр (маводи зидди захр) истифода бурда мешавад. Аз сабаби он ки истифодаи аз меъёр зиёди он барои ҷисми инсон ва ҳайвон қаттол аст, бо маънои мазкур истифода бурда мешавад.

Истилоҳи **ақумолӣ** вожаи муарраби юнонӣ буда, дар тибби суннатӣ давоеро меноманд, ки ҳангоми омехтани асал бо об ҳосил мегардад: “Инро ба арабӣ *моуласал* меноманд ва ба тоҷикӣ *шаҳдоб*” [2, с.49]. Истилоҳи дигари мансуб ба забони юнонӣ, ки муродифи ин вожа аст, *молиқаротин* [2, с.274] мебошад. Дар тибби суннатӣ вожаи **молӣ** ба маънои асал роиҷ буда, дар таркиби номи давоҳои юнониасли дар таркибашон асалдошта истифода гаштааст. Масалан, *уксумолӣ* (омехтаи сирко, асал ва оби шӯр) [2, с.176], *рудумолӣ* (шароб аз оби гулисурх ва асал) [2, с.346] *узарумолӣ* (омехтаи оби борон бо асал) [2, с.451] ва ғ. мебошанд, ки дар забони тоҷикӣ бемаҳсуланд.

Истилоҳи **диёқудо** дар тибби суннатӣ номи даво буда, аз оби пӯсти кӯкнор тайёр карда мешавад: “**Диёқудо** м.-ю. шарбати кӯкнорро меноманд, ки аз пӯсти сари он пӯхта бошанд, на аз тухми он” [2, с.129]. Ин вожа ба гурӯҳи калимаҳои куҳна мансуб аст.

Истилоҳи **иқлимиё** вожаи юнонӣ буда, дар тиб номи давоеро ифода менамояд, ки ба бемориҳои чашм шифо мебахшад: “**Иқлимиё** ю. хилте

мебошад, ки баъд аз гудохтани тилло, нуқра ва дигар фулузот чудо мешавад” [2, с.212]. Ин вожа дар забони тоҷикӣ бемаҳсул аст.

Истилоҳи **уксой** вожаи юнонӣ буда, дар тибби суннатӣ номи даворо ифода менамояд: “**Уксой** ю. сиркои омехта бо обу намак аст” [2, с.453]. Ин истилоҳ дар забони тоҷикӣ бемаҳсул мебошад.

Истилоҳи **иёраҷ** шакли муарраби вожаи **иёраи** юнонӣ мебошад, ки номи маъҷун аст: “**Иёраҷ** лафзи юнонист ба маънои шариф. Ин давоест мураккаби мусҳил (исҳоловар) ва мунаққӣ (тозакунандаи) мағзи сар” [2, с.175]. Ин вожа дар забони тоҷикӣ бемаҳсул аст.

Дар «КШ» ва «ХТҚ» истилоҳоти ифодакунандаи номи давоҳо, ба монанди **мумиё** [1, с.690], **сандарус** [1, с.665], **қирутӣ** (мумравған) [2, с.535], **сачзиниё** (номи даво) [2, с.382], **тарёқ** (подзаҳр) [2, с.426], **уротис** (ширноқ) [2, с.454], **фалуниё** (маъҷуни кайфовар) [2, с.461], **сумнуш** (бутта) [2, с.406], **файқаро** (талх) [2, с.461], **таваҳсис** (ҷараб) [2, с.419], **тархомотиқун** (шиёфҳои чашм) [2, с.427], **фунус** (варами савдовӣ) [2, с.475] истифода шудааст.

3.2.2.4. Истилоҳоти миқдори ченаки давоҳо

Истилоҳи **убулус** дар «ХТҚ» барои ифодаи воҳиди ченаки вазн истифода шудааст: “**Убулус** ю. миқдори вазнест иборат аз се қирот, ки ба 0,57 г баробар аст” [2, с.451]. Дар фарҳангҳо ин вожа маънидод нашудааст. Ин вожа дар забони тоҷикӣ ғайримустаъмал аст.

Истилоҳи **уксубофун** миқдори вазнест аз мутлақи он мурод он, ки ба ҳашт қирот баробар буда, 2, 52 граммро ташкил медиҳад [2, с.453]. Ин вожа дар забони тоҷикӣ ғайримустаъмал аст.

Истилоҳи **уйқус** ю. миқдори вазнест баробари як уқия (25, 5 г) аст [2, с.453]. Шарҳи вожаи **уйқус** дар фарҳангҳо ба назар нарасида, дар забони тоҷикӣ ғайримустаъмал аст.

Истилоҳи **унқуш** дар тибби суннатӣ ба маънои воҳиди ченаки вазн истифода шудааст: “**Унқуш** *ю.* миқдори вазнест, баробари як уқия 25,5 г [2, с.454]. Ин вожа низ дар забони тоҷикӣ ғайримустаъмал мебошад.

Истилоҳи **қавосус**, ки ифодакунандаи воҳиди ченаки вазн дар тиб аст, ба тариқи зайл маънидод мешавад: “**Қавосус** *ю.* ченаки ҳаҷм аст барои моеот, ки ғунҷоишаш ба 45 сантиметри мукааб баробар аст” [2, с.523].

Истилоҳоти номбурда дар «ХТҚ» мавриди ташреҳ қарор гирифта, Ҳангоми баёни матолиби китоби «КШ» истифода нашудаанд.

3.2.2.5. Истилоҳоти муштаракӣ бо вожаҳои юнонӣ сохташуда

Дар осори Ҳ. Зоҳидов як гурӯҳ истилоҳот истифода шудаанд, ки яке аз ҷузъҳои таркиби онҳоро вожаҳои юнонӣ ташкил менамоянд.

Истилоҳи **барсом** вожаи мураккаб аст, ки дар тибби суннатӣ номи як навъи варамро ифода менамояд: “**Барсом** *т.-ю.* ин калимаи муштарак аз тоҷикӣ “**бар**”, ки ба маънои паҳлу мебошад ва “**сом**”-и юнонӣ, ки ба маънои варам аст. Ин варамест, дар диёфрағмо ҳодис мешавад [2, с.68]. Дар забони тоҷикӣ ин вожа бемаҳсул аст.

Истилоҳи **сарсом** низ вожаи муштарак аст: “**Сарсом** *т.-ю.* варамест дар пардаҳои майна ва чирми он ба ҳам мерасад” [2, с.369]

Истилоҳи **митрутус** чун вожаи муштаракӣ суриёний ва юнонӣ шарҳ ёфтааст, ки номи воҳиди вазнро ифода мекунад: “**Митрутус** *ю.-с.* миқдори ченаки моеии юнонӣ ва суриёнист, ки иборат аз 3,38 литр мебошад” [2, с.271]. Шарҳи ин вожа дар фарҳангҳо ба назар намерасад.

Истилоҳи **солеҳулқаймус** *а.-ю.* барои ифодаи хусусияти ғизо истифода бурда мешавад: “Ғизои **солеҳулқаймус** он аст, ки хуни софи табиӣ пайдо мекунад” [1, с.16]. **Каймус** калимаи муарраби юнонӣ буда, маънояш асир ё шарбат аст. Дар тиб ғизои омехташуда бо тарашшуҳоти дохили меъда мебошад. Яъне, **солеҳулқаймус** он ғизоест, ки бо шираи меъда хуб махлут шуда, баъд аз ҳазми он дар бадан хуни соф пайдо мекунад.

Истилоҳи **фосидулкаймус** *а.-ю.* барои ифодаи навъи ғизо истифода бурда мешавад, ки муқобили **солеҳулкаймус** мебошад: “Ғизои **фосидулкаймус** он аст, ки хуни ғайрисоф пайдо мекунад” [1, с.16]. Ин истилоҳ ғизоеро ифода мекунад, ки муқобили ғизои **солеҳулкаймус** буда, баъди ҳазми он хуни ғайрисоф ба вучуд меояд.

Ин қабил истилоҳот, ба монанди **зусанториёи кабидӣ** (навъи исҳолест, ки аз сустии ҷигар ба амал меояд) [2, с.173], **зусанториёи миавӣ** (ин исҳоли хунин аст, ки дар натиҷаи кафидани раге аз рағҳои дохилии рӯдаҳо ба зухур меояд) [2, с.174], **ҳуммои инқиёлус** *а.-ю.* (яъне, таби дупахлӯ) [2, с.590] мебошанд.

Истилоҳоти тиббии иқтибосии юнонӣ дар «ХТҚ» дорои хусусиятҳои хос буда, аз калимаҳои аслии забони тоҷикӣ ва иқтибосоти арабӣ аз ҷиҳати таркиби овозӣ ва калимасозӣ тафовути назаррас доранд. Бояд зикр намуд, ки тафовутҳо, асосан, дар истифодаи пасвандҳои калимасози забони юнонӣ мебошад: “Ҷузъи охири вожаҳои юнониасл аксаран бо унсури **-ус** (баъзан дар шаклҳои **-ис**, **-уш** низ вомахӯрад) шакл мегиранд: **каймус**, **шақоқалус**, **заёбитус**, **унқуш**.

Инчунин, унсури **-ё** (баъзан **-о**) низ фаровон истифода шудааст: **молихулиё**, **саҷзиниё**, **фалуниё**, **диёқудо**, **файқаро**, **зусанториё** ва амсоли инҳо.

Истифодаи ин унсурҳо ба ҳамаи вожаҳои иқтибосии юнонӣ хос набуда, як қисми онҳо аз ин шакл истисно мебошанд, ки вожаҳои **уксубофун**, **тархомотиқун**, **молиқаротин**, **ақумоли**, **иксумоли**, **рушнои**, **тарёқ**, **буҳрон**, **бослиқ**, **акҳал** ва ғ. аз ҷумлаи онҳоянд.

Чунонки маълум гашт, аксари ин калимаҳо ба гурӯҳи калимаҳои ғайримустаъмал дохил мешаванд. Бо вучуди ин, баъзе истилоҳоти тиббии юнониасл, ки дар тибби суннати мардуми тоҷик истифода шудаанд, то ҳол корбаст мешаванд, ки вожаҳои **диёфрағмо** (диафрагма), **тарёқ**, **заёбитус** (диабетос) низ аз ҷумлаи онҳо мебошанд.

Дар «КШ» ҳангоми баёни матолиби асар зикри номи уламои Юнон фаровон истифода бурда мешавад. Чанд мисолро доир ба ин масъала зикр намудан мувофиқи матлаб аст: “Табиб **Маҳрӯс** гуфтааст, ки мағзи сари онро (гурбаро – Н.Ҳ.) бо оби индови зироатӣ биёшоманд, чакмезак ва дарди гурдаро даво мешавад” [1, с.117]. Ҳақим **Арасту** мегӯяд, ки хояи хушки гурбаро кӯфта, дар бинӣ бирезанд, барои иллоти маҳав бағоят фоидабахш аст [1, с.117]. Ҳақим **Ҷолинус** гуфтааст, ки садафаки сӯхтаи ҳинди соида гузошта банданд, бавосирро шифо мебахшад [1, с.119]. Ҳақим **Яшовус** ин хосиятро ба донаи санги он, ки ба қадри тухми хардал (горчитса) бағоят саҳт буда, дар кони тилло мешавад, мансуб доништааст ба зари холис [1, с.706]. Ин қабил мисолҳоро дар асари мазкур зиёд дучор шудан мумкин аст.

Хулоса, дар тибби суннати мардуми тоҷик истилоҳоти юнониасл мавқеи ба худ хос дошта, тадқиқ ва баррасии онҳо барои густариши истилоҳоти тиббӣ аҳамияти вижаро доро мебошад.

3.2.3. Истилоҳоти туркӣ (ӯзбекӣ)

Вожаҳои қарзӣ ё вомвожаҳо дар забонҳои мухталиф ҷойи вижаро доро буда, дар шаклгириву такомули таркиби луғавӣ нақши муҳим доранд. Дар осори табиби мардумӣ Ҳ. Зоҳидов «КШ» ва «ХТҚ», ки истилоҳоту номвожагони тиббиро фаро гирифтааст, калимаҳои иқтибосии туркӣ (ӯзбекӣ) низ истифода бурда шудаанд. Истилоҳоти тиббии иқтибосии туркие, ки дар «КШ» ва «ХТҚ»-и Ҳ. Зоҳидов ба назар мерасанд, асосан, вожагон ва истилоҳотеанд, ки дар забони тоҷикии адабӣ мавриди истеъмол қарор дошта, барои ифодаи номи бемориҳо, давоҳо ва хусусиятҳои онҳо ба кор бурда шудаанд. Ӯ кӯшиш намудааст, ки бо истифодаи ин қабил вожа ва истилоҳот ҳарчи бештар матолиби осорашро барои хонандагон равшану возеҳ баён намояд. Ба ибораи дигар, матолиби мафҳумҳои илми тибби суннатӣ барои мардум дастрасу фаҳмо бошанд. Аз ин рӯ, дар баъзе маврид номи баъзе бемориҳо ва давоҳоро бо якчанд истилоҳ, ки ба забонҳои гуногун мансуб мебошанд,

шарҳ медиҳад. Ба ин қабил истилоҳот, ки аз ҷиҳати баромади забонӣ (этимология) ба забони туркӣ (ӯзбекӣ) мансубанд, намунаҳои зеринро мисол овардан мумкин аст:

Истилоҳи **буғма** ба забони ӯзбекӣ мансуб аст, ки дар баёни матолиби «КШ» истифода шудааст: “Агар парашро (уқоб – Н.Ҳ) сӯхта, занҳо дудашро ба миёни поҳо ва поёни шиками худ бигиранд, **буғма** (хафа) шудани бачадонро, ки беҳушӣ меоварад, шифо мебахшад” [1, с.126]. Вожаи **буғма** аз шакли масдари фъели буғиш, ки маънояш дар забони ӯзбекӣ хафа кардан аст, гирифта шудааст. Ин истилоҳ, асосан, дар ифодаи як навъи бемории бачадон истифода гардидааст. Дар забони тоҷикии адабӣ истифодаи ин вожа ба назар намерасад. Дар бисёр маврид дар асар ба ҷойи ин истилоҳ шакли тоҷикии он *хафа шудани бачадон* истеъмоли мешавад.

Истилоҳи **қўтур** вожаи туркӣ (ӯзбекӣ) мебошад ва номи беморӣ аст: “Агар инро (сурмаро – Н.Ҳ.) бо татуми соида якҷо карда, ба чашм кашанд, обравӣ ва **қўтури** чашмро ислоҳ месозад” [1, с.701]. Ин калима низ хоси забони туркӣ (ӯзбекӣ) буда, дар забони гуфтугӯии тоҷикӣ (асосан, дар шеваи шимолӣ) истифодаи он ба назар мерасад. Дар «ФТЗТ» низ ин калима ба забони ӯзбекӣ мансуб дониста мешавад, яке аз маъноҳои он барои ифодаи номи беморӣ чунин шарҳ дода шудааст: “**Қўтур** *т.* касалии гузаранда дар ҳайвонот, ки дар пӯсти онҳо дончаҳои маддадор пайдо мешавад; харбузаи **қўтур** як навъ харбузаи зардҷай пӯсташ саҳти чиндор [137, ҷ.2, с.700]. Ин калима дар забони ӯзбекӣ барои ифодаи маънои ноҳамвор истифода мешавад. Истилоҳи мазкур дар осори номбурда хеле серистеъмоли буда, дар баъзе аз матолиби асар муродифи арабии он *ҷараб* мавриди истифода қарор гирифтааст.

Истилоҳи **қўрғошим** номи даворо ифода менамояд: “Дар як қатор маҳалҳои тоҷикон бо истифода аз забони ӯзбекӣ **қўрғошим** ба кор меравад” [1, с.708]. Ин калима низ дар забони тоҷикӣ серистеъмоли аст. Дар забони тоҷикии адабӣ инро *сурб* меноманд, як навъи маъдан

(металл) аст. Аммо аксар вақт дар шакли **қўрғошим** дучор мешавад, ки истифодаи он маъмул аст. Ин вожа дар осори тиббии Ҳ. Зоҳидов барои ифодаи номи даво истифода гардидааст.

Қурбоққа дар тибби суннатӣ номи даво аст: “**Қурбоққа**и обиро дар об чӯшонида, он обро дар даҳан гардонанд, дарди дандонро таскин медиҳад” [1, с.121]. **Қурбоққа** номи чонваре аст, ки ба гурӯҳи обхокиҳо мансуб мебошад. Ин вожа барои ифодаи номи даво кор фармуда шудааст. **Қур** - маънии тақлиди овози ҳайвонҳоеро дорад, ба «қур» монанданд. Дар забони тоҷикии адабӣ низ ин калима барои ифодаи номи чонвари хазанда истифода бурда мешавад ва муродифи тоҷикии он калимаи *гук* мебошад. Аммо калимаи *гук* танҳо барои яке аз навъҳои чонвари мазкур мавриди истемол қарор мегирад. Қурбурди калима ё вожаи **қурбоққа** дар забони тоҷикии адабӣ ва гуфтугӯӣ сермаҳсул аст.

Эчкиэмар: “Гӯшти **эчкиэмарро** гузошта банданд, тир ва хорро, инчунин, захрҳои чонваронро аз бадан ба худ мекашад” [1, с.156]. **Эчкиэмар** калимаи мураккаби ўзбекӣ буда, аз ҷузъҳои **эчки** *буз* ва **эмар** *макидан* таркиб ёфтааст ва маънояш бо забони тоҷикӣ *бузмак* мебошад. Ин номи чонварест, ки ба калтакалос монанд ва ҷуссааш нисбат ба он хеле бузург аст. Дар забони тоҷикии адабӣ онро *сусмор* ва дар баъзе минтақаҳо *сагмор* мегӯянд. Дар осори тибби суннатӣ ин вожа барои ифодаи номи давои ҳайвонӣ истифода мешавад. Дар аксари шеваҳои забони тоҷикӣ, махсусан, шеваи шимолӣ истемоли ин вожа маъмул аст.

Аччиқтош: “зоки сафедро ба забони ўзбекӣ **аччиқтош** (яъне, санги турш) меноманд” [1, с.710]. Калимаи **аччиқтош** туркӣ буда, дар «КШ» барои шарҳи зоки сафед, ки як навъи маъдани табиӣ мебошад, омадааст. Ин калимаи мураккаб аз ҷузъҳои **аччиқ** *турш* ва **тош** *санг* таркиб ёфта, маънои санги туршро ифода менамояд.

Арпабодиён: “Оби барги тару тозаи онро дар офтоб қивом намоянд, инро усораи **арпабодиён** меноманд” [1, с.288]. Ин истилоҳ муштарақ буда, аз калимаи туркии **арпа** *ҷав* ва калимаи тоҷикии *бодиён* таркиб ёфтааст.

Ин номи як навъи рустании **бодён** аст, ки аз сабаби монандии тухми он ба чав он ин тариқ номгузорӣ шудааст. Калимаи **арпа** дар таркиби истилоҳоти рустанишиносӣ, ба монанди **арпахон** (арпагон), **арпашолӣ** низ истифода шуда, дар «ФТЗТ» барои ифодаи номи рустаниҳо ба кор рафтааст. Истилоҳи **арпабодиён** дар «ФТЗТ» чун калимаи тоҷикӣ барои ифодаи яке аз навъҳои бодиён, ки шакли тухмаш монанди зира дарозност, шарҳ ёфтааст. Тухми онро бо вожаи *розиёна* ифода намудаанд. Дар «КШ» шакли муарраби он *розиёначро* низ дучор шудан мумкин аст.

Юнучка: “Агар юнучкаи хушкро бихӯранд, дарунро мебандад” [1, с.292]. Вожаи **юнучка** дар забони тоҷикӣ *аспист* аст: Нахӯрда як шикам аспист ҳаргиз, Ҷароҳат бувад саҳрои пурхор. Абуисҳоқи Атъима [136, ҷ.1, с.93]. Дар «КШ» барои ифодаи номи даво ба кор меравад. Дар “ФТЗТ” ин калима ба тариқи зайл маънидод шудааст: **Юнучка** *т.* алафест дарозпояи баргаш ба барги себарга монанд, ки барои хӯроки хайвонот кишт мешавад [137, ҷ.2, с.709].

Кӯкнор ин калима низ мураккаб буда, дар заминаи калимаи туркии **кӯк сабз** ва калимаи **нори** тоҷикӣ шакл гирифтааст. Азбаски шакли меваи он ба **анор** монанд ва ранги он сабз аст, бо чунин вожа ифода меёбад. Дар «КШ» ин даво дар бисёр мавридҳо истифода шудааст: «**Кӯкнорро** бихӯранд, сурфай гарм ва сурфай тари рутубати рақикнок (суюқнок) ба ибро меоварад” [1, с.267]. Дар ҷумлаи боло, калимаи *суюқ*, ки туркӣ аст ва ба маънои чоришаванда ба кор меравад, бо пасванди тоҷикии **-нок** якҷо шуда, вожаи *суюқнокро* ба миён овардааст, ки нодуруст аст.

Қизамуқ. Ин истилоҳ, ки, аслан, ба забони ўзбекӣ мансуб мебошад, барои эзоҳи як навъи бемории пӯст, ки ба забони тоҷикӣ **сурхича** меноманд, оварда шудааст. Вале инро (янтоқро – Н.Ҳ.) барои бемориҳои таби сахт, нағзак (гулак), сурхича (**қизамуқ**), исҳоли хунин, хун пешоб кардан истеъмол намекунанд – ҳамин тавр Абуалӣ ибни Сино муайян

кардааст [1, с.658]. Истилоҳи **қизамуқ** дар шеваи шимолии забони тоҷикӣ зиёд ба назар мерасад. Дар тибби муосир мустаъмал аст.

Қўноқ. Ин растании зироатист ва самари он дар сараш, ки ғўлашакл ва бо ғафсии калтаки чўпонон монанд буда, қадаш то 20 сантиметр мерасад [1, с.229]. Ин истилоҳ низ барои ифодаи номи даво кор фармуда мешавад. **Қўноқ** як навъи рустании оилаи хўшадорон буда, ба арзан монанд аст. Онро ҳамчун маводи ғизоӣ ба кор мебаранд.

Кийикўтӣ - намаки сафедро бо пудинаи кўҳӣ (кийикўтӣ) равшан омехта, ба хаамири нон гузошта банданд, варамҳои балғамии хояҳоро таҳлил медиҳад [1, с.678]. Ин гиёҳро дар забони тоҷикӣ *кокўтӣ* мегўянд, ки сарчашмааш калимаи **кийикўтии** забони ўзбекӣ буда, маънои алафи оҳуро дорад.

Вожаи **кўтан** ба забони ўзбекӣ мансуб аст, ки номи узви инсонро ифода менамояд: “Арзанро бо намак якҷо соида, дар латта баста, бар болои он нишинанд, мақъад (**кўтан**)-и баромадаро ба ҷойи аслиаш мегардонад” [1, с.678]. Ин вожа дар шеваи шимолии забони тоҷикӣ сермаҳсул аст.

Вожаи **отқулоқ** номи гиёҳ аст, ки дар тибби суннатӣ ҳамчун даво истифода мешавад: “Ин рустанӣ навъи саҳроӣ низ дорад, ки инро тоҷикон *шилха*, *қав* ва аз забони ўзбекӣ гирифта **отқулоқ** меноманд” [1, с.246].

Истилоҳоти иқтибосии туркӣ дар «КШ» нисбатан кам ба назар мерасанд. Аксари ин истилоҳот дар забони тоҷикии адабӣ истифода нашуда, хоси шева ва лаҳҷаҳои маҳалҳои ҳамҷавори ўзбекнишинанд, ки таъсири онҳо дар забони тоҷикии адабӣ низ ба мушоҳида мерасанд. Аз матолиби боло ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки истилоҳоту вожагони туркӣ дар ташаккули истилоҳоти тибби суннати мардуми форсизабон, хосатан, тоҷикон новобаста ба мансубияти онҳо ба оилаҳои гуногуни забонӣ нақши муассирдоранд. Воридшавии калимаву

истилоҳоти туркиасл ба асарҳои тиббии тоҷикӣ ҳампайвандии бевоситаи мардуми тоҷику ўзбекро нишон мебошад.

3.2.4. Истилоҳоти суриёӣ

Забони суриёӣ яке аз шеваҳои забонҳои шоҳаи оромии оилаи забонҳои сомӣ мебошад. Ин забон ба гурӯҳи забонҳои мурда дохил мешавад. Бо ин забон бисёр ҳуҷҷатҳои, ки дар рӯйи санг, қоғаз ва папирус сабт шудаанд ва то замони мо омада расидаанд, ин ёдгориҳои дар қисматҳои гуногуни Шарқи Наздик бадастомада мебошанд. Қадимтарин маводҳои забони оромӣ ба асрҳои IX-VIII то милод мансубанд. Қадимтарин катиба бо забони суриёӣ ин навиштаҷоти рӯйи қабри яке хонаводаҳои ҳукмрон Ману мебошад, ки соли 73-юми пеш аз милод навишта шудааст. Забони суриёӣ ҳамчун бо дигар шеваҳои забони оромӣ дар ҳудуди давлатҳои Ошуриёни қадим ва Бобулистон паҳн гашта буд. Баъд аз ба вуҷуд омадани дини насронӣ, насронии сурия ва атрофи он китоби муқаддаси хеш Библия-ро ба ин забон тарҷума намуданд, ки то ба имрӯз ҳамчун забони динӣ дар баъзе мавзӯҳо истифода бурда мешавад. Дар асрҳои VII-VIII милодӣ ҷойи ин забонро забони дигари шоҳаи оромӣ - забони арабӣ иваз намуд. Дар мавриди ҳамчун забони илм мавқеъ пайдо кардани забони суриёӣ М.Ҳ. Султон чунин навиштааст: «Ин забон баъди вуруди юнониён ба заминҳои шимоли Байнанаҳрайн бо калимоти забони юнонӣ даромехт ва дар ифодаи масоили диниву фалсафӣ ва адабиву илмӣ хеле тавонманду ғанӣ гардид. Ба ин забон баъзе осори Сосониён низ тарҷума шудааст» [43, с.146]. «Калимоту истилоҳоти суриёӣ дар форсии миёна, бавижа, дар осори монавӣ аз рӯйи мутуни суриёӣ иштиқоқ гардидаанд» [40, с.343-344]. Азбаски ин забон замони гузашта домани густурдае паҳн намуда буд, калима ва вожаҳои он тавассути забони арабӣ ба илм низ роҳ ёфтааст, ки инро дар мисоли истилоҳоти тиббии осори Ҳ. Зоҳидов мушоҳида намудан мумкин аст. Дар «ХТҚ» 28 истилоҳи тиббӣ ҳамчун вожаҳои иқтибосии суриёӣ шарҳ дода шудааст. Ин истилоҳот ва

вожагони ифодакунандаи номи бемориҳо, аъзои бадани инсон, воҳидҳои вазн ва номи давоҳоанд.

Истилоҳи **атруғиё** дар тибби суннатӣ номи бемориро ифода менамояд: **Атруғиё с.** - лоғарии бадан, ки сабабаш нарасидани ғизо бошад [2, с.43]. Аммо дар «ЛД» ин вожа дар ду маврид ба таври зайл шарҳ ёфтааст: “**Атруғиё** - ба суриёни утручро гӯянд (фехристи «Махзан-ул-адвия»). Исми утруч аст («Тухфаи Ҳаким Муъмин). Атруғиё – муарраб, дар «Баҳр-ул-ҷавоҳир» бад-ин сурат омада ва мусаххаф (тахрифшуда)-и атруғиё аст [158, ҷ.7, с.2889]. Вожаи **атруғиё** бошад, дар фарҳанги мазкур чунин шарҳ ёфтааст: “**Атруғиё** - муарраби отруғиё. Калимаи юнонӣ аст мураккаб аз «о» ҳарфи нафӣ ва салиб+турфа, ба маънии ғизо, ки пас аз таркиб ба сурати **атруғиё** ё **утруғиё** навишта мешавад ва дар матнҳои илмии арабӣ ва форсӣ ба ғалат **атруғиё** ва **атруқиё** ва **атруқо** омадааст. Чунонки соҳиби «Баҳр-ул-ҷавоҳир» дар зайли **атруғиё** орад: “лоғарӣ ба сабаби нарасидани ғизо, ки дар тадовили тибби қадим бар лоғарии муфрит ҳам итлоқ мешуд ва **атруғиё**и мавзее ё узве ба маънии зумури узве аст. Соҳиби «Захира» орад: «Ва бад ин сабаб иллоте падид ояд, ки онро ба забони юнонӣ **атруқо** гӯянд ва ба тозӣ **адамулғизо** гӯянд, яъне, ноёфтани ғизо» (Захираи хоразмшохӣ)” [158, ҷ.7, с.2889]. Аз ин ҷо, чунин ба назар мерасад, ки ин истилоҳ дар осори тиббӣ ба маъноҳои гуногун ифода ёфта, баъзе аз муаллифон онро муарраби забони юнонӣ гуфтаанд.

Истилоҳи **суборо** дар «ЛД» ба забони суриёнӣ мансуб доништа шудааст, ки дар «ХТҚ» дар шакли **суборай** (صبارى) манзур гардидааст. **Суборай с.** - ҷунуни шадидест, ки дар натиҷаи сарсоми сафровӣ ба ҳам мерасад [2, с.393]. Дар «ЛД» ин истилоҳ ба тариқи зайл маънидод шудааст: “**Суборо** – (сур.) молихулиё. **Суборо** - ҷунуни савдовӣ ва дар «Мунтаҳо-ул-араб» онро субора забт кардааст. Муаллифи «Захираи хоразмшохӣ» гӯяд: девонагӣ ва ошуфтагӣ баифротиро гӯянд, ки бо **сарсом** низ бошад, ки аз сафрои муҳаз таваллуд шавад” [158, ҷ. 31, с.120].

Дар «КШ» муаллиф ин вожаро истифода набурда, аксаран, *девонагӣ* ва *сарсомро* мавриди истифода қарор додааст.

Истилоҳи **баволайтан** дар «ХТҚ» барои ифодаи номи як намуди бемории чашм оварда шудааст. **Баволайтан** с. ин иллатест, ки аз чашм дар андак замоне чанд қатра об мечакад [2, с. 54]. Дар мавриди вожаи **баволайтан** дар фарҳангҳои ҷомеи форсӣ маълумот дода нашудааст. Ин истилоҳ дар «КШ» низ истифода нашуда, дар китобҳои тибби суннатӣ, ки дастраси мост, аз ҷумла, «Иксири аъзам» ва «Ихтиёрооти бадеӣ» ба назар намерасад.

Истилоҳи **ибрида** дар «ХТҚ» чун вожаи суриёни ташреҳ гардидааст: **Ибрида** с. футурест, дар кори ҷимо мардонро ҳодис мешавад, аз ғалабаи сардӣ ва аз афзудани рутубат [2, с.174]. Дар «ЛД» чунин шарҳ ёфтааст: “**Ибрида** а. сардии мизоҷ ё бемории заъфи боҳ, ки пиронро уфтад аз ғалабаи рутубат ва бурудат [158, ҷ. 2, с.268].

Истилоҳи **кумтаро**, ки барои ифодаи номи беморӣ истифода шудааст, муаллифи «ХТҚ» ба забони суриёни мансуб медонад. **Кумта** с. сурхиеро меноманд, ки баъд аз дур шудани дард дар чашм боқӣ мемонад [2, с.233]. Дар «ЛД» мансуб будани он ба забони суриёни зикр карда нашудааст: **Кумта** а. – сурхие, ки ба сиёҳӣ занад дар асб ва он дӯстдоштанитарин рангҳост миёни араб (“Мунтаҳо-ул-араб”) [158, ҷ. 40, с.182]. Чунонки аз афкори зикршуда бармеояд, ин истилоҳ, аслан, ифодакунанди ранг аст, азбаски доғи боқимонда дар чашм шабеҳи ҳамон ранг мебошад, ин доғи чашм бо истилоҳи мазкур ифода ёфтааст.

Истилоҳи **қайнон**, ки барои ифодаи номи беморӣ дар тибби суннатӣ ба кор меравад, дар «ХТҚ» чун калимаи суриёни зикр шудааст: **Қайнон** с.– бузург ва ғафс шудани соқи по фақат [2, с.526]. Аммо дар фарҳангҳо ба ин маъно дучор намешавад. **Қайнон** ҷойи қайд аз дасту пойи сутур, ё хос аст ба шутур («Мунтаҳо-ул-араб») [158, ҷ. 38, с.564].

Фуҷишло с. варамест дар узвҳои ғуддаи падида меояд, вале аз ҷинси тоун намебошад [2, с.475]. Доир ба ин истилоҳ дар фарҳангҳо маълумот дарҷ нагардидааст.

Хизбоз с. дарди гулӯ аст, умуман [2, с.486]. Доир ба ин истилоҳ дар фарҳангҳо маълумот вуҷуд надорад.

Истилоҳи **асҳарон** низ дар «ХТҚ» чун калимаи суриёни зикр шудааст: “**Асҳарон** с. ду рағест даруни бинӣ [2, с.41]. Ин вожа дар «ЛД» чунин шарҳ ёфтааст: **Асҳарон** а. - бинӣ ва нарра. Ду рағ дар пушт, ки оби шарм дар нарра аз он ду ояд. Ду рағ дар бинии сутур ё ом аст//ду рағ дар чашм. Ду рағ, ки аз унсуйин боло равад ва наздики ботини нарра мучтамеъ шавад” [158, ҷ. 6, с.2599].

Истилоҳи **ғорон** низ ба забони суриёни мансуб доништа шудааст: **Ғорон** с. - шикам ва фарҷ [2, с.522]. Аммо ин истилоҳ дар фарҳангҳо ҳамчун калимаи арабӣ ташреҳ мегардад. **Ғорон** а. - таснияи ғор (дар холи рафъӣ). Даҳану фарҷ ё фарҷу шикам. Ҳар ду устухон, ки чашмхона аст [158, ҷ. 32, с.15].

Истилоҳи дигар **коҳил** мебошад, ки номи узви инсон ва ҳайвонро ифода менамояд. **Коҳил** с. миёни ду китф аст [2, с.230]. **Коҳил** а. Қисмати болои пушти бадан, ки гардан бад-он пайвандад, ки дар он шаш муҳра ҳаст [158, ҷ. 39, с.298].

Қонун с. асл ва моҳияти чизҳост, инчунин қоидаи мутлақ [2, с.536]. Қонун - асл. Гӯянд ин луғат муарраби **қонуни** арабӣ нест, вале дар арабӣ мустаъмал аст (“Мунтаҳо-ул-араб”) [158, ҷ. 38, с.121].

Михшан с. олати таносул аст [2, с.271]. Михшан – маънояш бахашмоваранда ва кинаваргардонанда (Онандроҷ). Истилоҳи пизишкии қадим. Доруе, ки сатҳи узвро хашан созад (аз қонуни Буалӣ, ёддоштҳо ба хатти марҳум Деххудо) [158, ҷ. 43, с.656].

Нуғнуғатон с. ду мушакест, ки дар канори ҳалқум ҷой гирифтааст [2, с.317]. **Нуғнуғатон** а.- ду узла аст, ки бар ҳалқум ниҳода шудааст, то бар фуру бурдани таом ёрӣ диҳад [158, ҷ. 48, с.647].

Боз чанд истилоҳоти дигар дар «ХТҚ» ба забони суриёни мансуб доништа шудаанд, ки вожаҳои **мизвад** (забон) [2, с.262], **рувол** (оби даҳан) [2, с.346], **фоли** (гӯшти мағокчай сурин) [2, с.472], **кувори** (деги сафолин) [2, с.284], **хави** (арақи бадан) [2, с.476], **қишб** (заҳри кушанда) [2, с.536], **нуғнуғат** (сари зону) [2, с.317], **росидон** (ду рагест дар кафи даст) [2, с.346], **шӯмо** (дасти чап) [2, с.505], **сомуно** (миқдори вазн баробари 2,997 г) [2, с.392], **хуфна** (миқдори вазнест баробар ба 17 г) [2, с.492], **ҳулоб** (гӯшти яхнӣ) [2, с.588] аз ҷумлаи онҳоянд.

Мо дар пайравӣ ба Ҳ. Зоҳидов ин истилоҳотро ба забони суриёни мансуб донистем. Таъкид кардан ҷоиз аст, ки ин калимаҳо дар «ХТҚ» ҳамчун калимаҳои иқтибосии суриёни шарҳ ёфта бошанд ҳам, ҳангоми мувоҷиҳат намудан ба луғатҳои муътабарӣ форсӣ ва арабӣ як гурӯҳи ин калимаҳо (**нуғнуғат, росидон, хулоб, митрутус, сомуно, хуфна**)-ро пайдо карда натавонистем. Як қисми чунин вожаҳо (дар боло таҳлилшуда) дар фарҳангҳо ҳамчун калимаҳои арабӣ шарҳ дода шудаанд ва ё маънии онҳо ба маъноҳое, ки дар «ХТҚ» баён карда шудаанд, мушобеҳ нестанд. Таъкид намудан ҷоиз аст, ки забони суриёни яке аз манбаъҳои таркиби луғавии забони арабӣ дар байни забонҳои оромии қадим маҳсуб меёбад. Дуруст муайян намудани маъно ва этимологияи калимаҳои иқтибосии забони суриёни дар забони тиббии мардумии тоҷик тадқиқи вижа ва баррасии бештарро дар заминаи осори тиббии қадим тақозо менамояд.

3.2.5. Истилоҳоти ҳиндӣ

Дар баробари истифодаи калимоти иқтибосии арабиву юнони ва суриёни истифодаи вожаҳои иқтибосии ҳиндӣ низ дар таркиби истилоҳоти тиббии осори Ҳ. Зоҳидов ба назар мерасад, ки дар ифодаи номи гиёҳу рустаниҳо истифода бурда шудаанд. Гарчанде осори

муаллиф дар заминаи китобҳое, ки дар сарзамини Эрону Ҳинд таълиф гардидаанд, таҳия карда шудаанд, аммо истифодаи истилоҳоти иқтибосии ҳиндӣ нисбат ба иқтибосоти дигар забонҳо камтар мушоҳида мешавад. Дар «КШ» номи чанд гиёҳ оварда шудааст, ки маҳсули ин сарзамин мебошанд.

Истилоҳи **чаҳочан** калимаи ҳиндӣ буда, барои ифодаи номи беморӣ истифода мегардад: **Чаҳочан** ҳ. он дуруштиест сурх ё сиёҳранг, ки дар дасту поҳо ба ҳам мерасад [2, с.493]. Дар «Иксири аъзам» доир ба ин беморӣ чунин оварда шудааст: “**Чаҳочан** ва апрас хушунате аст сурх ё сиёҳранг, ки дар дасту по ба ҳам расад” [118, ҷ. 3, с.1188]. Ба кадом забон мансуб будани ин истилоҳ дар фарҳангу луғатномаҳо шарҳ дода нашудааст. Ин вожа ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ дохил мешавад.

Истилоҳи **мурч** номи донаи рустанӣ буда, дар забони тоҷикӣ низ роиҷ мебошад. Дар «КШ» чун номи даво зиёд истифода гардидааст, ки ба ҳайси мисоли зерин дучор шудан мумкин аст: “**Мурчро** бо ширу шакар бихӯранд, боҳро қавӣ мегардонад” [1, с.384]. Чунонки дар «ЛД» зикр шудааст, ин калима дар забони ҳиндӣ дар шакли *марич* истифода бурда мешавад, ки муродифи он *пилпил* шакли муарраби он *фулфул* мебошад: “**Марич** ҳ. исми ҳиндии *фулфул* аст” [158, ҷ.44, с.122]. Ин гиёҳ дар сарзамини Ҳиндустон парвариш карда шуда, дар тибби суннатӣ ҳамчун даво кор фармуда мешавад ва, ҳамчунин, дар таомҳо барои хуштаъм намудани онҳо истифода бурда мегардад.

Истилоҳи дигари ҳиндии ифодакунандаи номи даво дар тибби суннатӣ **балила** мебошад, ки номи самари дарахти ҳиндӣ аст: “Микдори як бор дар як рӯз хӯрдан аз **балила** 10,5 грамм аст [1, с.226]. Дар «ЛД» вожаи **балила** шакли форсии вожаи *бахиро*и ҳиндӣ маънидод мегардад: “Самари дарахте, ки ба ҳиндӣ *бахиро* гӯянд” [158, ҷ.11, с.284].

Истилоҳи **омула** низ вожаи иқтибосии ҳиндӣ буда, номи меваи дарахт аст ва чун даво дар тибби суннатӣ истифода бурда мешавад:

“Ошомидани **омула** ба сипурз зарар дорад” [1, с.226]. Дар «Худуд-улоам» номи ин дарахтонро (ҳалила, балила ва омула – Н. Ҳ.) ҳамчун рустаниҳои давоӣ зикр намудаанд, ки гуфта мешавад: “Ва андар миёни Ромиён ва Чолхандар панҷрӯза роҳ асту ҳама роҳ дарахтони ҳалила, балила ва **омула** ва доруҳост, ки ба ҳама ҷаҳон баранд” [158, ҷ.2, с.178].

Истилоҳи **ҳалила** низ ба монанди омула ва балила чун номи даво дар осори Ҳ. Зоҳидов зиёд истифода бурда шудааст, ки дар шарҳи он чунин менависад: “Ин самари дарахти ҳиндист, дар ҳаҷм ва намуд гуногун мебошад, ки ҳар яки он номи алоҳида дорад” [1, с.577]. Дар «ЛД» **ҳалила** ба тариқи зайл маънидод шудааст: “Аз дарахтони навоҳии Ҳора аст, ки мевааш масрафи тиббӣ дорад ва он чанд навъ аст: **ҳалилаи** бузург, ки кобулӣ гӯянд, **ҳалилаи** зард ва балила [158, ҷ. 49, с.257].

Истилоҳи **нилуфар**, ки дар тибби суннатӣ ба маънои номи даво роиҷ аст, аз ҷониби муаллифи «КШ» мансуб ба забони ҳиндӣ доништа шудааст: “Ин калима аслан аз **нилунаҳли** забони ҳиндӣ мебошад ва маънои **нил** дар забони ҳиндӣ - об ва **наҳл** - самар аст [1, с.456]. Дар «ЛД» ва «Фарҳанги форсӣ»-и Муин сарчашмаи ин калимаро аз забони санскритӣ «*nilotrāla*» ва шакли паҳлавии он «*niloral*» муаррифӣ намудаанд [1, ҷ.48, с.1032]. Шаклҳои дигари он **нилунар**, **нилунал** оварда шудааст. Ин вожа номи гиёҳро ифода менамояд, ки дар об нашъу нумӯ мекунад.

Тамр *т.-ф.* иллатест баъзе аз мардумро, ки дар синни чилсолагӣ ба ҳам мерасад [2, с.422]. **Тимир** ба забони илмии ҳиндӣ ба маънии торикӣ бошад, ки дар муқобили рӯшанӣ аст. Санскрит **тимиро** [158, ҷ.15, с.943]. Муаллифи асар онро иштибоҳан **тамр** хондааст. Ҳ. Зоҳидов иштибоҳан онро калимаи тоҷикию форсӣ зикр намудааст.

Истилоҳи **канд** дар «ХТҚ» иштибоҳан калимаи тоҷикӣ номида шудааст, ки дар асл калимаи ҳиндӣ мебошад: **Канд** *т.* ба маънои шакари сахт [2, с.223]. Шакар ва муарраби он **қанд** аст ва онро **канд** низ хонанд

[158, ҷ.40, с.239]. Яъне, шакли таърихии калимаи **қанди** тоҷикӣ аст, ки аз khanda-и ҳиндӣ сарчашма мегирад ва номи даворо ифода менамояд.

Истилоҳи **тилло** низ дар «КШ» чун муродифи ҳиндии калимаи **зар** маънидод шудааст: “Инро **тилло** ҳам меноманд, ки номи дувумаш аз забони ҳиндӣ ба тоҷикӣ гузаштааст” [1, с.705]. Ин истилоҳ дар фарҳангҳои муътабари форсӣ низ ҳамчун калимаи муарраби **тила** аз забони ҳиндӣ маънидод шудааст [158, ҷ.33, с.280].

Истилоҳи **калкалонаҷ** номи маъҷунест, ки дар тибби суннатӣ истифода бурда мешавад, вожаи ҳиндӣ мебошад. **Калкалонаҷ** ҳ. – маъҷуни ҳиндӣ [2, с.229]. Доир ба ин вожа дар фарҳангҳо маълумот дарҷ нагардида, дар китоби «Махзан-ул-адвия» доир ба дастури тайёр намудани ду навъи он маълумот дода шудааст, ки **калкалонаҷи борид** (сард), **килкалонаҷи ҳор** (гарм) [119, с.190] мебошад. Аз рӯйи ин дастури табиб маълум аст, ки асоси таркиби ин давоҳоро гиёҳу маъданҳои сарзамини Ҳинд ташкил менамоянд.

Тӯла ҳ. рустаниест, ки онро бо арабӣ хуббозӣ ва ба тоҷикӣ тугмачагул ё калағочкулча меноманд [2, с.450]. **Тӯла** ҳ. - гиёҳ, нон, калоғ, хабоzӣ [161, ҷ.1, с.1170]. Як қисми маъҷуни дофеи қулинҷ ва асарулбавл [158, ҷ.15, с.1140]. Ин вожа дар тиб ба ҷуз номи рустанӣ боз барои ифодаи воҳиди вазн низ истифода бурда мешавад: “**Тӯлаи** Бангола ҳ. миқдори вазнест иборат аз 12 моша мебошад. **Тӯлаи** Шоҳичаҳонобод миқдори вазнест иборат аз 10 моша аст” [2, с.450].

Тӯлача *т.* миқдори вазнест иборат аз 96 ҳабба, ба 6,816 г иборат аст [2, с.450]. Ин аз калимаи ҳиндии **тӯла**, ки воҳиди ченакро ифода менамояд, ба воситаи пасванди **-ча** сохта шудааст.

Аксар истилоҳоти иқтибосии ҳиндӣ, ки дар «ХТҚ» шарҳ дода шудаанд, барои ифодаи воҳиди ченаку вазн ба кор мераванд.

Истилоҳи **дом** ба забони ҳиндӣ мансуб доништа шудааст. **Дом** ҳ. миқдори вазнест ба 10,8 г баробар аст [2, с.142]. Дар «ЛД» омадааст:

“Дом ҳ.- сиккаи мисин дар Ҳиндустон, ки нахустин бор дар замони Шершоҳ ва ҷонишинонаш аз силсилаи сурӣ зарб шуд. Бино ба қавли Абулфазл ибни Муборак 360 дом як муҳру 40 дом як рупия буд” [158, ҷ.22, с.126]. Дар «Махзан-ул-адвия» ин истилоҳ дар фасли «Авзони ҳиндия» ба тариқи зайл оварда шудааст: “Дом панҷ тонк (донг – Н.Ҳ.) аст, ки бист моша бошад” [119, с.58].

Истилоҳи **ратӣ** низ воҳиди вазни ҳиндӣ мебошад. **Ратӣ** ҳ. миқдори вазнест иборат аз чаҳор ҷави миёна, ки ба 0,688 г баробар аст [2, с.332]. Дар «Махзан-ул-адвия» доир ба ин истилоҳ чунин гуфта мешавад: “**Ратии** мутаорифи Бангола, ки тухми гули чонданӣ аст, чаҳор ҷави мутаваассит аст” [119, с.58].

Истилоҳи **моша** воҳиди вазнро дар тиб ифода намуда, дар «ХТҚ» ҳамчун калимаи тоҷикӣ маънидод шудааст: **Моша** *m.* миқдори вазнест, аз дувоздаҳ як ҳиссаи тӯлача [2, с.27]. Дар луғатҳои муътабарии форсӣ онро калимаи ҳиндӣ шарҳ додаанд: “Дар «ЛД» ин вожа ба тарқи зайл маънидод шудааст: “Як ҳисса аз дувоздаҳ ҳиссаи тӯлаи ҳиндӣ (ду мисқолу ним), дар ин маънӣ ҳиндӣ аст, ки дар тибби форсӣ дохил шуда [158, ҷ. 43, с.68]. Дар тибби қадим ин вазнро баробари грами имрӯза истифода мебуданд.

Муҳр ҳ. яъне, тиллои маскуки ҳиндӣ [2, с.293]. **Муҳр**, яъне тиллои маскуки ҳиндӣ, ки ашрафӣ номанд, томи он нуҳ мошаву шаш ратӣ аст ва ноқиси он нуҳ мошаву чор ратӣ ва баъзе нуҳ мошаву панҷ ратӣ аст [119, с.58].

Манни оламгирӣ *a.*-ҳ. миқдори вазни бузургест иборат аз 2560 тӯла, ки ба 34,4 г баробар аст [2, с.247]. **Манни оламгирӣ** чиҳил сери том аст [119, с.59].

Рупия ҳ. - ... рупия нуқраи маскуки билоди Ҳинд [2, с.348].

Табисаи музоафа ҳ.-*a.* маълум бод, ки **табис** калимаи ҳиндист, маънояш 32 даво мебошад [2, с.419].

Истифодаи истилоҳоти иқтибосии ҳиндӣ дар осори Ҳ. Зоҳидов нисбатан маҳдуд буда, аксари истилоҳоте, ки барои ифода кардани воҳиди вазн ва ченаки давоҳо истифода мешаванд, танҳо дар «ХТҚ» шарҳ ёфтаанд. Ҳадафи муаллиф аз шарҳ додани ин қабил истилоҳот дуруст дарк намудани осори тиббии суннатии мардуми тоҷик ва истилоҳоти он мебошад.

3.2.6. Истилоҳоти муарраби тоҷикӣ

Калимаҳои муарраб вожаҳои мебошанд, ки ба забони арабӣ аз забонҳои дигар, аз ҷумла, тоҷикӣ иқтибос шуда, бинобар мувофиқат накардани овозҳои онҳо ба савтиёти забони арабӣ бо тағйири баъзе аз овозҳо ба ин забон мутобиқ гардидаанд.

Ин гурӯҳи истилоҳот низ дар «ХТҚ» мавриди шарҳ қарор гирифта, барои ифодаи номи бемориҳо, ашёи истифодашаванда дар вақти табобат, воҳиди ченаку миқдори истифодаи давоҳо ба кор бурда шудааст. Ин қабил вожаҳо, асосан, калимаҳои аслии буда, дар вақти таълифи асарҳои, ки ба забони арабӣ навишта шудаанд, мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Истилоҳи **диҳлиз** шакли муарраби вожаи **дахлези** тоҷикӣ аст, ки дар осори тиббии Ҳ. Зоҳидов шарҳ дода шудааст [2, с.141]. Айни тафсир дар «ЛД» омадааст ва он таҷвифи миёнаи дил ва истодангоҳи об аст ё зардоб [158, ҷ.24, с.471]. Истилоҳи **диҳлиз** дар тиббии суннатӣ барои ифода намудани холигии дил истифода бурда шуда, дар тиббии муосир истилоҳи **дахлези дил** маъмул аст.

Истилоҳи **доник** муарраби вожаи форсии **донг** ва он ба 0,531 г баробар аст [2, с.142]. Муарраби **донг** шашяки дирҳам аст [158, ҷ.22, с.177]. Ин истилоҳ барои ифодаи воҳиди вазн дар тиб истифода бурда мешавад.

Вожаи **ибриқ**, ки истилоҳи ифодакунандаи воҳиди вазн аст, шакли муарраби вожаи **обрези** тоҷикӣ мебошад. Ин истилоҳ кӯза ё номи зарфе,

ки дорои вазни ду манн буда, барои истеъмоли даво истифода бурда мешавад: “**Ибриқ** – миқдори вазнест иборат аз ду манн” [2, с.175]. Муарраби *обрӯ* (аз «Тоҷ-ул-арӯс») ё *обрез*. Зарфи сафолин барои шароб [158, ҷ.2, с.273]. Ин истилоҳ имрӯз истифода бурда намешавад ва ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ ворид гаштааст.

Истилоҳи **мӯрсарач** номи бемориро ифода намуда, шакли муарраби калимаи мураккаби тоҷикии *мӯрсарак* мебошад. Аз сабаби монанд будани намуди зоҳирии беморӣ ба сари мӯр чунин ном гирифтааст. **Мӯрсарач** *м.-т.* берун баромадани табақкаи инабияи чашм аст [2, с.295]. Муарраби *мӯрсарак*, *мӯрсорач*, *мӯрсара*. Хуруҷи табақкаи инабия аст, он гоҳ ки ба андозаи сари мӯре қарниа бишкофад, ба қурҳае, ё басирае, ё чароҳате, ки бар он ворид ояд [158, ҷ.46, с.61].

Вожаи **мористон** шакли муарраби калимаи *бемористон* буда, калимаи **мор** ба маънои сихатӣ дар забони тоҷикию форсӣ кор фармуда мешуд. Дар «ХТҚ» ба тариқи зайл шарҳ ёфтааст: “**Мористон** *м.-т.* – муарраби бемористон [2, с.275]. Муаллифи «ЛД» онро муарраб гуфтааст: “Муарраби *бемористон* аст («Мунтаҳо-ул-араб»). *Бемористон*ро гӯянд ва онро ба арабӣ *дорушишифо* хонанд” [158, ҷ.43, с.37].

Истилоҳи **фатила** шакли муарраби *пилитои* тоҷикӣ буда, дар тибби суннатӣ шакли даворо ифода менамояд ва ин истилоҳ дар «ХТҚ» ба тариқи зайл маънидод гардидааст: “**Фатила** *т.* он чӣ даворо ба шакли дарозак сохта, дар фарҷи зан ё дар мақъад гузоранд, ё дар гӯш, ё дар бинӣ, ё дар чароҳат дароранд” [2, с.466]. Дар «ЛД» вожаи **фатила** чунин шарҳ дода шудааст: “Муарраби *пилита*. **Фатилаи** чароҳат – он чӣ аз пунба суст бофта, ё пунба, ё қомаҳои танг, ки ба даҳона ва даруни реш ва хастагӣ (захм) ниҳанд, то зоҳири решу хастагӣ мултаим нашавад ва рим ба дарун намонад” [158, ҷ.37, с.63]. Яъне, дар шакли шамъчаи хурд сохтани давоҳо, ки онро ба забони лотинӣ *suppositōgium* меноманд. Вожаи **фатила** дар «ФТЗТ» калимаи арабӣ маънидод шудааст [137, ҷ. 2, с.409].

Истилоҳи **тарёқ** шакли муарраби вожаи **тарёк** мебошад. Дар «КШ» ин истилоҳ истифода бурда шудааст: “Агар гули онро бихӯранд, бар зидди ҳамаи намудҳои захр **тарёқ** мешавад” [1, с.470]. Дар «ХТҚ» муаллиф онро калимаи муарраби юнонӣ маънидод намудааст: “**Тарёқ** ин калима дар намуд муарраби **тарёки** тоҷикист. Вожаи мазкур аслан аз юнонии **тарё** буда, ба маънои нафъкунанда аст барои газидани ҷонварони захрдор ва **қо** дар ин калима ба маънои дафъкунанда аст” [2, с.426]. Муарраби **тарёк** ва он давои мураккаб аст маъруф, ки чанд адвияро кӯфтаву бехта дар шаҳд омезанд ва он дофеи захрҳои ҳайвонӣ ва наботӣ бошад [158, ҷ.15, с.245]. Аз рӯи матолиби закршуда онро муродифи **позаҳр** маънидод намудан мувофиқи матлаб мебошад. Ин истилоҳро дар баъзе маврид муродифи вожаи **афюн** низ зикр кардаанд, ки шира ё моеи аз кӯкнор беруноянда аст.

Истилоҳи **розёнач** низ шакли муарраби калимаи **розёнаи** тоҷикӣ мебошад ва ин истилоҳ барои ифодаи номи гиёҳи давоӣ дар тибби суннатӣ истифода бурда мешавад. **Розёнач** м.-ф. муарраби розёна, ки бодён аст [2, с.344]. Муарраби розёнаи форсӣ аст ва низ ба форсӣ **бодиён** ва ба румӣ **шимор** ва ба ҳиндӣ **сунаф** ва **волони бузург** хонанд [158, ҷ.25, с.48]. Дар забони тоҷикӣ **бодён** (бодиён) меноманд, ки номи мева мебошад.

Истилоҳи **сарид** шакли муарраби **тарида** мебошад. Ин истилоҳ ба маънои реза кардани нон дар косаи об ё дӯғ истифода бурда мешавад. Дар «ХТҚ» ба тариқи зайл шарҳ ёфтааст: “**Сарид** м.-т. муарраби **тарида** тоҷикист” [2, с.349]. Дар «ЛД» низ ин вожа муарраби **тарида** ё **тарити** тоҷикӣ доништа шудааст [158, ҷ.15, с.23]. Истилоҳи **сарид** дар тибби суннатӣ ба маънои ба об тар намудани даво истифода бурда мешавад.

Истилоҳи **сиканчабин**, ки шакли муарраби калимаи мураккаби **сиркоангабини** тоҷикӣ аст, дар осори Ҳ. Зоҳидов хеле зиёд истифода бурда шудааст: “Хӯрдани мавиз ба одамони гарммизоҷ зарар дорад –

дар ин ҳолат **сиканчабин** бихӯранд, ё оби меваҳои турш бимақанд, ислоҳи зиён менамояд” [1, с.647]. Истилоҳи мазкур дар «ХТҚ» низ калимаи муарраб гуфта шудааст: “**Сиканчабин м.-т.** ин муарраб аз калимаи тоҷикии **сиркоангабин** аст” [2, с.382]. Ин номи маъҷун ё давоеро, ки аз омехтаи сирко ва асал месозанд, ифода менамояд.

Истилоҳи **такарруч**, ки дар тибби суннатӣ маънои тағйири ранг, маза ва бӯйи таомро дорад, дар «ХТҚ» калимаи муарраби тоҷикӣ маънидод шудааст: “Ин калима масдари сохта аст, аз **карача**, ки муарраби **кареҳи** форсӣ-тоҷикӣ мебошад, на арабист” [2, с.420]. Дар «ЛД» низ муарраб будани ин вожа зикр гардидааст: “Масдари манхут аз **кареҳи** форсӣ ба маънии капак, кафак ва капареҳ ...табоҳ шудану сабз гардидану **кареҳ** баровардани нон аз дермондагӣ” [158, ҷ.15, с.870]. Ба ивази ин истилоҳ дар забони имрӯзаи тоҷикӣ вожаи **мағор** мавриди истифода аст.

Истилоҳи **тассуҷ** калимаи муарраби **тасуи** форсӣ-тоҷикӣ мебошад, ки дар тибби суннатӣ барои ифодаи воҳиди вазн истифода бурда шудааст: “Дар тиб миқдори вазнест, ки иборат аз вазни чаҳор ҷави миёна, ки 0,588 граммро ташкил мекунад” [2, с.429]. Моҳуз аз **тасуи** форсӣ. Муарраб аст. Чаҳор як донг, ки ду ҳабба бошад [158, ҷ.15, с.691].

Истилоҳи **туса** чун ифодакунандаи номи беморӣ аст, дар «ХТҚ» калимаи муарраб аз калимаи **тут** зикр гардидааст: “**Туса м.-т.** гӯштпораи сурхи моил ба сиёҳӣ, ки овезон ба тус (тут) монанд аст” [2, с.429].

Дар «ЛД» истилоҳи **туса** ба тариқи зайл маънидод шудааст: “Беморӣ аст чашмро ва соҳиби «Захираи хоразмшоҳӣ» гӯяд: “**Туса** гӯшти фузуне аст сурху нарм бар шакли тус (тут) овехта ва баъзе бошад, ки ба сиёҳи гарояд з-андаруни пилк бошад ва гоҳ бошад, ки бар пилк барсуйин бидарояд, гоҳ бошад, ки бар пилк фурӯсуйин. Ва гоҳ бошад, ки хун аз

вай равон шавад ва гоҳ бошад, ки нашавад ва сабаби он хуни сӯхтаву фосид бошад”” [158, ҷ.15, с.1090].

Истилоҳи **ускурача** шакли дигари он **сукурача** мебошад, муарраби **сукураи** тоҷикӣ мебошад. Дар “ХТҚ” ин истилоҳ ба тариқи зайл маънидод шудааст: “**Ускурача м.-т.** - миқдори вазнест иборат аз 6 истор, ки баробар ба 114,75 г” [2, с.429]. Аммо дар фарҳангҳо ба ин маънӣ ба назар намерасад. Дар «ЛД» вожаи мазкур ба маънои **сукура**, ки **зарфи сафолнро** ифода мекунад: “Зарфе, ки миқдори ғунҷоишаш панҷ мисқол об бошад” [158, ҷ. 6, с.2352].

Истилоҳи **файҳузаҷ** муарраби калимаи **беҳудаи** тоҷикӣ мебошад. Ин истилоҳ ҳолати бадани инсонро ифода менамояд. Дар «ХТҚ» ба тариқи зайл маънидод шудааст: “**Файҳузаҷ м.-т.** ҳолати бадан аст, мисли табгирифта, ки дар он хамёза меояд, рӯ ва чашм сурх мегарданд. Ин лафз муарраби **беҳудаи** тоҷикист” [2, с.460].

Истилоҳи **фарзаҷа** низ муарраб мебошад, ки тоҷикии он вожаи **порча** аст. **Фарзаҷа м.-т.** ҳумуле, ки махсус ба фарҷи зан аст, яъне, порчае аз матоъ, ки аз дору тар карда ё ба он олонда, дар фарҷи зан мебардоранд [2, с.462]. Дар «ЛД» низ ин вожа дар шакли **фарзиҷа** ба чунин маъно ташреҳ гардидааст: “Чизе, ки занон барои мудово ба худ баргиранд” [158, ҷ.37, с.158].

Истилоҳи **хушканчабин** шакли муарраби вожаи **хушкангубини** тоҷикӣ буда, дар тибби суннатӣ барои ифодаи номи даво истифода мегардад. Ин истилоҳ дар «ХТҚ» ташреҳ гардида, дар «КШ» низ мавриди истифода қарор гирифтааст: “**Хушканчабин м.-т.** ин муарраби **хушкангабини** тоҷикӣ аст, ки маънояш асали хушк аст” [2, с.492]. Асали ёбис, ки онро аз кӯҳистонҳои Форс оранд. Бӯйи доруй дорад ва дар тиб ба кор аст [158, ҷ.21, с.573].

Истилоҳи **ширинаҷ** низ шакли муарраби **ширина**, ки номи бемории кӯдакон аст, истифода бурда мешавад. **Ширинаҷ** ва **шаҳдия м.-т.** саъфаи

ратба аст, ки ин аз бемориҳои мусрӣ, яъне ,гузаранда мебошад [2, с.492]. Муарраби ширина, ширинак [158, ҷ.31, с.200]. Ин номи чӯше аст, ки дар бадан ва рӯйи кӯдакон пайдо мешавад.

Истилоҳи **шӯраҷ** низ шакли муарраби калимаи **шӯраи** тоҷикӣ мебошад, ки аз он борут месозанд.

Ин истилоҳот ва вожаҳо бо баъзе тағйироти овозӣ ба забони арабӣ мутобиқ шуда, чунин тағйирот дар ин гурӯҳи вожаҳо ба назар мерасанд:

- ба аввал, мобайн ва охири калима ҳарфҳо илова карда шудаанд, дар мисоли **шӯра – шӯраҷ, розёна – розёнаҷ, сукура – сукурраҷа – ускураҷа, порча – фарзаҷа, беҳуда – файҳузаҷ** ва амсоли онҳо;

- овозҳои хоси забони форсӣ-тоҷикӣ ба овозҳои наздик ба онҳо иваз карда шудаанд: **гувориш – ҷувориш, гулоб – ҷулоб, хушкангабин – хушканҷабин, патила – фатила;**

- як ё якчанд овози таркиби калима партофта шудаанд, дар мисоли калимаҳои **бемористон – мористон, сиркоангабин – сиканҷабин.**

Чунонки аз матолиби боло ба назар мерасад, дар муарраб намудани калимаҳои иқтибосӣ дар забони арабӣ ягон қоидаи муайяни дастурӣ вуҷуд надошта, вожаҳо дар шаклҳои мухталиф иваз шудаанд. Гарчанде чунин истилоҳот ва вожаҳоро дар «КШ» ва «ХТҚ» хеле зиёд дучор шудан мумкин аст, мо овардани чанд мисолро аз онҳо кофӣ донистем.

Дар таркиби истилоҳоти муарраб калимаҳои арабишудаи забони тоҷикӣ, юнонӣ, ҳиндӣ, суриёнӣ, ибрӣ ва амсоли инҳоро дидан мумкин аст.

Аз рӯйи таҳлилҳои боло чунин натиҷагирӣ кардан мумкин аст:

Вожаҳои аслии забони тоҷикӣ дар таркиби истилоҳоти тиббии осори Ҳ. Зоҳидов хеле сермаҳсул буда, зиёда аз 400 номгӯи ин қабил вожаҳо, ки ифодакунандаи номи давоҳо, узвҳои бадан, бемориҳо, кайфияту мизочҳо, воҳидҳои ченак ва ғ. мебошанд, истифода бурда шудаанд. Аксари ин вожаҳо дар забони тоҷикии адабӣ мустаъмаланд.

1. Як гурӯҳ истилоҳот, ки дар “ХТҚ” чун вожаҳои аслии забони тоҷикӣ тафсир шудаанд, вожаҳои таърихию архаистии забони тоҷикиро ташкил мекунанд. Доир ба чанд истилоҳи ифодакунандаи номи бемориҳо ва дигар мафҳумҳои соҳаи тиб дар фарҳангҳо маълумот дода нашудааст.

2. Истилоҳоти иқтибосии арабӣ дар осори Ҳ. Зоҳидов мақоми хосро доро буда, аксари истилоҳоти тиббии осори муаллифро вожаҳои арабӣ ташкил мекунанд. Инчунин, дар таркиби ибораҳои истилоҳӣ, ки дар қолаби иборасозиву ибораоронии забони тоҷикӣ сурат гирифтаанд, истифодаи вожаҳои арабӣ зиёд ба назар мерасанд.

3. Аксари истилоҳоти тиббии иқтибосие, ки аз ҷиҳати баромад ба забонҳои юнониву суриёни мансуб доништа шудаанд, бештар дар шакли муарраб оварда шудаанд.

4. Истилоҳоти иқтибосии мансуб ба забони ҳиндӣ аксар барои ифодаи номи даво ва воҳидҳои вазну ченаки тиббӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд.

5. Дар баробари истилоҳоти иқтибосии дигар забонҳо баъзан вожаҳои иқтибосии туркӣ (ӯзбекӣ) низ дар ифодаи номи баъзе давоҳо ва бемориҳо мавриди истифода қарор гирифтааст. Ин қабил вожаҳо, асосан, дар забони гуфтугӯи мустаъмаланд.

6. Як гурӯҳ вожаҳои аслии забони тоҷикӣ дар шакли муарраб оварда шудаанд, ки вижагии истилоҳсозии тибби суннатиро ташкил медиҳанд.

7. Вожаҳои иқтибосӣ дар сохтори истилоҳоти тиббии мураккаб ва ибораҳои истилоҳӣ ба кор рафта, дар сохтани мафҳумҳои соҳаҳои гуногуни тиб аҳамияти хоса доранд.

ХУЛОСА

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Осори тиббии Ҳ. Зоҳидов «КШ» ва «ХТҚ» дар омӯзиш ва баррасии маводи тиббии суннатии тоҷику форс нақши калидӣ доранд. Ба ҳамагон маълум аст, ки мардуми тоҷику форс яке аз халқиятҳои қадимтарини олам буда, соҳиби тамаддуну фарҳанг ва илми хеш мебошанд. Илми тиб низ дар баробари дигар илмҳои гуногун аз замони Сосониён ҳамчун соҳаи алоҳида арзи вуҷуд кардааст. Қисмати «Вандидод»-и китоби Авасто ба мавзӯи ҳаёти солим, пешгирии бемориҳо ва покӣ бахшида шудааст, ки он низ аз ҷумлаи сарчашмаҳои илми тиб ба шумор меравад. Осори тиббии Ҳ. Зоҳидов дар заминаи осори тиббӣ, ки дар асрҳои XVI – XIX, асосан, дар Ҳинду Эрон бо забони форсӣ таҳия шуда, забони онҳо мушкилфаҳм ва дорои истилоҳоти сершуморанд, таҳия гардидаанд. Ин асарҳо, пеш аз ҳама, барои дуруст дарк намудани моҳияти илмӣ осори тиббии қадим ва забони онҳо дастури муҳим ба шумор мераванд. Ҳ. Зоҳидов дар осори хеш матолиби афкори олимони тиббии суннатии мардуми тоҷикро, ки дар тӯли асрҳо ташаккул ёфта, меъёри вижаи забони тиббиро ба вуҷуд овардаанд, бо забони омии тоҷикӣ таҳия ва дастраси мардум гардонидаст.

Дар «КШ» ва «ХТҚ» истилоҳоти сершумори тиббии суннатӣ истифода ва мавриди ташреҳ қарор гирифта, барои омӯзиши истилоҳоти илми тиб дар забоншиносии тоҷик мавқеи алоҳидаро касб менамояд. Ҳамчунин, ин китобҳо инъикоскунандаи забони тиббии суннатии тоҷик ва вижаҳои он мебошанд.

Истилоҳоту вожагони тиббии ин асарҳо фарогири ҷанбаҳои гуногуни маъноиву лексикологӣ буда, хусусиятҳои истилоҳоти тиббӣ аз ҷиҳати маъно, этимология ва сохтор мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд.

Дар заминаи тадқиқи анҷомёфта мо ба чунин натиҷаҳо расидем:

1. «КШ» дар заминаи осори тибби суннати мардуми тоҷик таълиф гардида, дар баёни матолиби асар муаллиф ба низоми сохтори он асарҳо таъҷиб намудааст. Дар қисми муқаддимавии асар, ки аз 16 фасл иборат аст, доир ба муносибати инсон ба ҷирмҳои коинот ва таъсири онҳо ба мизоҷи табиӣ инсон маълумот медиҳад, ки ин усул дар аксари осори илмӣ тибби суннатӣ ба назар мерасад.

2. Дар китоби «КШ», асосан, доир ба 323 номгӯи давоҳо суҳан рафта, муаллиф онҳоро ба се даста (давоҳои ҳайвонӣ, давоҳои наботӣ ва бечон) гурӯҳбандӣ намуда, дар бораи онҳо маълумот пешниҳод кардааст. Зикр бояд намуд, ки дар китоб номи давоҳо, сохт ва шакли онҳо, мизоҷи давоҳо, тарзи тайёр кардани онҳо ва таъмини онҳо ба бемориҳои гуногун мавриди баррасӣ сурат гирифтааст.

3. Китоби «ХТҚ» дар шакли луғати тафсирии тиббӣ таҳия гардида, мутобиқ ба лексикографияи замони муосир аз рӯйи тартиби алифбои забони тоҷикӣ таълиф гардидааст. Дар он бо баробари овардани истилоҳи тиббӣ дар шакли калима, ибора ва ҷумлаҳо (номи даво, номи бемориҳо, номи воҳидҳои вазн ё ченаку андоза ва ғ.) мансуб будани онҳо ба забони муайян, маънои истилоҳии онҳо дар тиб оварда шудааст. Ҳангоми шарҳи истилоҳоти ифодакунандаи номи бемориҳо дар аксар маврид тарзи таърифи онҳо низ оварда шудаанд.

4. Миқдори истилоҳоти «ХТҚ», ки мавриди шарҳ қарор гирифтаанд, дар маҷмӯъ, 3600 истилоҳ мебошад, ки онҳо вожаҳои сода, сохта ва мураккаби истилоҳӣ, ибораҳои сода ва мураккаби истилоҳиро фаро мегиранд.

5. Истилоҳоти тиббии осори Ҳ. Зоҳидов аз ҷиҳати истифодаи маъно дар ҷанбаҳои мухталифи тиб ба намунаҳои зерин ҷудо мешаванд: а) истилоҳоти ифодакунандаи номи бемориҳо (амроз); б) истилоҳоти ифодакунандаи номи давоҳо (адвия); в) истилоҳоти ифодакунандаи номи кайфияту мизоҷҳо; г) истилоҳоти ифодакунандаи номи аъзои инсон; ғ)

истилоҳоти ифодакунандаи номи рутубатҳо ва ахлоти бадани инсон; д) истилоҳоти ифодакунандаи роҳҳои табобат; е) истилоҳоти ифодакунандаи номи мавҷудоти муфтхӯр (паразит) дар аъзои бадани инсон; ё) истилоҳоти ифодакунандаи воҳидҳои ченак ва вазн; ж) истилоҳоти ифодакунандаи номи олот ва зарфҳо барои табобат ва тайёр намудани давоҳо.

6. Истифодаи истилоҳоти тоҷикӣ (аслӣ) дар тибби суннатӣ роҳи ягона набуда, гоҳе чанд истилоҳи аз ҷиҳати баромади забонӣ гуногун барои ифодаи як маъно мустаъмал мебошад. Масалан, барои ифодаи вожаи беморӣ вожаҳои **иллат**, **мараз**, **до**; барои ифодаи дард вожаи **вачаъ** ва фаромӯшхотирӣ истилоҳи **нисён** истифода мегарданд.

7. Теъдоди зиёди истилоҳоти «КШ»-ро калимаҳои омӣ, ки дар забони адабӣ ва гуфтугӯии муосири тоҷикӣ мустаъмал мебошанд, ташкил медиҳанд. Инчунин, ҳангоми овардани истилоҳоти иқтибосии душворфаҳм муаллиф шакли маъмули ин истилоҳро бо забони тоҷикӣ ё русӣ дар қавсайн зикр менамояд.

8. Калимаҳои ғайримустаъмал ва таърихӣ, ки имрӯз дар забони тоҷикӣ ба назар намерасанд, дар таркиби истилоҳоти «КШ» ва «ХТҚ» дучор мешаванд, ки аз ҷониби муаллиф шарҳ дода шудаанд.

9. Калимаҳои аслии забони тоҷикӣ дар таркиби истилоҳоти тибби қадим зиёд истифода шуда, асосан, номи давоҳо, узвҳои бадани инсон, аксаран, бо калимаҳои аслии забони тоҷикӣ ифода ёфтаанд.

10. Истилоҳоти иқтибосии арабӣ дар «КШ» серистеъмол буда, бештар барои ифодаи номи бемориҳо, ахлоти бадан, кайфияту мизочҳо, номи воҳидҳои вазн истифода гаштаанд.

11. Истилоҳоти «КШ» ва «ХТҚ» танҳо аз калимаҳои аслии забони тоҷикӣ ва калимаҳои иқтибосии арабӣ иборат набуда, аз калима ва истилоҳоти иқтибосии забонҳои юнонӣ, туркӣ, ҳиндӣ, суриёнӣ ва

русӣ низ истифода бурда шудаанд, ки мавқеи онҳо низ назаррас мебошад.

12. Истилоҳоти ифодакунандаи номи даво дар осори Ҳ. Зоҳидов, асосан, номи рустаниҳо, ҷузъҳои тани ҳайвонот, инсон ва филизоту маъданҳо мебошанд.

13. Дар сохтори истилоҳоти тиббии осори Ҳ. Зоҳидов мавқеи пешвандҳо ва пасвандҳои калимасози забони тоҷикӣ назаррас буда, вожаҳову истилоҳоти зиёде тавассути вандҳои калимасоз сохта шудаанд.

14. Истифодаи вожаҳои муарраб (калимаҳои арабишуда) дар байни истилоҳоти тиббии суннатӣ мақоми хосро касб менамоянд. Онҳо барои ифодаи мафҳумҳои тиббӣ ба таври васеъ истифода шудаанд.

15. Қисми зиёди истилоҳоти тиббии суннатиро ибораҳо истилоҳӣ (ибораҳои сода ва мураккаби аз ҷиҳати сохт изофӣ ва ҳамроҳию пешояндӣ) ташкил медиҳанд, ки онҳо бештар барои ифодаи номи бемориҳои мухталиф кор фармуда шудаанд.

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

1. Маводи рисолаи илмиро чун дастур дар самтҳои филология, тиб ва луғатшиносӣ истифода бурдан мувофиқи мақсад мебошад.

2. Натиҷаҳои кори диссертатсиониро дар гузаронидани машғулиятҳои амалии фанни забони тоҷикӣ, махсусан, дар қисматҳои лексикология, истилоҳшиносӣ, этимология ва монанди инҳо ҳамчун маводи дарсӣ истифода бурдан мумкин аст.

3. Истифодаи маводи диссертатсия дар дарсҳои амалии забони тоҷикӣ барои ихтисосҳои соҳаи тиб чун матни тахассусӣ аҳамияти хосро касб мекунад.

4. Дар таълифи луғати истилоҳоти соҳаҳои тиб аз маводи рисола ҳамчун сарчашма истифода бурдан ба мақсад мувофиқ мебошад, шарҳи истилоҳоти диссертатсия бо таърифи ба фарҳангҳои муътамади ватаниву хориҷӣ баён карда шудаанд.

НОМГҶИ АДАБИЁТ

I. Феҳристи сарчашмаҳои истифодашуда:

1. Манбаъҳо

1. Зоҳидов Ҳ. Канзи шифо (нашри дуюм) [Матн] / Ҳ. Зоҳидов. – Душанбе: Ирфон, 1993. – 720 с.
2. Зоҳидов Ҳ. Хазиная тибби қадим [Матн] / Ҳ. Зоҳидов. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 624 с.

2. Адабиёти илмӣ

A) ба забони тоҷикӣ

3. Абдурахимов С. Ибораҳои исмии забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / С. Абдурахимов. – Душанбе: Дониш, 1973. – 160 с.
4. Байзоев А.М. Забони «Донишнома»-и Абӯалӣ ибни Сино (истилоҳот ва калимасозӣ). Дисс. номзадии илми филология (дастхат). – Душанбе, 1992. – 155 с.
5. Бердиева Т. Назарияи иқтибос (калимаҳои арабӣ дар забони тоҷикӣ) [Матн] / Т. Бердиева. – Душанбе: ДДТ, 1991. – 126 с.
6. Ваҳҳобов Т., Бобочонова Д. Муқаддимаи лексикологияи забони тоҷикии адабӣ [Матн] / Т. Ваҳҳобов, Д. Бобочонова. – Хучанд: Ношир, 2010. – 76 с.
7. Ваҳҳобов Т. Вазъи амалкарди забони тоҷикии адабӣ (пеш аз Инқилоби Октябр). Китоби 1 [Матн]. / Т. Ваҳҳобов. - Хучанд: Ношир, 2013. – 112 с.
8. Ваҳҳобов Т. Масоили сохтмони забони тоҷикии адабӣ дар солҳои 20-90-и садаи ХХ. Китоби III. Баҳс дар атрофи масоили мубрами хусни калом. Ҷ. 1 (солҳои 50-70) [Матн] / Т. Ваҳҳобов. - Хучанд: Нури маърифат, 2013, с. 87- 99. – 344 с.
9. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. Фонетика ва морфология [Матн]. - Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.; Ҷ.2. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода [Матн]. - Душанбе: Дониш, 1986. –372 с.; Ҷ.3. Ҷумлаҳои мураккаб [Матн]. - Душанбе: Дониш, 1989. - 222 с.

10. Давлатбеки Х. Ташаккул ва таҳаввули илми забоншиносии форсу тоҷик дар асрҳои миёна [Матн] / Х. Давлатбек. – Душанбе: Диловар, 1998. - 152 с.
11. Дӯстхоҳ Чалилӣ. Авесто. Қадимтарин гимнҳо ва матнҳои форсӣ [Матн] / Чалилӣ Дӯстхоҳ. – Душанбе: Қонуният, 2001. – 792 с.
12. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология (зери таҳрири Ниёзмӯҳаммадов Б.). Қисми 1. [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 452 с.
13. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. Қисми 2 (китоби дарсӣ барои факултети филологияи мактабҳои олии) [Матн]. – Душанбе: Маориф, 1984. – 328 с.
14. Зеҳнӣ Т. Аз таърихи лексикаи забони тоҷикӣ [Матн] / Т. Зеҳнӣ. – Душанбе: Дониш, 1987. – 232 с.
15. Зеҳнӣ Т. Санъати сухан / Т. Зеҳнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 328 с.
16. Зоҳидов А. Таъсири забони русӣ ба калимасозии забони адабии тоҷик [Матн] / А. Зоҳидов. – Хуҷанд: Ношир, 2009. – 160 с.
17. Исҳоқӣ Ю.Б., Тоҷиев Я. Таърихи мухтасари тибби тоҷик [Матн] / Ю.Б. Исҳоқӣ, Я. Тоҷиев. - Душанбе, 1993. - 127 с.
18. Калонтаров Я.И. Принципҳои асосии терминологияи забони тоҷикӣ [Матн] / Я.И. Калонтаров. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 62 с.
19. Камолиддинов Б. Мушкилоти истилоҳ [Матн] / Б. Камолиддинов // Даҳ соли Қонуни забон. – Душанбе: Ирфон, 1999. - С.62-65.
20. Камолиддинов Б. Наҳви забони тоҷикӣ [Матн] / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Собириён, 2010. – 280 с.
21. Капранов В.А. Дар бораи баъзе хусусиятҳои луғатҳои пешинаи тоҷикӣ [Матн] / В.А. Капранов // Шарқи сурх, №7, 1957. – С. 86- 90.
22. Капранов В.А., Ҳошим Р. Ҳикмати асрҳо (Мунтахаб аз рисола ва луғатҳои тибби қадим) [Матн] / В.А. Капранов, Р. Ҳошим. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 131 с.
23. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X). Қисми

- 1 [Матн] / М.Н. Қосимова. – Душанбе: ДДТ, 2003. – 490 с.
24. Қосимова М.Н. Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ (маълумоти мухтасар) [Матн] / М.Н. Қосимова. – Душанбе: Сино, 2007. – 172 с.
25. Лазар Ж. Ду рисолаи тиббии асри X дар форсии дарӣ [Матн] / Ж. Лазар // Шарқи сурх, № 10, 1958. - С. 129 -138.
26. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик [Матн] Н. Маъсумӣ. – Сталинобод, 1959. – 294 с.
27. Маъсумӣ Н. Асарҳои мунтахаб. Ҷ.2 [Матн] / Н. Маъсумӣ. -Душанбе: Адиб, 2005. – 349 с.
28. Мирзоев А. Масъалаҳои ибора дар забони тоҷикӣ [Матн] /А. Мирзоев. - Душанбе: Деваштич, 2002. – 349 с.
29. Муҳаммадиев М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии тоҷик [Матн] / М. Муҳаммадиев. - Душанбе: Ирфон, 1981. - 63 с.
30. Назарзода С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гароиш ва дурнамо [Матн] / С. Назарзода. – Душанбе: Дақиқӣ, 2013. – 370 с.
31. Назарзода С. Ташаккули истилоҳоти забони тоҷикӣ дар қарни XX [Матн] / С. Назарзода. - Душанбе: Дониш, 2004. – 303 с.
32. Назарзода С. Нақши вожаҳои иқтибосӣ дар забон [Матн] / С. Назарзода / Фишурдаи суҳанрониҳо дар конференсияи «Масоили иқтибос дар забони тоҷикӣ» (15-16.07.2003). – Душанбе, 2003. – С. 20-22.
33. Норматов М. Муқаддимаи забоншиносӣ [Матн] / М. Норматов. – Душанбе: Маориф, 1995. - 176 с.
34. Нурув П.Г. Истилоҳ ва истилоҳсозӣ дар забони илмии тоҷикӣ (бо замимаи фарҳанги мухтасари истилоҳоти физика) [Матн] / П.Г. Нурув. – Душанбе: Дониш, 2006. – 222 с.
35. Нурув П.Г. Масъалаҳои омӯзишу таҳқиқ ва рушди забони илмии тоҷикӣ [Матн] / П.Г. Нурув. – Душанбе: Дониш, 2008. – 185 с.
36. Раҳмон Э. Забони миллат – ҳастии миллат [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 516 с.

37. Рустамов Ш. Исм [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 219 с.
38. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1972. – 76 с.
39. Саймиддинов Д. Истилоҳоти идории замони Сомониён [Матн] / Д. Саймиддинов. - Душанбе: Дониш, 1995. – 65 с.
40. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна [Матн] / Д. Саймиддинов. – Душанбе: Пайванд, 2001. – 310 с.
41. Солим Абдулазиз. Таърихи араб қабл аз ислом [Матн] / Абдулазиз Солим. – Теҳрон, 1383 ҳ. – 409 с.
42. Султон Мирзо Ҳасан. Ташаккул ва тақомули истилоҳоти илмии форсӣ-тоҷикӣ [Матн] / Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе: Дониш, 2008. – 334 с.
43. Султон Мирзо Ҳасан. Мушкилоти забони илм ва истилоҳот [Матн] / Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе: Дониш, 2015. – 324 с.
44. Султон Мирзо Ҳасан. Истилоҳоти илмии «Китоб-ут-тафҳим»-и Абурайҳон Берунӣ [Матн] / Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе: Дониш, 2003 – 170 с.
45. Танзим ва корбурди истилоҳот дар забони тоҷикӣ // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ (ш. Душанбе, 1 октябри соли 2013) [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 128 с.
46. Тоҳирова Қ. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Қ. Тоҳирова. – Душанбе: Дониш, 1967. – 80 с.
47. Тӯраҳасанов Қ.Ш. Истилоҳоти пешобшиносӣ дар забони тоҷикӣ [Матн] / Қ.Ш. Тӯраҳасанов. - Душанбе, 2005. - 162 с.
48. Ҳайтова Ш.И. Баъзе масъалаҳои назариявӣ илми истилоҳшиносӣ [Матн] / Ш. И. Ҳайтова. – Душанбе: Дониш, 2013. – 223 с.
49. Ҳасанзода А. Ҷойвожаҳои қаламрави Сомониён (маҷмӯи мақолаҳо) [Матн] / А. Ҳасанзода. – Хучанд: Нури маърифат, 2018. – 560 с.
50. Шарофов Н. Инкишофи лексикаи забони адабии тоҷик бо

терминҳои ҳарбӣ (солҳои 1940-1945) [Матн] / Н. Шарофов. – Душанбе: Дониш, 1970. – 191 с.

51. Шукуров М. Забони мо - ҳастии мост [Матн] / М. Шукуров. – Душанбе: Маориф, 1991. – 231 с.
52. Шукуров М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад [Матн] / М. Шукуров. – Душанбе: Дониш, 1985. – 366 с.

Б) ба забони русӣ

53. Абаев В.И. Сравнительно–историческое языкознание // Очерки по истории изучения иранских языков [Текст] / В.И. Абаев. – М. 1962. – 148 с.
54. Абдулхамидова П.Ш. Лексика народной медицины шугнанского языка. Автореф. дис. канд. филол. наук [Текст] / П.Ш. Абдулхамидова. - Душанбе, 2006. – 20 с.
55. Азизова М.Х. Функционирование медицинских терминов в таджикском и английском языках (на материале названий болезней) [Текст] / М.Х. Азизова. Дисс. канд. фил.наук. - Душанбе, 2016. - 162 с.
56. Алексеева Л.М. Проблемы термина и терминообразования [Текст] / Л.М. Алексеева. – Пермь: Изд-во Пермского ун-та, 1998. – 120 с.
57. Аноятшоев С. М. Этнолингвистический анализ лексики лекарственных растений языков Бадахшанского ареала. Автореф. дис. канд. филол. наук [Текст] / С.М. Аноятшоев. - Душанбе, 2021. – 20 с.
58. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика [Текст] / Ю.Д. Апресян // Синонимические средства языка. – Москва: Наука, 1974. - С. 332-337.
59. Арсеньева М.Г. Многозначность и омонимия [Текст] / М.Г. Арсеньева. – Ленинград: ЛГУ, 1996. – 131 с.
60. Бархударов С.Г. О значении и задачах научных исследований в области терминологии [Текст] / С.Г. Бархударов // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М., 1970. – С.7-10.

61. Бархударов С.Г. Проблемы языка, науки, техники. Логические, лингвистические и исторические аспекты терминологии [Текст] / С.Г.Бархударов. – М.: Наука, 1970. – 127 с.
62. Бердиева Т. Лингвистические и экстралингвистические причины арабских заимствований в таджикском языке (по материалам прессы 20-х г.) [Текст] / Т. Бердиева. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 230 с.
63. Бердиева Т. Калька - способ обогащения терминологии таджикского языка [Текст] / Т. Бердиева. - М.: Изв. АН. Тадж. ССР, отд. общест. наук, 1979, № 4. - С. 21-29.
64. Бердиева Т. Терминологическое словообразование в таджикском языке [Текст] / Т. Бердиева // Иранское языкознание. Ежегодник, 1980. – М., 1981. – С.167-177
65. Брагина А.А. Синонимы в литературном языке [Текст] / А.А. Брагина. - М.: Наука, 1986. - 127 с.
66. Виноградов В.В. Вступительное слово на Всесоюзном терминологическом совещании [Текст] / В.В. Виноградов // Вопросы терминологии. - М., 1961. - С.7-15
67. Герд А.С. Проблемы становления и унификации научной терминологии [Текст] / А.С. Гред // Вопросы языкознания. - М., 1971, №1. – С. 14-21.
68. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах [Текст] / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. - М.: Высшая школа, 1987. – 105 с.
69. Гринев В. Введения в терминоведение [Текст] / С.В. Гринев. – М.: Лицей, 1993. – 309 с.
70. Гринев С.В. Терминоведение: итоги и перспективы [Текст] // С.В. Гринев. – М., 1993. – С.141.
71. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания [Текст] / В.П. Даниленко. - Москва: Наука, 1977. – 246 с.
72. Джураев Т.К. Отраслевая техническая терминология современного

- таджикского языка. Дис. док. фил. наук [Текст] / Т. К. Джураев. – Душанбе, 2010. - 328 л.
73. Канделаки Т.Д. Терминологическая работа в системе научных учреждений АН СССР [Текст] / Т.Д. Канделаки // Вопросы языкознания. - М., 1979, № 5. – С. 123-132.
74. Канделаки Т.Д. Семантика и мотивированность терминов [Текст] / Т. Д. Канделаки. – М.: Наука, 1977. – 167 с.
75. Касимов О.Х. Лексика и словообразование в «Шахнаме» Абулкасима Фирдоуси [Текст] / О.Х. Касимов. – Душанбе: Дониш, 2016. – 346 с.
76. Кузькин Н.П. К вопросу о сущности термина [Текст] / Н.П. Кузькин // Вестник ЛГУ. Серия история, языка и литературы. Вып. 4. - Л., 1962. - С. 136-146.
77. Лейчик В.М. О языковом субстрате термина [Текст] / В. М. Лейчик // Вопросы языкознания. – М., 1986, №5. – С. 87-97.
78. Лейчик В.М. Предмет, методы и структура терминоведения [Текст] / В. М. Лейчик // Вопросы языкознания. – М., 2007. – 256 с.
79. Лотте Д. Основы построения научно-технической терминологии [Текст] / Д. Лотте. - Москва, 1961. – 86 с.
80. Лотте Д.С. Как работать над терминологией [Текст] / Д.С Лотты // Основы и методы изучения терминологии. – М.: Наука, 1968. – С. 39-48.
81. Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов [Текст] / Д.С. Лотте. – М.: Наука, 1982. – 150 с.
82. Нуров П.Г. Теоретический и прикладной аспекты таджикской научно-технической терминологии [Текст] / П.Г. Нуров. – Душанбе: Дониш, 2017. – 287 с.
83. Оранский И.М. Иранские языки [Текст] / И.М. Оранский. – М: Изд.-вост. лит., 1963. – 203 с.

84. Основы иранского языкознания. Древнеиранские языки [Текст] – Москва: Наука, 1979. - 387 с.
85. Основы иранского языкознания. Новоиранские языки: Западная группа, прикаспийские языки [Текст]. – Москва: Наука, 1982. – 572 с.
86. Пейсиков Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка [Текст] /Л.С. Пейсиков. - М.: Изд. МГУ, 1972. - 200 с.
87. Пейсиков Л.С. Лексикология современного персидского языка [Текст] / Л.С. Пейсиков. – Москва: Изд. МГУ, 1975. - 207 с.
88. Пумянский А. Л. О принципе языковой многозначности [Текст] / А.Л. Пумянский // ВЯ. -М., 1983, №1. - С. 122-130.
89. Расторгуева В.С. Среднеперсидский язык [Текст] / В. С. Расторгуева. – Москва: Наука, 1966. – 160 с.
90. Расторгуева В.С. Древнеиранские языки (авестийский и древнеперсидский) [Текст] / В. С. Расторгуева // Языки Азии Африки. Т.2. – Москва, 1978. - С.18-58.
91. Рахматуллозода С. [Хоркашев Сахидод]. Словообразования имён существительных в южных и юго-восточных говорах таджикского языка [Текст] / С. Рахматуллозода. – Душанбе, 2016. – 239 с.
92. Реформатский А.А. Введение в языковедение [Текст] / А.А. Реформатский. – М: Аспект-Пресс, 1998. – 536 с.
93. Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка // Проблемы структурной лингвистики [Текст] / А.А. Реформатский. – Москва, 1968. – С.103-126.
94. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология? [Текст] /А.А. Реформатский //Вопросы терминологии. - Москва, 1961. - С. 46-54.
95. Рубинчик Ю.А. Грамматика современного персидского литературного языка [Текст] / Ю.А. Рубинчик. – М: Изд. Вос. лит., 2001. – 600 с.
96. Рубинчик Ю.А. Типы семантических изменений арабских

- заимствований в персидском языке [Текст] / Ю.А. Рубинчик // Иранское языкознание. История, этимология, типология. – Москва: Наука, 1976. – С. 199-209.
97. Рубинчик Ю. А. Основы фразеологии персидского языка [Текст] / Ю.А. Рубинчик. – М: Наука, 1981. – 274 с.
98. Сулаймонов С. Становление арабской и таджикской философской терминологии (на базе философского наследия Ибн Сины). Автореф. дис. док. филол. наук [Текст] / С. Сулаймонов. – Душанбе, 1997. – 53 с.
99. Султон Мирзо Хасан. Становление и развитие персидско-таджикской научной терминологии [Текст] / Мирзо Хасан Султон. – Душанбе: Дониш, 2008. – 342 с.
100. Султон Мирзо Хасан. Язык науки и терминология [Текст] / Мирзо Хасан Султон. – Душанбе: Дониш, 2011. - 202 с.
101. Суперанская А.В. Терминология инонаменклатура [Текст] / А.В. Суперанская // Проблематика опеределения терминов в словарях разных типов. – Ленинград, 1976. – 195 с.
102. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология [Текст] А.В.Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева / Отв. ред. Т. Л. Канделаки. Изд. 6-е. – Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 248 с.
103. Терминоведение и терминография в индоевропейских языках [Текст] //Сборник научных трудов. – Душанбе, 1987. - 318 с.
104. Хайдарова Д.А. Особенности медицинской терминологии в таджикском и английских языках [Текст] / Д.А.Хайдарова. Дис. канд. фил. наук. - Душанбе, 2007. - 168 с.
105. Хасанов А. Лексические особенности «Худуд-ал-алем» [Текст] / А. Хасанов / Автореф. дис. канд. филол. наук. – Душанбе, 1986. -55 с.
106. Хаютин А.Д. Термин, терминология, номенклатура [Текст] / А.Д. Хаютин. – Самарқанд, 1972. – 129 с.

107. Чавчавадзе Т.А. Именное словосложение в новоперсидском языке [Текст] / Т.А. Чавчавадзе. – Тбилиси: Мецниереба, 1981. – 165 с.
108. Чхеидзе Т. Д. Именное словообразование в персидском языке [Текст] / Т.Д. Чхеидзе. – Тбилиси, 1969. – 141 с.
109. Чхеидзе Т.Д. О значении и происхождении суффикса –išn в среднеперсидском языке [Текст] /Т.Д.Чхеидзе. Краткие сообщения. Ин-т народов Азии. - Москва, 1961. - с. 24.
110. Шанский Н.М. В мире слов [Текст] / Н.М. Шанский – Москва: Посвещение, 1971. – 214 с.
111. Шанский Н.М., Иванов В.В. Современный русский язык [Текст] / Н.М. Шанский, В.В. Иванов. - Москва: Просвещение, 1981. - 370 с.
112. Шарофов Н.А. Пути развития лексики современного таджикского литературного языка [Текст] Н.А. Шарофов: Автореф. дис. док. филол. наук. – Баку, 1974. – 68 с.
113. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики [Текст] / Д.Н. Шмелев. - Москва: Наука, 1973. – 280 с.
114. Шокиров Т. Формирование и развитие юридических терминов таджикского языка [Текст] / Т. Шокиров. Дис. док. фил. наук. – Душанбе, 2011. - 341 с.
115. Эшматова И.С. Семантическая и функциональная классификация музыкальной терминологии русского и таджикского языков [Текст] / И.С. Эшматова. – Худжанд: Нури маърифат, 2014. – 184 с.
116. Юсупов А.И. Медицинские термины «Хидоят-ул-мутааллимин фи-т-тиб» Ахвайни Бухорои [Текст] / А.И. Юсупов. Автореф. дис. канд. фил. наук. – Душанбе, 2004. – 20 с.

В) ба забони форсӣ

117. انصاري شيرازي، على بن حسين، اختيارات بدیعی، جلد ۱، شرکت دارویی پخش رازی - تهران، چاپ: اول، ۱۳۷۱ ه. ش.
(Ансори Шерозӣ, Алӣ ибни Ҳусейн. Ихтиёроти бадеӣ [Матн] / Алӣ ибни Ансори Шерозӣ // Ширкати доруии бахши Розӣ. Ҷ.1. – Техрон. Чопи

аввал, 1371 ҳ.ш. – 666 с.)

118. اعظم خان محمد. اکسر اعظم. جلد های ۱-۴. تهران. ۱۳۹۵ ش. (Аъзамхон Муҳаммад. Иксири аъзам. Ҷилдҳои 1-4. – Теҳрон, 1395 ш.)
119. محمد حسين عقيلي علوی خراسانی. مخزن الادويه. تهران \ دانشگاه علم پزشکی تهران، ۱۳۹۰ ش. - ۹۰۳ ص.
(Муҳаммад Ҳусейн Оқили Алавии Хуросонӣ. Махзан-ал-адвия [Матн] / Хуросонӣ Муҳаммад Ҳусейн. – Теҳрон, 1390 ш. – 903 с.)
120. قاسمی نسرين. «کشف اللغات و اصطلاحات» در تاریخ فرهنگ فارسی // زیر نظر دکتر عالم جان قاسموف. دشنبی، ۲۰۱۵. - ۷۰ ص.
(Қосимӣ Насрин. «Кашф-ул-луғот ва истилоҳот» дар таърихи фарҳанги форсӣ [Матн] / Насрин Қосимӣ. – Душанбе, 2015. – 70 с.)
121. سيده پگاه زندباد. ویژگی های دستوری و واژگانی زخیره خوارزمشاهی - دشنبی، ۲۰۱۱. - ۲۳۶ ص.
(Сайида Пагоҳ Зиндабод. Вижагиҳои дастурӣ ва вожагонии “Захираи хоразмшоҳӣ” [Матн] / Зиндабод Пагоҳ Сайида. – Душанбе, 2011. – 236 с.)
122. خانلری پرویز ناظر. تاریخ زبان فارسی. تهران، ج ۱، چاپ دوم، نشر نو، ۱۳۶۶ ه.ش. (Хонларӣ Парвиз Нотил. Таърихи забони форсӣ [Матн] / Парвиз Нотили Хонларӣ. Ҷ.1. Чопи дувум, нашри нав. – Теҳрон, 1366; Ҷ.2. – Теҳрон, 1353. – 490 с.)

3. Фарҳангҳо

А) ба забони тоҷикӣ

123. Бобомуродов Ш., Муминов А. Луғати мухтасари калимасозии забони адабии тоҷик (дастури таълим) [Матн] / Ш. Бобомуродов, А. Муминов. – Душанбе: Маориф, 1983. – 120 с.
124. Бобомуродов Ш., Мухторов З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ [Матн] / Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе, 2016. - 428 с.
125. Ёҳаққӣ М. Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ [Матн] / М. Ёҳаққӣ. – Душанбе: «Бухоро», 2014. – 748 с.
126. Исҳоқӣ Ю.Б., Расули М.Я., Умаров У.У. Луғати гӯш-бинӣ-

- гулӯшиносӣ [Матн] / Ю.Б. Исҳоқӣ, М.Я. Расулӣ, У.У. Умаров. – Душанбе, 2002. - 395 с.
127. Калонтаров Я.И. Луғати мухтасари русӣ-тоҷикӣ ва тоҷикӣ-русии терминҳои забоншиносӣ [Матн] / Я.И. Калонтаров. – Душанбе, 1974. - 174 с.
128. Қодириён Р. Фарҳанги «Маснавии маънавӣ» (дафтари аввал) [Матн] / Р. Қодириён. – Душанбе: 2011. – 207 с.
129. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот [Матн] / Ғиёсуддин Муҳаммад. Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи А.Нуров. Ҷ.1. – Душанбе: Адиб, 1987. – 480 с; Ҷ.2, 1988. – 416 с.
130. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ. Ҷ.1 [Матн] / Бурҳон Муҳаммадхусайн. - Душанбе: Адиб, 1993, - 416 с.
131. Нуров А. Фарҳанги осори Ҷомӣ (иборат аз ду ҷилд). Ҷилди 1. (А-О) [Матн] / А. Нуров. – Душанбе: 1983. – 540 с.
132. Орзу Сирочиддин Алихон. Чароғи ҳидоят [Матн] / Алихон Орзу Сирочиддин. - Душанбе: Ирфон, 1992. - 288 с.
133. Рофиев Ҳ.Қ. Луғати тибби виқоӣ [Матн] / Ҳ.Қ. Рофиев. – Душанбе, 2000. – 380 с.
134. Сулаймонӣ. С. Фарҳанги арабӣ-тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд [Матн] / Сулаймонӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2005. Ҷ.1. – 1046 с.; Ҷ.2. – 1208 с.
135. Тӯсӣ Асадӣ. Луғати Фурс [Матн] / Асадии Тӯсӣ. Муқаддима, таҳия, таблиқот ҳошия, луғот ва феҳристи Нурруло Ғиёсов. – Хучанд: Нури маърифат, 2015. – 492 с.
136. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Иборат аз ду ҷилд (дар зери таҳрири М.М. Шукуров, В.А.Капранов, Р.Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ) [Матн]. – М.: Советская энциклопедия, 1969. Ҷ.1. – 951 с.; Ҷ.2. – 952 с.
137. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (иборат аз 2 ҷилд) [Матн]. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2010 (нашри дувум). Ҷ.1. – 996 с.; Ҷ.2. – 1095 с.

138. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ (зери таҳрири Д. Саймидинов, Д. Холматова, С. Каримов) [Матн]. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 813 с.
139. Ҳусейнов Х., Шукурова К. Луғати терминҳои забоншиносӣ [Матн] / Х. Ҳусейнов, К.Шукурова. - Душанбе: Маориф, 1983. – 255 с.
140. Ҷӯраев Р. Этимологияи 100 калима [Матн] / Р.Ҷӯраев. – Душанбе: Маориф, 1985. – 28 с.
141. Шарофзода Г., Матробиён С. Фарҳанги номҳои миллии тоҷикӣ. Ҷ.1 (номҳои духтарона); Ҷ.2 (номҳои писарона) [Матн] / Г. Шарофзода, С. Матробиён. – Душанбе: «Истеъдод», 2017. – 184 с.
142. Энциклопедияи советии тоҷик [Матн] / Сармуҳаррири илмӣ М.С.Осимӣ. Ҷ. 3. - Душанбе, 1981. – 640 с.

Б) ба забони русӣ

143. Абаев В.И. Историко-этимологический словарь осетинского языка. Т.1 [Текст] / В.И. Абаев. – М.-Л.: Наука, 1958. –655 с.; Т.2., 1973. – 450 с.; Т.3., 1979. – 360 с.; Т.4., 1989. –326 с.
144. Ахманова О. Словарь лингвистических терминов [Текст] / О. Ахманова. – М.: СЭ, 1966. – 607 с.
145. Баранов Х.К. Арабско-русский словарь [Текст] / Х.К. Баранов. - М.: ТИС, 1957. – 1187 с.
146. Древнетюркский словарь [Текст]. - Ленинград: Наука. 1969. –715 с.
147. Крылов Г.А. Этимологический словарь русского языка [Текст] / Г.А. Крылов. - СПб.: ООО «Полиграфуслуги», 2005. – 432 с.
148. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии [Текст] / Н.В. Подольская. – М.: Наука, 1964. – 156 с.
149. Расторгуева В.С., Д.И. Эдельман. Этимологический словарь иранских языков. Том 1 [Текст] / В.С. Расторгуева, Д.И. Эдельман. – М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2000. – 327 с.
150. Расулов М.Я. Медицинский словарь. Том 1 [Текст] / М.Я. Расулов. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 466 с.; Том 2, 1982. – 461 с.; Том 3, 1983. – 461 с.; Том 4, 1986. – 466 с.

151. Саймиддинов Д. Словарь пехлевийских глаголов [Текст] / Д.Саймиддинов. – Душанбе: Дониш, 1992. – 72 с.
152. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т. I (А-Д): пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева / под ред. и с предисл. Б. А. Ларина. - 2-е изд., стер. [Текст] / М. Фасмер. - М.: Прогресс, 1986. - 576 с.; Т. 2 (Е - Муж), 1986. - 672 с.; Т. 3 (Муза-Сят), 1987. - 832 с.; Т. 4 (Т-ящур), 1987. - 864 с.
153. Шанский Н.М. Краткий этимологический словарь русского языка [Текст] / Н.М. Шанский, В.В.Иванов, Т.В.Шанская. – М.: Просвещение, 1971. – 542 с.
154. Эдельман Д.И. Этимологический словарь иранских языков [Текст] / Д.И. Эдельман. – Т.У. – М.: Изд-во «Восточная литература» РАН, 2011. – 415 с.
155. Этимологический словарь русского языка. Под руководством и редакцией Н.М. Шанского. Т.2. [Текст]. – М.: Изд.-во МГУ, 1982. – 471 с.
156. Якубова Л.С., Болтаева В.Т. Русско-таджикский словарь медицинских терминов [Текст] / Л.С. Якубова, В.Т. Болтаева. - Казань: КГМУ, 2013. – 68 с.

В) ба забони форсӣ

157. برهان محمدحسين. برهان قاطع. جلد های ۱-۴ تهران: افست رشیدیة، ۱۳۴۲.
- (Бурҳон Муҳаммадхусайн. Бурҳони қотей [Матн] / Муҳаммадхусайни Бурҳон. Ҷилдҳои 1-4. – Теҳрон: Афсати Рашидия, 1342)
158. دهخدا ع. ۱۵ جلد های ۱-۵۰. – تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۴۰ ش.
- (Деххудо А. Луғатнома. Ҷилдҳои 1-50 [Матн] / А. Деххудо. – Теҳрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Теҳрон, 1340)
159. داعیسلام سید محمد علی. فرهنگ نظام. جلد های ۱-۵. – تهران: دانش، ۱۳۶۲.

(Доиюссалом Сайид Муҳаммад Алӣ. Фарҳанги Низом. Ҷилдҳои 1 ва 5

[Матн] / Сайид Муҳаммад Алии Доиюссалом. – Теҳрон: Дониш,
1362)

160. کاشانی منوچهر آریان پور. فرهنگ ریشه های هندوارپایی زبان فارسی. – اصفهان: دانشگاه
اصفهان، ۱۳۸۴. – ۵۵۲ س.

(Кошонӣ М.О. Фарҳанги решаҳои ҳиндуаврупоии забони форсӣ [Матн]
/М.О. Кошонӣ. – Исфаҳон: Донишгоҳи Исфаҳон, 1384. – 552 с.)

161. معین م. فرهنگ فارسی. جلد های ۱-۶. – تهران: امیر کبیر، ۱۳۷۱ ش.

(Муин М. Фарҳанги форсӣ. Ҷилдҳои 1-5 [Матн] / М.Муин. - Теҳрон:
Амири кабир, 1371 ш.)

162. حسندوست محمد. فرهنگ ریشهشناختی زبان فارسی. ابارت از ۵
جلد. – تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۱۳۹۳.

(Ҳасандӯст Муҳаммад. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Иборат
аз 5 ҷилд [Матн] / Муҳаммади Ҳасандӯст. – Теҳрон: Фарҳангистони
забон ва адаби форсӣ, 1393)

Г) фарҳанги электронӣ

163. Фарҳанги луғати форсии ҷомеъ: нармафзори шомили
фарҳангҳои «Деҳхудо» ва «Муин». – Теҳрон, 1363 ҳ.

4. Сомонаҳо

164. www.loghatnaameh.org

165. fa.wikipedia.org

166. https://fa.wikipedia.org/wiki/حکیم_غلام_امام

167. <https://fa.wikipedia.org/wiki/قرابادین>

168. https://fa.wikipedia.org/wiki/تحفه_حکیم_مؤمن

169. https://fa.wikipedia.org/wiki/میزان_الطب

170. [htt://wwwdissercat.com/](http://wwwdissercat.com/)

171. [htt://www.gpntb.ru/](http://www.gpntb.ru/)

172. [htt://www.tnu.tj/](http://www.tnu.tj/)

173. [htt://www.ilm.tj](http://www.ilm.tj)

174. <http://www.hgu.tj/>

II. Феҳристи интишороти илмӣи довталаби дараҷаи илмӣ:

а) мақолаҳое, ки дар нашрияҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудаанд:

- [1-М]. Ҳусанбоев Н. Оид ба баъзе хусусиятҳои истилоҳоти тиббии иқтибосии юнонӣ дар «Канзи шифо» ва «Ҳазинаи тибби қадим»-и Ҳомидҷон Зоҳидов [Матн] / Н. Ҳусанбоев // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. - Душанбе, 2019, № 6 (83). – С. 88-92.
- [2-М]. Ҳусанбоев Н. Нақши калимаҳои арабишудаи тоҷикӣ (муаррабат) дар сохтори истилоҳоти тиббии “Канзи шифо” ва “Ҳазинаи тибби қадим”-и Ҳомид Зоҳидов [Матн] / Н. Ҳусанбоев // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2021, №5 (94). – С 10-14.
- [3-М]. Ҳусанбоев Н. Роҳҳои созмони истилоҳоти тиббӣ дар забони тоҷикӣ (дар асоси осори тиббии Ҳомид Зоҳидов) [Матн] / Н. Ҳусанбоев // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2022, №4 (99). – С. 12-17.

б) мақола, маъруза ва дигар корҳо

- [4-М]. Ҳусанбоев Н. Перомунӣ баъзе масъалаҳои истилоҳоти тиббӣ дар «Канзи шифо» [Матн] / Н. Ҳусанбоев // Тӯҳфаи аҳбоб. - Хучанд, 2012. - С. 413-417.
- [5-М]. Ҳусанбоев Н. Чанд нуқта оид ба омӯзиши истилоҳот дар забоншиносӣ [Матн] / Н. Ҳусанбоев // Навсафари ҷодаи илм. - Хучанд: Ношир, 2014. - С. 245-249.
- [6-М]. Ҳусанбоев Н. Баъзе хусусиятҳои истилоҳоти тиббии иқтибосии юнонӣ дар «Канзи шифо» ва «Ҳазинаи тибби қадим»-и Ҳомидҷон Зоҳидов [Матн] / Н. Ҳусанбоев // Оинадори ҳусни суҳан. – Хучанд: Вектор Канд, 2015. - С. 230-235.
- [7-М]. Ҳусанбоев Н. Чанд нуқта оид ба сохтор ва хусусиятҳои истилоҳоти тиббии “Ҳазинаи тибби қадим» [Матн] / Н. Ҳусанбоев. Ошёнӣ меҳр. - Хучанд: Меъроҷ, 2016. - С. 185-189.

- [8-М]. Ҳусанбоев Н. Истилоҳоти иқтибосии туркӣ (ӯзбекӣ) дар «Канзи шифо» ва «Ҳазинаи тибби қадим»-и Ҳомидҷон Зоҳидов [Матн] / Н. Ҳусанбоев [Матн] // Н. Ҳусанбоев. Маводи Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалии «Ҳамкории иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии Тоҷикистону Ўзбекистон: таърих ва замони муосир» (21-22-юми июни 2019). – Хучанд: Нури маърифат, 2019. - С. 703-706. - 828 с.
- [9-М]. Ҳусанбоев Н. Чанд мулоҳиза доир ба истилоҳоти иқтибосии суриёӣ дар «Канзи шифо» [Матн] / Н. Ҳусанбоев. Шамси маърифат. - Хучанд, 2018. - С. 216-221.